

SLOVENIJA VIII

VODNIKI LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA

EVROPA

SLOVENIJA VIII

Maribor

A v Prlekijo bi šli? Kje pa je to?

Velenje z okolico

Sevnica z okolico

Kočevska

V Baško grapo, Čepovski dol in Trebušo

Po poteh rapalske meje – zgodovinska pot Podbrdo

Triglavski narodni park – Bohinj in Pokljuka

Nekatere geološke in geomorfološke posebnosti Doline Triglavskih jezer

LJUBLJANA 2018

VODNIKI LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA
Evropa

SLOVENIJA VIII

EKSKURZIJE LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA

© 2018, Ljubljansko geografsko društvo, Založba ZRC

Urednik Drago Kladnik
Tehnični urednik Peter Kumer
Recenzenta Peter Kumer, Blaž Repe
Oblikovanje in prelom Brane Vidmar
Kartografija Miha Klemenčič
Fotografije Robert Brglez, Rok Ciglič, Bojan Erhartič, Flickr, Primož Gašperič, Matjaž Geršič, Marko Kapus, Drago Kladnik, Albert Kolar, Blaž Komac, Miha Krofel, Peter Kumer, Matevž Lenarčič, Marjan Luževič, Renata Mavri, Živa Novljan, Jaka Ortar, Srečko Pavličič, Primož Pipan, David Škarja, Andrej Šmuc, Klemen Tomše, Wikimedia Commons, Matija Zorn

Izdajatelj Ljubljansko geografsko društvo
Za izdajatelja Primož Pipan
Založnik Založba ZRC, ZRC SAZU
Za založnika Oto Luthar
Glavni urednik Aleš Pogačnik

Tisk Abo grafika d. o. o., Ljubljana, Slovenija
Naklada 450

Fotografija na ovitku: Valoviti terasirani vinogradi na območju Jeruzalema v Ljutomersko-Ormoških goricah. Foto: Matevž Lenarčič.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

913(497.4)(036)

SLOVENIJA VIII : [ekskurzije Ljubljanskega geografskega društva] / [urednik Drago Kladnik ; kartografija Miha Klemenčič ; fotografije Robert Brglez ... et al]. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2018. - (Vodniki Ljubljanskega geografskega društva. Evropa, ISSN 1408-6395)

ISBN 978-961-05-0120-6
1. Kladnik, Drago, 1955-
296518912

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9789610501206>

PREDGOVOR

Šele leto je minilo, odkar je izšla sedma, do te zadnja knjižica z opisi ekskurzij po Sloveniji. Razloga za tako kratek vmesni interval sta dva: na eni strani so v okviru Ljubljanskega geografskega društva do nadaljnjega usahnile ekskurzije v tujino, če izvzamemo bližnje zamejstvo ter Dunaj, Prago in Gradec, vsestranska središča naše nekdanje širše domovine Avstro–Ogrske, na drugi strani pa se je zaradi redne izvedbe ekskurzij po Sloveniji v petletnem obdobju med izidoma šeste in sedme knjižice nabralo kar precej gradiva. Del ga še čaka na objavo, v pričujočem, osmem zvezku predstavljene ekskurzije pa so bile izvedene med junijem 2015 in majem 2018. Dodana je ekskurzija, ki je bila septembra 2014 izvedena v okviru znanstvenega posveta ob 90-letnici prvega zavarovanja Doline Triglavskih jezer.

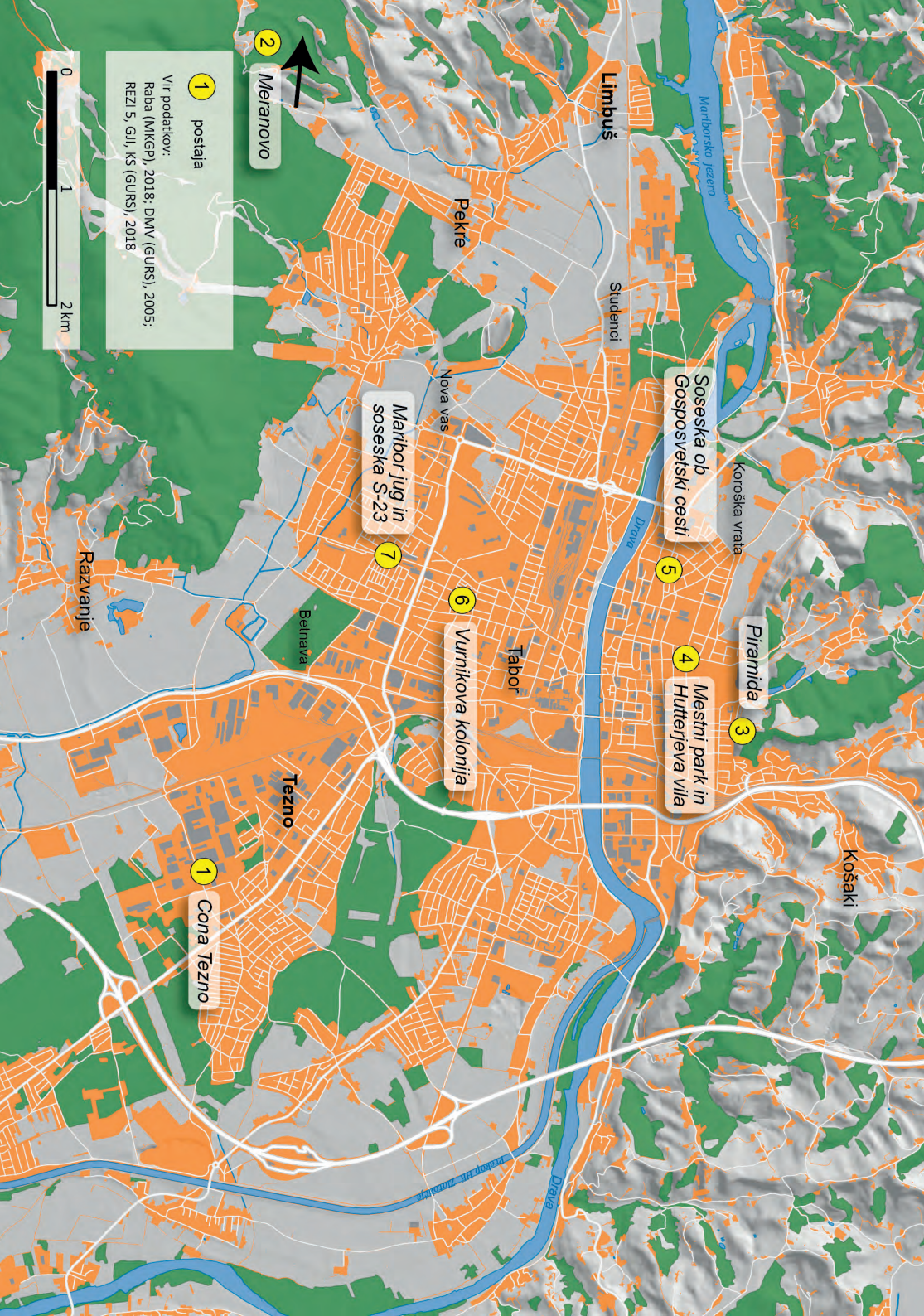
Kot vselej je tudi tem ekskurzijam težko določiti vsebinsko rdečo nit, četudi bi tokrat z malce bolj ohlapnim pogledom lahko izkristalizirali štiri vodilne tematike: urbano geografijo s predstavitevjo Maribora, Velenja in Sevnice, regionalno geografijo s predstavitevjo Prlekije, Baške grape, Čepovanskega dola in Trebuše ter vojaško geografijo z obravnavo italijanske obrambne črte na območju Podbrda in podzemnih varovalnih objektov v Gotenici na Kočevskem. Izpostavimo lahko še geografijo zavarovanih območij, v okviru katere kar dva prispevka obravnavata Triglavski narodni park. Noben prispevek ni izrazito enostranski, ampak se predstavljenih tematik loteva vseobsežno; še najbližja »specializiranemu« pristopu je obravnavo Alpskega zidu na območju Podbrda.

Kot dolgoletni urednik vseeno ugotavljam, da članke v tem vodniku zaznamuje slogovna raznolikost, večja kot smo ji bili priča doslej. Medtem ko je za obravnavo Maribora, Velenja, Kočevske ter Baške grape, Čepovanskega dola in Trebuše značilen klasičen geografski pristop, ki vzročno-posledično pojasnjuje vse poglavitne pokrajinske prvine in najbolj samosvoje tudi posebej izpostavi, preostali štirje članki od te sheme opazno odstopajo.

To sicer vsebinsko ne velja za zadnji članek o Dolini Triglavskih jezer, ki je po svoji zasnovi, izvedbi in dosledni uporabi znanstvenega aparata povsem resno znanstveno delo. Tudi članek, ki na območju Triglavskega narodnega parka podrobneje predstavlja Bohinj in Pokljuko, je po svoji zasnovi geografski, vendar na obravnavanem območju izpostavlja le nekatere regionalno-razvojne prvine. Historičnogeografski članek o italijanskem varovanju rapalske meje je izrazito osredinjen na vojaško doktrino in se sodobnih posledic dotakne le v neposredni navezavi na predstavljene zgodovinske okoliščine. Medtem ko je članek o Sevnici faktografsko naravnani, je šegavo zasnovan članek o Prlekiji v bistvu pravcata doživljajsko-literarna umetnina, ki pa ji vseeno dodobra uspe obelodaniti tamkajšnji zgodovinski in sodobni razvojni utrip.

Za zdaj nam uspeva ohranjati hvalevredno tradicijo, da so prav vse izvedene ekskurzije predstavljene v vodnikih, za kar se kot urednik iskreno zahvaljujem avtorjem prispevkov. Doslej se je v vodnikih nabralo že toliko opisov, da lahko zainteresirani učitelji, študenti, turistični vodniki in drugi z njihovo pomočjo sami zasnujejo kombinirane, lastnim željam prilagojene ekskurzije.

Drago Kladnik

Košaki

Piramida

Soseska ob Gosposvetski cesti

Mestni park in Huterjeva vila

Vurnikova kolonija

Maribor jug in soseska S-23

Meranovo

Cona Tezno

Limbuš

Studenti

Pekre

Tabor

Tezno

Bebnava

Nova vas

Mariborsko jezero

Drava

Koroška vata

Razvanje

1 postaja

Vir podatkov:
Raba (MKGP), 2018; DMV (GURS), 2005;
REZI 5, Gilj, KS (GURS), 2018

0 1 2 km

MARIBOR

Igor Žiberna, Lučka Lorber, Vladimir Drozg

Vodje: Igor Žiberna, dr., univerzitetni diplomirani geograf, izredni profesor na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Mariboru; Lučka Lorber, dr., univerzitetna diplomirana geografa, izredna profesorica na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Mariboru; Vladimir Drozg, dr., profesor geografije in zgodovine, izredni profesor na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Mariboru.

Ekskurzija je bila izvedena 3. oktobra 2015.

Potek poti: Ljubljana – Maribor – Ljubljana

Postaje:

1. Poslovno-proizvodna cona Tezno
2. Meranovo
3. Piramida
4. Mestni park in Hutterjeva vila
5. soseska ob Gosposvetski cesti
6. Vurnikova kolonija
7. Maribor-jug in soseska S-23

Uvod

Območje Maribora je bilo naseljeno že v prazgodovini, saj so na Mariborski ravnini obstajale gruče podeželskih bivališč, ki so se v lokih raztezale med Betnavo in Limbušem na desnem bregu Drave ter med Meljem in Kamnico na levem bregu reke. Večina zaselkov je bila ob cestah. Domnevno je bilo v antiki območje bodočega Maribora prometno zelo pomembno. Tu naj bi se križale ceste proti Flavii Solvi (sedanji Lipnici), Poetovionii (sedanjemu Ptujju) in po Dravski dolini proti Virunumu na Koroškem.

Izbrani naravnogeografski vidiki razvoja mesta

Maribor se je razvil na prehodu iz Dravske doline na Mariborsko ravnino, ki je najsevernejši del Dravskega polja. Zaradi zmanjšane strme Drava tamkaj ustvarila velik vršaj, ki ga

sestavljajo glaciofluvialni prod, pesek in deloma konglomerat. V antiki je bilo mostišče čez Dravo na območju sedanjega mestnega jedra, v temenu reke, kjer je korito najožje, reka pa razmeroma mirna.

Možnosti za prehod Drave so bile tako gorvodno kot dolvodno slabše. Gorvodno, na območju sedanje Kamnice, je namreč Drava ustvarila značilno robno epigenetsko korito, saj tamkaj prečka odporne bazalne laporje. Zaradi tega so bile tam pred izgradnjo hidroelektrarne Mariborski otok brzice. Dolvodno, v višini Melja, se je Drava na podoben način epigenetsko zajedla v foraminiferske laporje, kar je prav tako povzročilo nastanek brzic, ki pa so bile manj izrazite kot tiste pri Kamnici. Zaradi dviga gladine Drave v Melju obstaja samo še del teh brzic, ki so vidne ob Malečniškem mostu v vzhodnem delu mesta.

Po würmski glaciaciji je Drava na območju Mariborske ravnine ustvarila sistem petih rečnih teras, hkrati pa spreminjala svojo strugo, kar je pustilo opazen pečat v dinamiki razvoja mesta. Najvišja od holocenskih teras je Limbuška terasa, ki od Limbuša prek Studencev poteka do Tezna v južnem delu mesta, kjer se razširi proti Dravskemu polju. Nekoliko nižje leži Studenška terasa, katere vzhodni rob je na desnem bregu reke prekinjen s strmo ježo stare dravske struge na Pobrežju. Prvotna dravska struga naj bi namreč sprva potekala prek Studencev proti Pobrežju. Tam naj bi se zamočvirila in nato premaknila proti severu, kjer reka teče še dandanes. Tako je na Pobrežju in v gozdu Stražun nastala zelo zanimiva suha struga, na dnu katere je še vedno izrazito prodnato dno. Na podlagi mikroliefila lahko celo rekonstruiramo potek rečnega stržena in tik pod Teznim prepoznamo udarni breg in na pobeški strani zatišni breg. Analogija Studenške terase je na levem bregu Drave, kjer njen severni rob poteka ob Mladinski in Maistrovi ulici. Nižja od Studenške je Smetanova terasa, ki se začne v Studenškem gozdu na desnem bregu reke, nato pa južno od Smetanove in Razlagove ulice nadaljuje na njenem levem bregu. Na tej terasi se je razvilo tudi staro mestno jedro. Še nižja je Brestniška terasa, ki se pri Kamnici na desnem bregu izklini, nato pa nadaljuje pod Koroško cesto na levem bregu. Njeno nadaljevanje lahko zaznamo nižje ob Dravi, na območju Brezja na desnem bregu reke. Najnižja v sistemu teras je Meljska terasa, ki je v vzhodnem delu mesta na levem bregu, njeno analogijo pa najdemo tudi na desnem bregu, kjer mimo Zrkovcev poteka vzporedno z Dravo in se na Brezjanskem polju razširi proti Dravskemu polju. Višinske razlike med skrajnimi pozidanimi deli mesta na levem bregu reke so kar 50 m.

Na makro ravni je območje Mariborske ravnine križišče poti iz panonske nižine v Celovško kotlino in naprej v alpski prostor ter poti z Dunaja proti severnemu Jadranu in naprej v Sredozemlje. Na mikrolokacijo nastanka srednjeveškega Maribora je vplivalo več dejavnikov. Ravnina med Slovenskimi goricami in dravsko strugo na levem bregu reke se nenadoma močno razširi in doseže širino okrog kilometer, nakar se pod Meljskim hribom tako zoži, da je tik pod pobočjem prostora dovolj le še za cesto. Teras nad dravsko strugo imajo na levem bregu le nekaj metrov relativne višine in kot take za gradnjo niso predstavljale večje ovire. Staro mestno jedro je tako nastalo na osrednji, najširši terasi, s katere je bil razmeroma lahek dostop do Pristana ob rečni strugi. Zanimivo je, da je severni del mestnega obzidja segal na najvišjo teraso, s katere bi morebitni napadalec z lokostrelskim orožjem lažje streljal na mesto. Drug pomemben dejavnik mestnega razvoja je okoliščina, da je na tej lokaciji zaradi

Pogled na osrednji del Maribora z reko Dravo. Foto: Bojan Erhartič.

že omenjenih razlogov možen najlažji prehod čez Dravo. Nastanek starega mestnega središča ob Dravi in ne pod gradom (ta se prvič omenja leta 1164) je verjetno posledica dejstva, da je površje pod obronki Slovenskih goric, čeprav na spodnji meji termalnega pasu, zaradi ilovnate podlage mokrotno in za gradnjo manj zanimivo. To je tudi eden od razlogov, da večina zemljišč ob vznožju Slovenskih goric še vedno ni pozidanih. Tu so med drugim Mestni park in kmetijska zemljišča mariborskega Zavoda za kmetijstvo.

Geotektonsko se območje mestne občine Maribor deli na Vzhodne Alpe in Panonski bazen. KVzhodnim Alpam spadata Pohorje in Kozjak, k Panonskemu bazenu pa Slovenske gorice in pliokvartarna depresija Dravskega polja. Meja med enotama je razmeroma ostra in poteka po tako imenovanem Framskem prelomu. Metamorfne kamnine Vzhodnih Alp so vzhodno od tektonskega preloma v večji globini in proti Panonski kotlini tonejo vse globlje pod površje. Pohorje in Kozjak gradijo večinoma metamorfne kamnine in staropaleozojski skrilavci. Prek teh so bile ponekod odložene permotriasne, kredne in miocenske kamnine, nazadnje pa še kvartarni sedimenti. Magmatsko jedro Pohorja je terciarne starosti. Granodioritni pohorski masiv je domnevno iz oligocena in je največje sklenjeno območje tonalita v Sloveniji, vendar je že zunaj mariborske občine. V okolici Pohorja se pojavljata še manjša granodioritna izdanka na Pekrski gorci in pod Kalvarijo. Pohorske sedimentne kamnine spadajo med najmlajše kamnine. Pekrske gorice gradijo še miocenski konglomerat, peščenjak in lapor. Kvartarni sedimenti sestavljajo predvsem vršaje potokov, ki pritečejo s Pohorja, Kozjaka in iz Slovenskih goric.

Druga tektonska enota občine Maribor je Murska depresija, ki je zgrajena iz predneogene podlage ter neogenih usedlin in kvartarnega pokrova. Predneogeno podlago sestavljajo kamnine odrastkov Vzhodnih in Južnih Alp. Neogeni skladi so zastopani z miocenskimi in pliocenskimi sedimenti. Kamnine miocenske starosti, ki gradijo večji del gričevja, sestavljajo helvetski konglomerat, peščeni lapor, peščenjak in pesek, pa tudi andezitni tuf. Ta ponekod nakazuje občasno vulkansko delovanje. Nekoliko mlajše so tortonske kamnine, ki jih gradijo prod, konglomerat, pesek, lapor in litotamnijski apnenec. Slednji je kot posebnost gričevja zastopan na vzhodnem robu občine Maribor. Kvartarne usedline prekrivajo ravnino ob Dravi (Dravsko in Ptujsko polje) ter doline dravskih pritokov.

Med minerali, ki so postali gospodarsko zanimivi, je treba omeniti glino na kvartarnih terasah in ob vznožju Pohorja. V preteklosti so jo kopali v številnih glinokopih, ki so bili osnova za razvoj opekarn. V številnih gramoznicah na Dravskem polju so kopali prod in pesek. V prihodnosti utegnejo postati gospodarsko zanimivi tudi viri termalne vode. V zadnjih letih za potrebe mariborskega zdravilišča Fontana črpajo termalno vodo tudi v gozdu Stražun pri Mariboru.

Čeprav je Maribor nastal na stičišču predalpske in gričevnate severovzhodne Slovenije, ima vse prepoznavne značilnosti obpanonskega podnebja. V primerjavi s 35 km oddaljenimi Radljami ob Dravi na zahodu ima za kar 1,2 °C višje julijske, za 0,9 °C višje januarske in za 0,8 °C višje srednje letne temperature. Srednje januarske temperature so -1,4 °C, srednje julijske 19,5 °C, srednje letne pa 9,6 °C (vsi podatki veljajo za obdobje 1961–1990). Vsota aktivnih temperatur nad pragom 10 °C je 2892 °C, kar je le nekaj manj od Jeruzalema sredi vinogradniške pokrajine vzhodnega dela Slovenskih goric. Tako ugodne temperaturne razmere so tudi razlog, da so v neposredni bližini mesta odlične vinogradniške lege. V Mariboru so izmerili najnižjo temperaturo -22,8 °C, najvišjo pa 39,2 °C, kar je tudi najvišja izmerjena temperatura v severovzhodni Sloveniji sploh.

Povprečna letna višina padavin v Mariboru je 1039 mm in se proti vzhodu zmanjšuje, tako da jih Pragersko prejme le še 999,3 mm. Padavinski režim v Mariboru ima celinske značilnosti, saj pade največ padavin v poletnih mesecih (julija 120,3 mm, avgusta 121,3 mm), sekundarni višek pa je novembra (95,6 mm). Srednja mesečna oblačnost je najmanjša poleti (avgusta in septembra 5,1/10, julija 5,3/10), največja pa pozimi (okrog 7/10). Manjša oblačnost v Mariboru je deloma tudi posledica fenizacije vetrov na vzhodnih pobočjih Pohorja in Kozjaka. Megla je najpogostejša decembra (6,3 megleni dnevi) in januarja (5,4), najredkejša pa julija (0,2). Letno število meglenih dni v Mariboru je 35, kar je precej manj od krajev v Dravski dolini; Radlje ob Dravi imajo na primer 122 meglenih dni.

Orografija bližnje okolice Maribora bistveno deformira pogostost smeri vetra. Tako je zaradi Pohorja sicer pogosta jugozahodna smer vetra spremenjena v jugovzhodno (12 %) in južno smer (11 %). Najpogostejša smer vetrov v Mariboru je severozahodna (21 %). Najmočnejši vetrovi v Mariboru pihajo iz južne smeri (3 Bf), kar glede na odprtost proti Dravskemu polju ni presenetljivo. V mestu se je zaradi spremenjene rabe tal in antropogenega vnosa energije v ozračje izoblikovalo značilno mestno podnebje. Primerjava srednjih letnih temperatur med Mariborom in Letališčem Maribor razkriva, da je v letnem povprečju mesto za

Pogled na Lent, najstarejši del mesta na levem bregu Drave, s Piramido v ozadju. Foto: Bojan Erhartič.

0,6 °C toplejše od okolice. Temperaturne razlike med mestom in okolico so največje ponoči in zjutraj ter v hladni polovici leta.

Z izjemo Drave je omrežje površinskih tekočih voda na Mariborski ravnini precej skromno. Pohorski potoki ob prihodu na prod poniknejo, slovenjegoriški pa so na stiku s sklenjenim zazidanim območjem kanalizirani v mestno kanalizacijo. Drava je s snežnim rečnim režimom posebnost med slovenskimi rekami, saj ima največji pretok junija (okrog 440 m³/s), ko ima večina ostalih rek že manjše pretoke. Sekundarni višek novembra (300 m³/s) je posledica jesenskega deževja. Primarni nižek pretoka je zaradi snežne retinence februarja (147 m³/s). Izgradnja sistema dravskih elektrarn je pretok in vodostaj Drave v Mariboru precej spremenila. Iz nekdanje deroče reke z nizkim vodostajem se je spremenila v počasnejšo z bistveno višjim vodostajem, kar je predvsem posledica izgradnje jezua v Melju, ki del vodne gmote iz stare Dravske struge preusmerja po kanalu proti leta 1968 zgrajeni hidroelektrarni Zlatoličje. Posledica tega je tudi dvig podtalnice, s čimer so povezane težave v kletih stavb v Melju. Poleg tega se je v tem delu mesta povečala tudi zamegljenost.

V preteklosti je imela Drava pomembno transportno vlogo, saj so po njej s tako imenovanimi šajkami spravljali les iz gozdnatega hribovitega Podravja proti vzhodu. Mariborski Pristan je bil pomembna postojanka flosarjev ali splavarjev. Sodobni pomen Drave je predvsem v oskrbi z električno energijo. Dravska voda napaja prodnata območja na Mariborski ravnini in je tako posredno tudi vir pitne ter namakalne in tehnološke vode. Tako v vodarnah Urbanskega platoja načrpajo 530 l/s pitne vode, Mariborskega otoka 150 l/s, Betnave 100 l/s

in Bohove 70 l/s. V zadnjem času ima Drava tudi čedalje pomembnejšo rekreacijsko vlogo, predvsem za čolnarjenje in ribolov.

Opis poti

Postaja 1: Poslovno-proizvodna cona Tezno

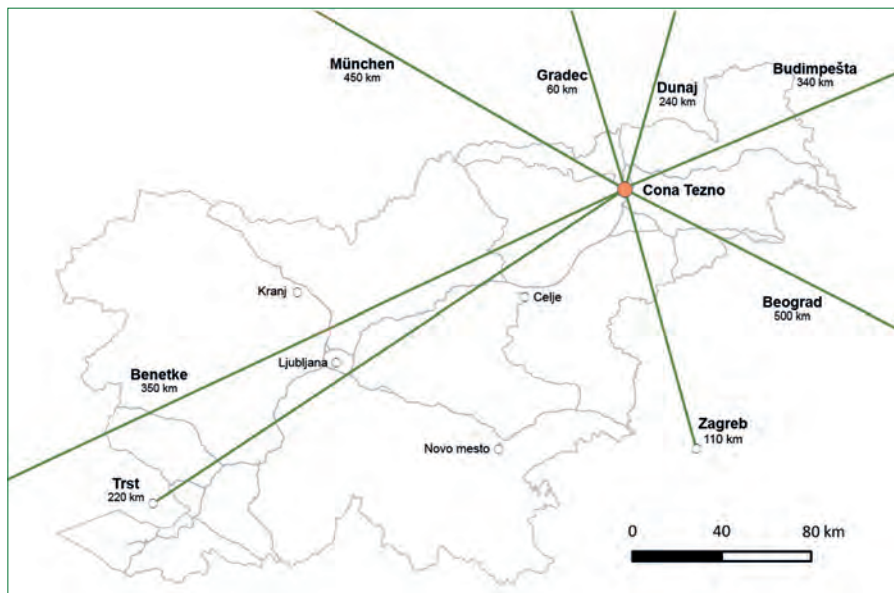
S površino več kot 108 ha je cona Tezno največja industrijska poslovna cona v Sloveniji. Razprostira se na jugovzhodnem obrobju Maribora, 5 km od mestnega središča. Cona je povezana s pomembnimi evropskimi prometnicami (evropski prometni koridor Ljubljana–Maribor–Gradec–Dunaj in koridor Gradec–Maribor–Zagreb). Je le kilometer oddaljena od avtocestnega priključka. Je tudi ob glavni železniški povezavi Koper–Ljubljana–Maribor–Gradec, vsega 3 km od glavne železniške postaje in z načrtovanim industrijskim tirom v coni, ter približno 10 km od mariborskega Letališča Edvarda Rusjana.

Cona Tezno je nastala na območju nekdanje Tovarne avtomobilov in motorjev Maribor (TAM). Začetki tovarne segajo v leto 1942, ko je nemški okupator tu postavil tovarno letalskih delov. Pomembna industrijska kulturna dediščina so tudi podzemni rovi, ki so jih leta 1943 zaradi nevarnosti zavezniških zračnih napadov začeli pospešeno graditi na površini 8512 kvadratnih metrov. Ko so zavezniška letala konec leta 1944 začela bombardirati vojaške in industrijske objekte v Mariboru, so proizvodnjo preselili pod površje. Betonski podzemni hodniki so še vedno dobro ohranjeni.

Po drugi svetovni vojni se je razvila avtomobilska industrija, ki je prerasla v veliko podjetje, znano pod blagovno znamko TAM. Tovarna je s proizvodnjo tovornjakov, avtobusov in specialnih vozil obvladovala trg nekdanje Jugoslavije in njenih zunanjih gospodarskih partnerjev. Konec osemdesetih let prejšnjega stoletja je tovarna zaposlovala 9000 ljudi, skupaj z večjimi in manjšimi proizvajalci delov za vozila pa še okrog trikrat toliko. Sedaj lahko ugotovimo, da je bil proizvodni proces kljub klasični proizvodnji ekološko precej vzdržen, saj niti prst niti vodni viri na območju nekdanje tovarne niso onesnaženi.

Z začetkom gospodarske krize v Jugoslaviji je tudi TAM začel izgubljeni tla pod nogami. Večletna kriza podjetja se je končala s stečajem leta 1996. Iz tako imenovanih zdravih jeder bivše tovarne je takratni Razvojni sklad Republike Slovenije ustanovil štirinajst družb, ki so prevzele tako proizvodne programe kot zaposlene. Ker sredstev za nove naložbe ni bilo, so družbe začele iskati strateške partnerje. Do prvega uspešnega posla je prišlo leta 2000, ko je tovarna Unior iz Zreč kupila dve podjetji in odprla velik proizvodni obrat. V coni so se znova začeli razvijati predvsem kovinsko-predelovalna industrija, velikoserijska proizvodnja delov za avtomobilsko industrijo, orodjarstvo in izdelava specialnih proizvodnih sistemov.

Po letu 2001 cona beleži naglo rast storitvenih dejavnosti, med katerimi so tudi podjetja z velikim deležem znanja, ki s svojimi produkti dosegajo visoko dodano vrednost. Prva se je v cono naselila Pošta Slovenije s sodobnim logističnim centrom, kmalu so ji sledili podjetje Hermes Softlab (sedanji ComTrade), ki razvija računalniške programe, podjetje Menerga, specializirano za varčne energetske in prezračevalne sisteme, centralni računalni-

Prometna lega poslovno-proizvodne cone Tezno. Vir: projekt ReTinA.

ški in organizacijski center Nove Kreditne banke Maribor in Zavarovalnice Maribor. V coni je bila postavljena tudi največja sončna elektrarna v državi. Prav tako narašča število majhnih podjetij, ki nudijo različne poslovne in tehnične storitve, kot so računovodski in avtomobilski servisi, tiskarne, razvojna, oblikovalska in projektantska podjetja. Ob robu cone je bil konec leta 2008 zgrajen Center srednjih strokovnih šol, ki zagotavlja ustrezno usposobljene industrijske delavce in tehnike.

Konec leta 2015 je v coni delovalo 210 podjetij (67 s področja storitvenih dejavnosti, 47 trgovskih, 22 prometnih, 22 proizvodnih ...), ki so skupaj zaposlovala več kot 3795 ljudi (1197 storitve, 281 trgovina, 158 promet, 1370 proizvodnja ...). Prevladujejo mikro podjetja (161 podjetij zaposluje manj kot 10 ljudi), 35 je malih z od 10 do 50 zaposlenimi, 15 srednjih s 50 do 250 zaposlenimi in 2 veliki z več kot 250 zaposlenimi. 112 podjetij ima prostore v najemu, 88 pa v lasti. Struktura podjetij po sektorjih dejavnosti in velikostni strukturi potrjuje sodobne gospodarske trende pozitivne deindustrializacije, kar se zrcali tudi v terciarizaciji cone.

S prihodom novih podjetij je cona začela spreminjati tudi svojo zunanjo podobo. Ob starih tovarniških halah so namreč zrastle sodobne poslovne stavbe, ki bogatijo videz cone.

V coni Tezno je še približno 43 ha prostih zemljišč, katerih upravljalcev je zavod Poslovno-proizvodna cona Tezno. Zazidljiva zemljišča bo treba opremiti s prometno in komunalno infrastrukturo, da bodo privlačna za investitorje. Prihodnost vidijo v doseganju mednarodno primerljivih razmer za privabljanje inovativnih in tehnološko razvitih podjetij ter v spodbujanju prenosa znanja z univerz ter iz drugih raziskovalnih ustanov.

Pogled na Maribor s poslovno proizvodno cono Tezno v ozadju. Foto: Bojan Erhartič.

Podzemni rovi so pomembna industrijska kulturna dediščina. Vir: medmrežje 1.

Cona Tezno je bila v okviru evropskega programa Jugovzhodna Evropa vključena v evropski projekt *Revitalizacija starih industrijskih območij jugovzhodne Evrope* (ReTinA), katerega ključni namen je bil razviti metodologijo za revitalizacijo starih industrijskih območij. Dolgoročni cilj projekta je prenova starih industrijskih območij za zagotovitev novih delovnih mest in trajnostnega razvoja ter vzpostavitev sinergijskih učinkov med zagotavljanjem kakovosti bivanja in socialne varnosti. Rezultati projekta sledijo ciljem evropske strategije industrijskega razvoja, ki so povzeti tudi v gospodarski strategiji Slovenije. Razvojni program mesta Maribor revitalizacijo in regeneracijo starih industrijskih con opredeljuje kot ključno razvojno prioriteto.

Postaja 2: Meranovo

Vinogradniško posestvo Meranovo na območju Limbuša je tesno povezano z avstrijskim nadvojvodo Janezom (1782–1859), rojenim v palači Pitti v Firencah. Nadvojvoda je med svojimi mnogimi novostmi posebej skrbno negoval odnos do vinogradništva. Za središče, kjer so poskusno uvajali trte iz Porenja, je izbral pobočja Pekrskih goric, kjer je leta 1822 kupil posestvo, zdaj znano pod imenom Meranovo. Trte so začeli saditi leta 1823, izjemen uspeh tega prenosa pa se je pokazal že ob prvi trgatvi leta 1826, ki se je je nadvojvoda Janez osebno udeležil, potem pa tam tudi pogosto bival. Vinogradi so postali tako ugledni in znani, da je bila na Meranovem leta 1832 ustanovljena vinogradniška šola, ki se ji je pozneje priključil

V Pekrskih gorica ob preurejanju terasiranih in navpične nasade vinske trte prihaja do opuščanja obdelave in zaraščanja terasiranih zemljišč. Foto: Matevž Lenarčič.

še sklad za nagrajevanje viničarjev. Zdaj je posestvo v lasti Fakultete za kmetijstvo in biosistemске vede Univerze v Mariboru. Je tudi ena od bolj obiskanih postojank na Podpohorski vinski turistični cesti.

Postaja 3: Piramida

Piramida (386 m) je grič v Mariboru, na skrajnem jugozahodu Slovenskih goric. Na njem je kapelica, pod njo pa vinograd. Piramida je izletniška točka, od koder se sprehajalcem ponuja krasen pogled na panoramo Maribora. Sprehod do vrha ne traja več kot 30 minut.

Do leta 1784 je na griču stal mariborski zgornji grad, imenovan Marchpurk oziroma Marburg. Prvič je bil omenjen že leta 1164. Ime Marburg pomeni 'Grad v marki' oziroma 'Mejni grad'. Zgradili so ga za obrambo pred Madžari. Leta 1528 je prvotni grad pogorel. Okrog leta 1560 so ga obnovili v renesančnem slogu, nato pa do leta 1790 porušili. Iz njegovih ostančkov so postavili kamnito piramido, ki je dala griču ime. Od gradu sta ostala le okop s strmim nasipom in vodnjak brez venca. Vrh okopa stoji klasicistična kapela iz leta 1821, s kamnitim Marijinim kipom. Napis na spominski plošči v kapeli priča, da je tega leta prvotno piramido uničila strela, grof Henrik Brandis pa je dal kapelo postaviti v spomin na lokacijo starega gradu. Na Piramidi so še vidne jame oziroma luknje, ki so jih izkopalí ljudje iz tistih časov.

Maribor je z dobrimi 105.000 prebivalci za slovenske razmere veliko mesto. Če sklepamo po različnih oblikah zazidave iz različnih obdobjí njegove gradbene zgodovine, se izkaže, da je mesto nastajalo ob številnih raznolikih urbanističnih konceptih. Nekatere prostorske ureditve, med njimi stanovanjska območja, so posebna tudi v slovenskem merilu, zato jih v nadaljevanju še posebej skrbno predstavljamo.

Na začetku 20. stoletja je bilo v Mariboru že veliko industrijskih obratov in še več obrtnih delavnic, trgovin in drugih storitev. S povečevanjem števila gospodarskih subjektov je rasla tudi potreba po novih stanovanjih. Mesto se je pričelo širiti proti severu, na Taboru, Pobrežju in na Teznu pa je gradnjo novih prometnic spremljala stanovanjska gradnja. V tem času se je utrdila socialno-prostorska razdeljenost mesta na meščanski del na levem bregu Drave ter delavske kolonije, postavljene večinoma na njenem desnem bregu.

Postaja 4: Mestni park in Hutterjeva vila

Mesto se je pričelo širiti severno od srednjeveškega dela oziroma med severnim robom srednjeveškega mesta in vzhodjem Mariborskih goric. Nekoč mokrotno zemljišče, na katerega so se razlivali potoki z gričevnatega obrobja, so ob gradnji izsušili, vodotoke pa kot kanalne vode usmerili proti Dravi. Območje je bilo sicer naravna izbira za širjenje mesta, pomembne vrednote so bile bližina trgovskih in upravnih dejavnosti v srednjeveškem delu mesta, bližina železniške postaje kot okna v svet, osončenost območja, bližina privlačne kulturne pokrajine. Na tem območju je mestna uprava pripravila več regulacijskih načrtov, na podlagi katerih so investitorji in gradbeni mojstri v približno petdesetih letih pozidali večino razpoložljivega

Grič Piramida s kapelo na vrhu in vinogradom pod njo. Foto: Bojan Erhartič.

Pogled s Piramide na vzhodni del mesta. Foto: Peter Kumer.

Mariborski Mestni park. Foto: Peter Kumer.

zemljišča. Tloris tega dela mesta ustreza načinu gradnje mest s konca 19. in z začetka 20. stoletja. Značilna je ortogonalna mreža prometnic, vmesni ulični bloki pa so zazidani z večstanovanjskimi meščanskimi hišami – te so postavljene v delu, ki je bližje srednjeveškemu delu mesta – ter vilami, ki se razprostirajo po robu zazidalnega območja.

Vmes je v letih 1871–1889 nastal Mestni park, sprva kot botanični vrt. Njegova lokacija ni naključna; umeščen je na sredo meščanskega dela mesta, saj je bil park s promenado pomemben del javnega življenja meščanov.

Med mnogimi pomembnimi Mariborčani je v tem delu mesta živel tudi po rodu kočevski Nемеc Josip Hutter (1889–1963), lastnik tekstilne tovarne v Melju, poznejše Mariborske tekstilne tovarne. Njegovo domovanje in javno delovanje sta šolska primera ozaveščenega meščana – industrialca z izrazitim socialnim čutom in občutkom za javno dobro. Obenem je primer prostorske segregacije mesta, temelječe na socialnih razlikah. Josip Hutter je svoj dom, mogočno vilo, zasnovano v funkcionalističnem slogu, postavil na robu Mestnega parka. Stavba na zunaj ni nič posebnega, meščanska bivalna kultura se pokaže v njeni notranjosti. Nedaleč vstran, blizu mestnega središča in blizu Mestnega parka, je industrialec dal zgraditi večstanovanjsko hišo, pravzaprav blok, imenovan Gradišče, ali ljudsko, Hutterjev blok. Njegova stanovanja je namenil premožnejšim meščanom, zato so ta tudi za današnje razmere nadstandardno opremljena in razkošna. Na Pobrežju, zunaj takratnega mestnega območja, je Josip Hutter dal zgraditi delavske hiše za delavce, zaposlene v njegovi tovarni. Soseska se

Lega Hutterjeve vile, večstanovanjskega bloka in delavske kolonije znotraj mesta.

imenuje Hutterjeva kolonija in obsega 20 stanovanjskih objektov v obliki dvodružinskih hiš. Soseska je blizu tekstilne tovarne in za sedanje razmere ni prav daleč od mestnega središča.

Postaja 5: soseska ob Gosposvetki cesti

Po letu 1950 se je priseljevanje v Maribor ponovno okrepilo. V tem obdobju je prostorski razvoj mesta povsem zaznamovala stanovanjska gradnja. Tako je v njegovem zahodnem delu v letih 1954–1961 zrastle stanovanjske soseske, ki je v marsičem postala vzorčni primer stanovanjske gradnje v Sloveniji. Po skandinavskih vzorih jo je zasnoval arhitekt Ljubo Humek (1913–1988). Sestavlja jo 18 tipološko različnih objektov, razporejenih ob rahlo ukrivljeni novi mestni vpadnici Gosposvetki cesti. Soseska je nastala na kmetijskih zemljiščih, v tistem obdobju je namreč prevladovala ekspanzivna rast mesta na zemljišča ob robu že pozidanih zemljišč.

Posebnost soseske so tipološko raznoliki objekti, od stolpnic, ki so orientacijske točke in vizualni poudarki, do vila blokov in večstanovanjskih blokov. Slednji so zasnovani po zgledu avtohtonih kmečkih hiš, s strmo dvokapno streho in iztegnjenim tlorisom. Drugi objekti so zasnovani v funkcionalističnem slogu in prav preplet sodobnega in tradicionalnega je druga kakovost soseske. Stanovanjski objekti so umaknjeni od glavne prometnice in s tem zavarovani pred hrupom. Prometnica je rahlo ukrivljena, kar je posebna oblikovna prvina. Obdaja

Soseska ob Gosposvetski cesti med gradnjo leta 1961. Vir: medmrežje 6.

jo drevored, med pločnikom in stanovanjskim objektom je zelenica, zasajena z okrasnim in sadnim drevjem. Prečni profil prometnice je še za sedanje razmere razkošen. Ob pločniku je zidec iz pohorskega tonalita, kar je še ena od oblikovnih posebnosti soseske.

Sredi soseske je oskrbno središče, ki je bilo ob njeni izgradnji veliko bolj raznovrstno, saj je obsegalo samopostrežno trgovino, trafiko, mesnico in mlekarno. Zdaj so zaradi spremenjenih oskrbovalnih navad oskrbne dejavnosti povsem drugačne: dva lokala s hitro hrano in en trgovski lokal, pa še ta opuščen. V sosednjem objektu je delovala ambulanta; objekt so leta 1996 nadgradili in preuredili v zdravstveni dom.

Postaja 6: Vurnikova kolonija

Naslednje stanovanjsko območje, ki je kulturno in urbanistično pomemben del mesta, je Vurnikovo naselje. Gre za sosesko vrstnih hiš, med letoma 1927 in 1929 zgrajenih po načrtu arhitekta Ivana Vurnika (1884–1971). V tridesetih letih prejšnjega stoletja se je v Maribor še vedno priseljevalo veliko delavcev s podeželja, ki so svoja prva in večinoma zasilna bivališča kot najemniki našli v predmestjih. Stanovanj je primanjkovalo, neprimerne so bile tudi stanovanjske razmere v delavskih hišah. Zato je takratna mestna uprava, županoval ji je Alojzij Juvan, odkupila zemljišče na Taboru, naročila zidavo enostanovanjskih vrstnih hiš in

Tloris Vurnikove kolonije. Vir: med mrežje 7.

Pogled na Vurnikovo naselje leta 1954. Vir: med mrežje 8.

jih oddala v najem prebivalcem mesta. Interes za najem hiš je bil velik, pozneje so najemniki dobili možnost njihovega odkupa.

Vurnikovo sosesko sestavlja 147 objektov, združenih v deset nizov s po 24-imi oziroma osmimi objekti. Štirje nizi objektov so razmeščeni po obodu dveh uličnih blokov, šest krajših pa zapolnjuje njihovo notranjost. Takšna razmestitev je povsem v maniri izgradnje mest z začetka 20. stoletja, ko je, vsaj na slovenskih tleh, še prevladovala ideja klasicističnega mesta z ortogonalno mrežo prometnic in uličnih blokov. Posledica tega je zazidanost, za katero še vedno velja, da je zelo mestotvorna. Pomeni namreč strnjeno zazidavo s tipološko enakimi objekti, ki obdajajo obe strani prometnice. Obodne prometnice krasi drevored, kar je predvsem oblikovna prvina.

Razmestitev objektov je posledica ortogonalno zasnovane prometne mreže, ob kateri so v nizu razporejeni objekti. Omeniti velja, da je bilo širše območje, kjer je v letih 1927–1929 zrastle naselje enodružinskih hiš, pred tem nepozidano. Sredi večjega uličnega bloka je urejen park, ki ima pravilen, simetričen tloris; po diagonali ga prečkata dve poti, na sredi pa je rondo s klopmi za posedanje in druženje. Zelena površina ima poljavni značaj in je v prvi vrsti namenjena okoliškim stanovalcem, ki od nekdaj pripravljajo skupna praznovanja in uživajo v družabnih igrah.

V soseski ni oskrbnih in storitvenih dejavnosti, kar bi lahko pomenilo, da območje ni bilo zasnovano kot zaključena (zaprta) enota, temveč kot del predela mesta. V bližini so sicer cerkev, osnovna šola, trgovina in gostilna, vendar so vse namenjene tudi prebivalcem širšega območja.

Stanovanjski objekti imajo zelo skromne dimenzije, 38 m² po etaži. Obsegajo samo najnujnejše prostore. K vsaki enoti spada tudi ohišnica z vrtom. Hiša ima dva vhoda, sprednjega, z glavne prometnice, in zadnjega, z vrta. Med ohišnicami je speljana pot, ki povezuje stanovanjske objekte.

Postaja 7: Maribor-jug in soseska S-23

V delu mesta na desnem bregu Drave je leta 1974 začelo nastajati novo stanovanjsko območje, poimenovano Maribor-jug. Zamisljeno je bilo kot nov del mesta, sekundarno središče, v katerem naj bi živel vsaj 30.000 ljudi ali tretjina prebivalcev mesta. Velikopotezna zasnova novega dela mesta je obsegala več stanovanjskih sosesk, oskrbno središče s številnimi centralnimi dejavnostmi, tržnico, več osnovnih šol in vrtecev. Ogrodje novega mesta tvorita prometnici v smeri sever–jug in vzhod–zahod, ki se križata v soseski S-23. Obdani sta z obulično zazidavo, kar v zgradbi mesta obuja pomen prometnice in javnega prostora ob njej. Objekti ob glavni prometnici so visoki, kar v oblikovnem pogledu deluje mestotvorno. Soseska, imenovana S-23, je bila zamišljena kot središče novega mesta.

Projekt ni bil izveden v celoti, ampak približno le do polovice. Na predvidenem območju je bilo zgrajenih okrog 6000 stanovanj za približno 18.000 prebivalcev. Po desetih letih gradnje so se namreč potrebe po stanovanjih precej zmanjšale, najbrž pa je še pomembnejši

razlog, da je nekdanji model financiranja stanovanjske gradnje v čedalje bolj zaostrenih gospodarskih razmerah propadel.

Dandanes Maribor-jug ni več drugotno središče mesta, pač pa le eno od večjih stanovanjskih območij. Zaradi spremenjenega načina oskrbovanja in razmestitve storitvenih dejavnosti se je tamkajšnji obseg urbanih funkcij precej zmanjšal. Spremenila se je tudi starostna sestava prebivalcev. V devetdesetih letih je tamkaj živelo nadpovprečno veliko mladih prebivalcev, zdaj pa prevladujejo starejši in ljudje srednjih let. Žal opremljenost območja tej spremembi še ni prilagojena.

Literatura in viri

- Ciglencečki, M. 2014: Vurnikova kolonija v Mariboru. Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, Založba ZRC. Ljubljana, 60 str.
- Lorber, L. 1999: The economic transition of Slovenia in the process of globalization = Gospodarska tranzicija Slovenije v procesu globalizacije. Geografski zbornik 39. Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Ljubljana, str. 133–166. Medmrežje: http://giam.zrc-sazu.si/sites/default/files/zbornik/lorber_39.pdf, 6. 1. 2016.
- Lorber, L. 2006a: Development of the industrial areas of Maribor and change of their intended function. Stadt und Stadtregion Maribor: Strukturen, Entwicklungen, Probleme. Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung 250. Universität Bayreuth. Bayreuth, str. 35–48.
- Lorber, L. 2006b: Functional changes in Tezno, the industrial zone in Maribor. Revija za geografijo 1-2. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Mariboru. Maribor, str. 95–108. Medmrežje: http://splet-stari.fnm.uni-mb.si/pedagoska/ff/geografija/revija/RG_2_1/08_lorber.pdf, 5. 1. 2016.
- Lorber, L. 2006c: Strukturne spremembe mariborskega gospodarstva po letu 1991. Revija za geografijo 1-1. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Mariboru. Maribor, str. 63–78. Medmrežje: http://www.ff.um.si/zalozba-in-knjigarna/ponudba/zbirke-in-revije/revija-za-geografijo/clanki/stevilka-1-1-2006/011-04_lorber.pdf, 5. 1. 2016.
- Lorber, L. 2008: Sloweniens Weg von einer Agrargesellschaft zum postindustriellen Staat. Slowenien: Transformationen und kleinräumige Vielfalt. Institut für Humangeographie. Frankfurt am Main, str. 186–206. Medmrežje: https://www.researchgate.net/profile/Lucka_Lorber2/publication/252930259_Sloweniens_Weg_von_einer_Agrargesellschaft_zum_postindustriellen_Staat/links/00b4951f4ebf88c195000000.pdf, 4. 1. 2016.
- Lorber, L. 2011a: Interdisciplinary methodological approach to the process of brownfield revitalisation of traditional industrial areas. Revija za geografijo 6-1. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Mariboru. Maribor, str. 7–21. Medmrežje: http://ff.um.si/zalozba-in-knjigarna/ponudba/zbirke-in-revije/revija-za-geografijo/clanki/stevilka-6-1-2011/061-03_lorber.pdf, 5. 1. 2016.
- Lorber, L. (ur.) 2011b: ReTInA: revitalizacija starih industrijskih območij, Cona Tezno = Revitalization

of traditional industrial areas, BIZ Tezno. Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru. Maribor, 68 str.

Lorber, L. 2013: Revitalizacija starih industrijskih območij v jugovzhodni Evropi, Podravina 12-23, str. 5–22. Medmrežje: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=157953, 5. 1. 2016.

Lorber, L. 2014: Holistic approach to revitalised old industrial areas. 3rd International Geography Symposium, GEOMED2013, Antalya, Turkey. Procedia – social and behavioral sciences 120. Elsevier, str. 326–334.

Medmrežje 1: https://www.google.si/search?q=cona+težno+rovi&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjK3eltDcAhXBL1AKHZr8B7MQ_AUICigB&biw=1632&bih=932#imgcr=p8Kz8FUrXMG2M:&spf=1533275061999, 2. 8. 2018.

Medmrežje 2: <http://meranovo.um.si/SLO/Zgodovina.htm>, 2. 8. 2018.

Medmrežje 3: https://sl.wikipedia.org/wiki/Piramida,_Maribor, 2. 8. 2018.

Medmrežje 4: <http://www.conatezno.si/>, 6. 1. 2016.

Medmrežje 5: <http://www.conatezno.si/arhiv-contact/>, 6. 1. 2016.

Medmrežje 6: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gospodstvska_cesta_v_Mariboru_1961_\(4\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gospodstvska_cesta_v_Mariboru_1961_(4).jpg), 6. 1. 2016.

Medmrežje 7: <http://www.arhitekturni-vodnik.org/?object=231&mode=2>, 6. 1. 2016.

Medmrežje 8: <http://galerija.industrijskapespot.si/index.php/Mestna-delavska-kolonija---fotografije/Mestna-delavska-kolonija---fotogalerija/Vurnikovo-naselje-VIR-Pokrajinski-Arhiv-Maribor-7-109738882>, 6. 1. 2016.

Pirkovič Kocbek, J. 1982: Izgradnja sodobnega Maribora. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Partizanska knjiga. Ljubljana, 100 str.

Škratek, G. 2014: Blokovne stanovanjske soseske kot paradigma razvoja Maribora v drugi polovici 20. stoletja. Revija za geografijo 9-1. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Mariboru. Maribor, str. 7–22.

A V PRLEKIJO BI ŠLI? KJE PA JE TO?

Srečko Pavličič

Vodja: Srečko Pavličič, predmetni učitelj slovenskega jezika in etike, višji knjižničar na Oddelku za domoznanstvo Splošne knjižnice Ljutomer

Ekskurzija je bila izvedena 24. septembra 2016.

Potek poti: Ljubljana – Križevci pri Ljutomeru – Ljutomer – Pristava – Železne Dveri – Jeruzalem – Kog – Središče ob Dravi – Zasavci – Ormož – Ljubljana

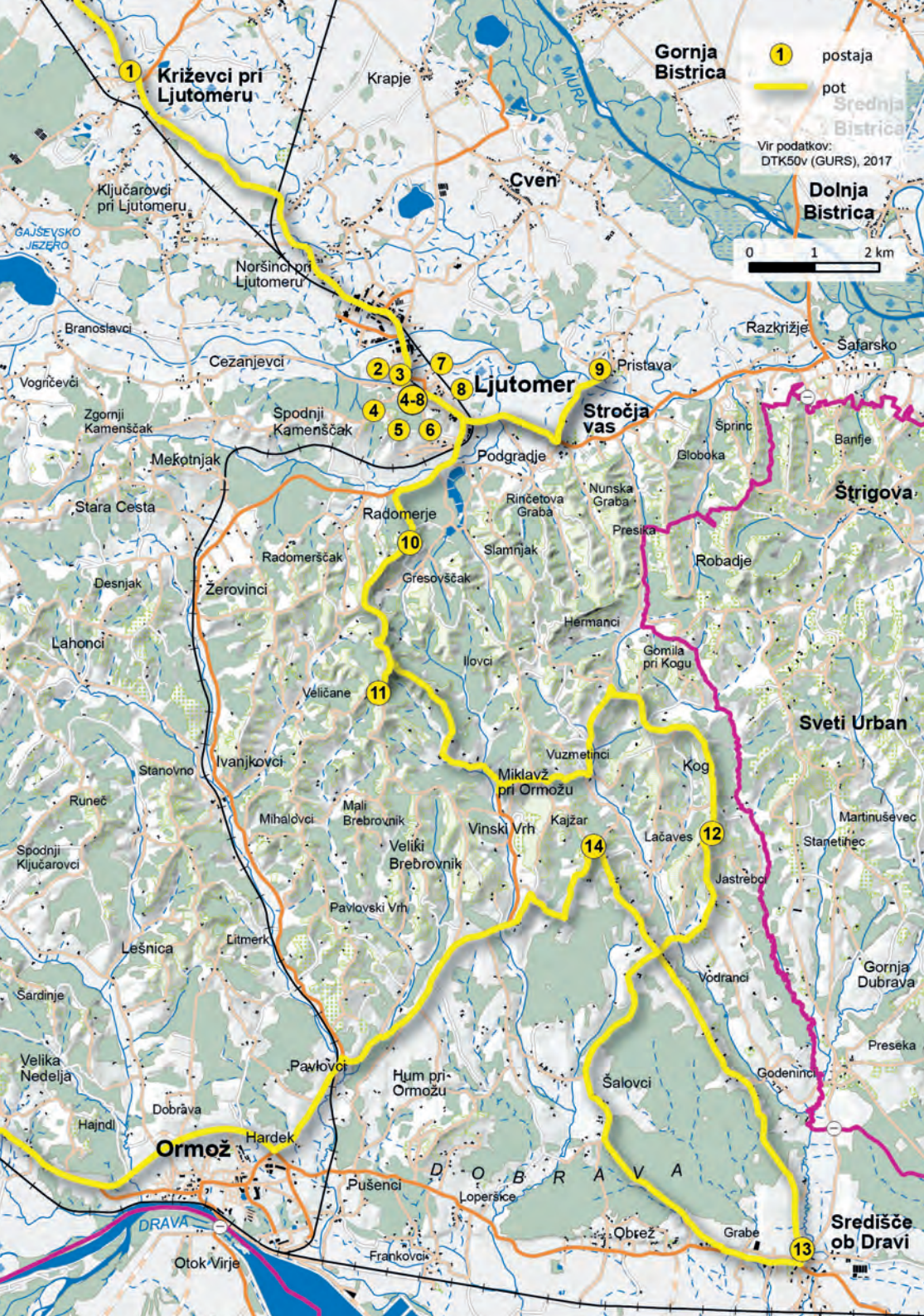
Postaje:

1. Križevci pri Ljutomeru
2. Ljutomer – hipodrom
3. Ljutomer – Park 1. slovenskega tabora
4. Ljutomer – Trg Jakoba Babiča
5. Ljutomer – župnijska cerkev sv. Janeza Krstnika
6. Ljutomer – Miklošičev trg
7. Ljutomer – Galerija Anteja Trstenjaka
8. Ljutomer – Glavni trg
9. Pristava
10. Železne Dveri
11. Jeruzalem
12. Kog
13. Središče ob Dravi
14. Zasavci

Uvod

Prlekija se je prebujala v jutranjem soncu. Bila je ena tistih septembrskih sobot, ki si jih lahko le želimo. Mirna, topla in vsa v pričakovanju trgatve po vinskih gričih daleč naokrog. Rosa v travi se je še srebrnkasto svetlikala, ko so zabrneli traktorji, »zahuškali«
brači in se odpeljali v gorice po najslajše, kar ta svet nudi. Že pred tedni je grozdje dobilo zlato barvo in klopotci so naznanjali konec poletnih vinogradniških opravil. Nastopil je čas, ki se ga na našem koncu vsak človek neizmerno veseli. Obilen zajtrk domačih dobrot, pesem za dobro

1 Krizevci pri Ljutomeru

Gornja Bistrica

1 postaja
pot

Vir podatkov:
DTK50v (GURS), 2017

Dolnja Bistrica

0 1 2 km

Cven

Ljutomer

Stročja vas

Štrigova

Sveti Urban

Miklavž pri Ormožu

Ormož

Središče ob Dravi

DRAVA

D O B R A V A

Pogled na vinorodno Prlekijo. Foto: Matevž Lenarčič.

voljo, šala o dogodkih in ljudeh, veselje v srcu, potem pa gor med trte. Tako je že od nekdaj in vemo, da bo tako tudi ostalo.

A glej ga zlomka, tam daleč v megleni in sivi Ljubljani se je tačas že napolnil avtobus z zvedavimi in zahtevnimi izletniki. Geografi od blizu in daleč so zgodaj vstali, da so se lahko pravočasno odpravili na pot. Uradno in suhoparno so zapisali in napovedali, da pridejo v Prlekijo na strokovno ekskurzijo. Ogledali bi si to in ono, spoznali eno in drugo, poizvedovali in preverjali na terenu, ob tem pa se rekreirali ter vsekakor raziskovali in se izpopolnjevali. Hm, ko bi se vsaj najavili kak mesec poprej, da bi jih povabili zraven, naravnost v gorice na trgatve. Škornje na noge, klobuk na glavo, škarje v roke, »pūto« na rame, pa gremo. Saj kake posebne škode ne bi povzročili, če že velike koristi ne bi bilo ...

Prlekija v očeh in predstavi Slovenca! Ljubljančana! Geografa! Prleki imamo s tem kar nekaj izkušenj in še najmanjši greh je, če nas preprosto prestavijo v Prekmurje. Kako torej z enim zamahom in v polovici dneva predstaviti Prlekijo z vsemi njenimi značilnostmi, pestrostjo in bogastvom ter jo neznancem vtisniti v trajen spomin?

Saj Prlekija niti meja nima, kar posebej geografi dobro razumejo in vedno znova upoštevajo. Pa toliko delov jo sestavlja, da bo en dan zagotovo premalo. Naj bo, kar bo, treba je postoriti.

Če mejo Prlekije določa njena ljudska govorica, prleško narečje, potem se ve, da se začne malce vzhodno od Dornave, se čez obronke Slovenskih goric med Juršinci in Svetim Tomažem usmeri do Svetega Jurija ob Ščavnici, od koder se nadaljuje v smeri Vučje vasi in ob Muri

Udeleženci ekskurzije in spredaj vodja Srečko Pavličič »v akciji«. Foto: Primož Pipan.

teče do Pristave, kjer po »bereku« in Presičkem potoku zavija po »grabah« vse do Središča ob Dravi, kjer se mimo Ormoža in Velike Nedelje obrne nazaj proti izhodišču.

Prleki se med sabo ločujemo na tiste iz Ščavniške doline in vzhodnih predelov Slovenskih goric, tiste z Murskega polja, tiste iz Ljutomersko-Ormoških goric in tiste, živeče na ravnici ob Dravi. Seveda se najlažje prepoznamo po govoric, ko moški uporabljamo glagolsko obliko s končnico –o, s končnico –a, ali ženske s pravilno rabo ženske glagolske končnice ali moške, spet na –o. Še lažje prepoznamo vse druge, saj drugje nihče ne govori toliko preglašnikov, kakor mi, naši najbližji sosedje, slovenski Medžimurci v Razkriškem kotu, pa sploh ne.

Kaj torej pripraviti in pokazati Ljubljančanom? Kam jih peljati, da jim ne bo dolgčas in jih podeželje v vsej ter vsakodnevni mestni hektiki ne bo celo uspavalo? Ker na »bratvo« več ne moremo, izberimo preizkušen recept: malce geografije, dodatek zgodovine, ščepec arheologije in etnologije, za sit želodec kulinarike, za žejo pravi izbor sladkega vinca, za dobro počutje sprehod po ravnem in strmem, pa še vožnja naokrog, da se človek razgleda in oživi. Če tu in tam še koga srečamo, kaj slišimo, okusimo ali nabavimo za pregovorni slovenski »mogoče to rabim jutri«, bo dan minil s pričakovanimi učinki. Na delo torej!

Po nekaj dneh je bila pot strokovne ekskurzije nared. Osrednje in spodnje Mursko polje, skrajšan ogled prleške »metropole« Ljutomera, postanek za kmečko malico, vožnja do Jeruzalema in sprehod do turškega kostanja, čas za kavo, pa spet vožnja do Koga in naprej v oljarno, nato še postanek za pozno kosilo (bolje bi bilo reči zgodnjo večerjo) in nazaj v Ljubljano.

Organizatorji ekskurzije so predlog sprejeli, potrdili in prišli. Pa je steklo.

Letos so klopčci že dodobra opravili svoje delo.
Foto: Primož Pipan.

V svetu menda velja, da ima gost vedno prav. V svetu že, v Prlekiji pa le včasih. Če ne bi bili Prleki značajsko trdni (berite trmasti), takšni, ki znajo vztrajati na in ob svojem, bi jih zgodovinski tokovi že zdavnaj pometli med pozabljene in neznane. Tako smo tudi dragim gostom iz Ljubljane morali dati uvodni poduk: kdor obišče Himalajo, občuduje gorske vrhove in sneg, kdor gre v Saharo, se ogreje in nagleda peska, kdor gre na morje, pač plava. Kdor pa pride v Prlekijo, dobro je in pije ter spozna dobro voljo. Težko je biti drugačen!

Opis poti

Postaja 1: Križevci pri Ljutomeru

Z udeleženci ekskurzije Ljubljanskega geografskega društva smo se srečali v Križevcih pri Ljutomeru. Za njimi je bilo več kot dve uri vožnje s kratkim postankom. Spoznali smo se sredi vasi, tik pred župnijsko cerkvijo povišanja sv. Križa, ki je primerno izhodišče za srečanje, saj se na ravnici daleč vidi. Ob bližnji kapeli, zgrajeni v romanskem slogu, stojita zanimiva spomenika. Železnega v obliki cveta sestavljajo številni križi nekdanjega pokopališča. V senci rdečelistnega grma pa na visokem podstavku stoji bronasto oprsje velikega Prleka in Slovenca, dr. Matije Slaviča (1877–1958). »Küzmov Slavič«, kot so ga nekoč poznali domačini, je bil teolog, pisec, politik, dvakratni univerzitetni rektor v Ljubljani in mož z največ zaslugami za priključitev Prekmurcev k matičnemu narodu po prvi svetovni vojni.

Sodobni zgodovinarji in raziskovalci življenja v tem delu Prlekije tako Slaviče kot tudi druge stare murskopoljske kmečke rodbine opredeljujejo za »kmečko aristokracijo«. Gre za bolj ali manj nekdanji sloj ljudi, ki so imeli od najstarejših časov dalje v posesti samozadostne, sicer povečini podložne hube. Zgodnja možnost odkupa tlake in grunta samega, ki je kot osebna lastnina postal tudi deden, je lastnike preoblikovala v bolj skrbne gospodarje, vsekakor tudi bolj ponosne.

Ob dobrih naravnih razmerah je bilo kmetovanje v Prlekiji vedno donosno. Če k temu prištejemo še letni iztržek vinograda, ki je seveda sodil k vsaki kmetiji, zlahka ugotovimo zgodovinsko potrjeno blagostanje in s tem drugačno kakovost življenja v primerjavi s sosednjimi pokrajinami.

Prlekija ne pozna slabih časov, ki bi jih povzročilo pomanjkanje, v kolikor temu ni bil razlog človek. Ta pa je vsepovsod naseljen in včasih ga je prav težko umestiti tja, kjer bo najmanj škodljiv. Za Prleke velja, da so v tem celo uspeli.

Kmečki sloj je na podeželju obvladoval tudi druge vzporedne odnose. Kmet po stanu je bil privilegirani v vaški soseski, imel je pravico odločati in biti deležen skupnih dobrin, navzven se je kazal kot veljaven in premožen. Do imetja je bil kritičen, saj »te grunt lahko požre, če ga ne ladaš«. Prav tako je prej žrtvoval človeka kot zemljo. »Brez zemle bomo sirmaki fsi, zato je ne tolaj, pri deci pa pazi!«

Kmečki sloj je prevladoval posebej v krajih Murskega polja, znotraj stanu so se dogajali poroke, pravni odnosi, poslovanje, druženja in druge življenjske zadeve. Kmetom enakovredni so bili bližnji tržani v Ljutomeru in Veržeu, ki so se sicer klicali za gospodo, a so po imetju

Prleška kmečka hiša iz 19. stoletja. Foto: Srečko Pavličič.

Ile redki prekašali »vesničarje«. Sprejemljivi so bili tudi vinogradniki, torej lastniki vinogradov po določilih, kakor so jih skozi stoletja uveljavile znamenite Gorske bukve. Izven teh stanov se prleški kmet ni oziral. Že sovaščana, soseda, ki je bil zgolj želar, torej (lahko tudi večji) posestnik brez kmečkega porekla, je gledal zviška in mu ob vsaki priložnosti pokazal, kje mu je mesto. Želarske hiše so morale biti manjše, želar praviloma ni imel konjske vprege, ni smel koristiti skupne srenjske zemlje, vode, celo cest ne, pri skupnem odločanju ni sodeloval in nenazadnje je imela »kmečka baba večjo rit kot je bila v želarjevi hiši krušna peč«. Grunt se je »ženil« z gruntom, ljubezen pa se je rodila sama.

Ostali sloji vaškega življa niso šteli. Podeželski obrtniki so bili v glavnem odvisni od svojega dela pri kmetih in drugod, prav tako dninarji vseh oblik in načinov, gostači, kajzarji, hlapci, dekline, pastirji in drugi. Celotna kmečki preužitkar ali neporočena ostarela kmečka hči sta imela dovolj upoštevan stanovski ugled ter položaj v takratni družbi.

In temu primerno se je kmet držal, vedel, ponašal. Toliko bolj po reformah leta 1848, ki so mu v glavnem omogočile povečati imetje in izboljšati osebni ugled.

Iz časov vladanja cesarja Franca Jožefa so še vedno ohranjene nekatere trdno zidane murskopoljske kmečke hiše. Visoka okna, podvojeni dimniki, obokane kleti, stebriščni vhodi, pisane fasade, »prkonici«, kjer se je počivalo, notranja oprema in dolga vrsta gospodarskih poslopij govorijo o stanu, pomenu in vlogi njihovih nekdanjih lastnikov. Stare in rahlo porumenele fotografije pa vse tam od leta 1890 dalje kažejo strumne drže Prlekov, ko se je pred hišnimi pročelji razporedila vsa družina v najboljših oblačilih, može z zavihanimi brki in visokimi klobuki ter ženske, kmečke gospodinje z visoko zavezanimi židanimi rutami. Če je ob strani videti še konja ali kaj drugega, takrat vrednega v kmečkem gospodarstvu, je to znak, da gospodar zna gospodariti, gospodinja gospodinjiti, da je zemlje in dela pri

hiši dovolj, na tak način pa se vsako leto tudi nekaj »privirti«. Točno to pa je bil interes in poslanstvo prleškega kmeta.

Pogled na lepo ohranjeno kmečko stavbno dediščino iz 19. stoletja v bližnjih Lukavcih je udeležencem ekskurzije zagotovo ostal nepozaben.

Postaja 2: Ljutomer – hipodrom

Pot smo nadaljevali proti Ljutomeru. Mestece na stičišču Murskega polja, Ščavniške doline in Ljutomersko-Ormoških goric nosi še dandanes prastaro ime »Lotmerk«, ki je nastalo iz nemškega Luttenberg. Bolj ali manj posrečeno ga je poslovenil domačin, ilirist in pesnik Stanko Vraz (1810–1851), saj hrvaški začetek *lju-* in nemška končnica *-er* temu ravno ne pritrujeta. Popotna družina se je najprej ustavila na hipodromu.

Mursko polje in Ljutomer sta namreč zibelka ljutomerskega kasača, toplokrvnega konja dirkalne pasme, ki je tukaj avtohtona. Za razliko od lipicanca smo Prleki za kasača ustrezno poskrbeli. Očuvane in strogo vodene so rodovne knjige, ljutomerski kasač je vpisan in voden v ustreznem registru svetovnega pomena, na čudovitega konja so z izdajo poštnih znamk opozorili celo Kanadčani in menda celo Novozelandci, precej pozneje tudi Slovenci.

Uspešno križanje nekaterih pasem je konec 19. stoletja na Murskem polju ustvarilo kasača prav posebnih lastnosti. Nezahteven, miren, potrpežljiv, nagnjen h kasu in tekmovalnosti, po potrebi uporaben tudi za delo in vleko, telesno skladen in prijetne rjave barve, je zasijal v vsej svoji lepoti.

Ko so bile konjske dirke še na Cvenu ... Vir: Arhiv Župnije Ljutomer.

Nesporno je, da je ljutomerski kasač nastal iz čistega prestiža poprej omenjenih kmečkih rodbin. Ne le posnemanje aristokratskih navad z držo, bivališčem, nameščanjem hišnih grbov, oblačenjem in drugim, k temu je spadala tudi nedeljska vožnja »z bojšin kujon«. Še posebej, če se je gospodarja in gospodinjo za nekaj dni odpeljalo v bližnje toplice.

Ko so konje vpregli v dirkalne vozove – gige, so Prleki tudi uradno z njimi prvič dirkali. To se je zgodilo že leta 1874, a nastanek in pravna potrditev dirkalnega društva je bila na Dunaju zadržana več kot pol leta, da so gospoda v cesarskem mestu lahko prej registrirala svoje. Kljub temu se Prlekija ponaša z enim najbolje urejenih hipodromov, avtohtono konjsko pasmo, številnimi letnimi dirkami, med katerimi je višek vsakoletni derbi, ter številnimi rejci ljutomerskih kasačev, ki so zaradi svoje miline in značaja skorajda del družine.

Postaja 3: Ljutomer – Park 1. slovenskega tabora

Ekskurzija se je nadaljevala s sprehodom do središča mesta. »Lotmerk« je mesto šele od leta 1927, a trg je bil že leta 1265. Medtem ko je pomen starega trškega grba, kjer enorog naskakuje zelenega zmaja, skorajda pozabljen, se zgodba o medvedu »na lanci«, ki je v trškem šaljivem grbu (svoj čas grbu župnije Ljutomer), še vedno pomni.

Za vodjo ekskurzije je bil to pravi čas, da je skupini razdelil delovne liste. Geografi so dobili v vpogled tudi pristno prleško poved, ki so se je morali naučiti: »fklopotčovemklopotiščiklopotecklopotečfeskoklopoče«. Žal je vodja obupal. Tudi večkratna razlaga je prisotnim lomila jezike, tako da bo morda več priložnosti kdaj pozneje. Očitno je prleščina za Slovence pretežka.

Ljutomerska trški in šaljivi (tudi župnijski) grb. Vir: Slekovčeva kronika.

Taborska značka, Ljutomer 1868.

Postanek v Parku 1. slovenskega tabora, kjer dogodku v spomin stoji večje obeležje, je prisotne spomnil, kje se je rodil slovenski narod in kje se je prvič slišala zahteva za našo samostojno državo. Ko so se leta 1868 tamkaj zbrali slovenski narodni buditelji, naprednjaki vseh vrst, mladostenci in napredni politiki, predvsem pa množica preprostih, a zavednih ljudi, je minil čas društvenih srečanj v čitalnicah in na bédedah. Šlo je za prvo organizirano politično zborovanje z jasnimi zahtevami do vladarja, oblasti in države. Smo Slovenci, hočemo svoj jezik, hočemo svojo kronovino, hočemo enakopravnost in svojo bodočnost! Zahteve so bile jasne in pod skupnim geslom »Slovenci, zedinimo se«, so se slišale do Dunaja. Morda bi se še vedno veljalo zgledovati po teh dogodkih. Priložnosti imamo veliko, zavoženega stanja pa nič manj, a udeležencem ekskurzije tega ni bilo treba posebej omenjati.

Postaja 4: Ljutomer – Trg Jakoba Babiča

Ob spoznavanju naravne znamenitosti hrastovega loga, panonskega hrasta in nekdanjih poplav smo se prek reke Ščavnice pomaknili na najmanjši slovenski trg, Trg Jakoba Babiča, ki ima le dve hišni številki. Daleč naokrog mu ni enakega, saj je stisnjen pod cerkveno dvorišče, nad njim v pozabi spi že zdavnaj izpraznjena »Ljutomerska klet«, sicer nekdanji trški špital in hiralnica. Poleg stoji rojstna hiša narodnega buditelja Ivana Dragotina Huberja, po strmih stopnicah, ki jim vsaj pozimi radi pravimo »stopnice vesele vdove«, pa se povzpneмо v župnijsko cerkev sv. Janeza Krstnika.

Postaja 5: Ljutomer – župnijska cerkev sv. Janeza Krstnika

Ogled cerkvene notranjosti preseneča. Vse je preveliko, previsoko in v prevelikem izobilju. Lestenci, freske, slike, oltarji, kipi, svečniki, kor, krstilnica, prižnica, vitraži, oboki, stebri in ... Človeku zmanjkuje besed, saj je vse prav vzorno obnovljeno in očiščeno. Prav to poletje (2016) so namreč potekala najbolj intenzivna obnovitvena dela. Udeleženci ekskurzije so prisluhnili zgodbam o cehovskih lestencih, Holzingerjevih kipih, Brollovih in Čehovih poslikavah, Fekonejevemu križevemu potu, Diglovi umetniji, umetelno postavljenim skulpturam Križevega oltarja, ki jih najlepše vidimo iz klečečega položaja, gotskih sedilijah, vratnih okvirjih, sklepniških s portreti prvih graditeljev, obokih, baročnem

Schweinbeckov grb. Vir: Slekovčeva kronika.

koru, skrivnostni »šackamri« v zvoniku, prostorni trški grobnici in imenitnih nagrobnikih plemičev Lichtensteinskih ter viteza Jörga Schweinbecka, nekdanjega lastnika Ljutomera z Dolnjega gradu, ki si je dal svoj portret in v oklep zapeto telo vklesati v rdeč tirolski marmor, drag in imeniten, da mu ni enakega. Pa še ni konca. Opremimo se z razpoložljivim spremnim gradivom, kjer bo tudi kaj za prebrati, in gremo dalje.

Postaja 6: Ljutomer – Miklošičev trg

Izhod iz cerkve in dvorišča skozi moški baročni vhod nas je vodil na Miklošičev trg. Udeleženci so se razgledali naokrog in posedli na sedišča ob spomeniku Francu Miklošiču (1813–1891).

Gre za enega najlepših primerov baročnega trga v tem delu Evrope in prav vsaka stavba ali ulica ima svojo zgodovinsko vsebino. Prepoznali smo nekdanjo Ljutomersko dekliško šolo, prvo trško čitalnico, medvojni vojaški lazaret in prvo povojno slaščičarno. Pogled smo usmerili v ulico, kjer je bil leta 1905 posnet prvi slovenski filmski zapis. Nedaleč stran stoji nekoč največja ljutomerska zasebna zgradba, kjer je sedaj sedež občinske uprave. Od tam je lep razgled na sosednje župnišče, kjer na dimniku domujejo štorklje. Tako vsak »lotmerški« župan in župnik vzajemno in ustrezno usmerjata domače natalitetne zadeve ...

Miklošičev trg v Ljutomeru. Foto: Srečko Pavličič.

Spomenik Francu Miklošiču. Srečko Pavličič.

Na drugi strani je nekdanja Miklošičeva hiša, kjer je imel Francev oče manjšo kramarijo in točilnico. Že leta 1958 so v njej odprli prvo slovensko samopostrežno trgovino, drugo v takratni Jugoslaviji. Imenitno, ni kaj!

Tudi Miklošičev spomenik iz belega marmorja ima svojo zgodbo. Ljutomeru ga je podarila dunajska univerza, kjer je bil Miklošič rektor in ugleden znanstvenik – jezikoslovec. Večjega Slovenci še nismo imeli.

Nekaj let po svečani namestitvi spomenika so Ljutomer okupirali nacisti. Najprej so spomeniku odbili nos, nato še glavo. Domačin Stegmüller jo je skrivaj zakopal in k njej priložil pismo, v katerem izraža upanje, da bodo za slovenski narod nastopili bolj svobodni časi, tako da bo spet ponosen vrnil glavo velikega človeka tja, kamor spada. Po drugi svetovni vojni se je to tudi zgodilo, spremno pismo pa je na ogled v muzeju, urejenem v Ljutomerski Mestni hiši.

Postaja 7: Ljutomer – Galerija Anteja Trstenjaka

V naslednji ulici so si udeleženci ekskurzije ogledali stalno zbirko likovnih del slikarja – poeta prleških goric – Anteja Trstenjaka (1894–1970). Akvareli, olja in grafike zajemajo krajinske motive. Trstenjak je zaradi delovanja na Češkem in med Lužičani tudi »njihov« umetnik. Čeprav je eden redkih, ki je v sliki ohranil kulturno dediščino pozneje zatiranih Lužičanov, ostaja pravi Prlek in je skupaj z družino v Ljutomeru tudi pokopan.

Postaja 8: Ljutomer – Glavni trg

Sprehod po Ljutomerskem Glavnem trgu je skupino malce utrudil. Trg je že tako prevelik, pa se nadaljuje še vse gor do Starega trga. Vmes je na ogled hiša odvetnika in avtorja prvih slovenskih filmskih zapisov dr. Karola Grossmanna (1864–1929).

S pogledom na osrednji Marijin steber iz leta 1729 ter bližnjo nekdanjo nemško in slovensko hranilnico, vsako v svoji fasadni barvi, spoznamo še Mestno hišo z »vüro«, nato pa se odpravimo proti zahodu.

V sosednji ulici ni šlo brez postanka pred lokacijo rojstne hiše največjega slovenskega

Hiša dr. Karola Grossmanna. Foto: Srečko Pavličič.

pedagoga Henrika Schreinerja (1850–1920). Le malo jih ve, da je bil tudi on Prlek. Zaslužen je, da je palico v učilnicah zamenjala vsestranska priprava za pouk. Schreinerjeva načela so še vedno v rabi vsakdanje pedagoške prakse.

Udeleženci ekskurzije so bili že upehani, a se niso predali. Pred poslopjem sodišča in zemljiške knjige so si ogledali nekdanji deželni mejnik iz leta 1754, ki je razmejeval Štajersko in Ogrsko ter obenem spominja na veliko vladarico Marijo Terezijo. Še nekaj korakov in geografi so bili varno v avtobusu. Flaške z osvežilno vodo so jih pospremile v nadaljevanje dogajanja. A kava? Sprašujete, kaj je s kavo? Zanj sploh ni bilo časa.

Postaja 9: Pristava

S krajšo panoramsko vožnjo so se udeleženci ekskurzije popeljali v skrajni vzhodni konec Murskega polja. Pristava, poslednja vas tega dela ravnice, je znana po marsičem. Mimo vasi teče Ščavnica, ki je bila še pred leti najbolj onesnažena reka v tem delu Evrope. Po izgradnji čistilne naprave so se vanjo vrnila ribe in celo želve, močvirske sklednice, ki tukaj zrastejo do zavidljive velikosti. Reka je poplavna in skupaj z Muro pogosto poplavi celoten predel, da ostanejo na suhem le glavna cesta, sicer nekdanji protipoplavni nasip, in hiše, zgrajene nad ustrezno višino. Z ureditvijo rečnih strug je zadnja leta poplav manj, a vode znajo presenetiti. Domačini se takrat vozijo s čolni, reševalne službe imajo delo dan in noč, v kletih

Nekdanji mejni kamen med Avstrijo in Ogrsko, tudi pomnik na Marijo Terezijo. Foto: Primož Pipan.

Reželni mejnik,
datirjen med Avstrijo in Ogrsko leta 1791
in bil je na Marijo Terezijo v Ljubljani 1932

Poplavna reka Ščavnica je ob običajnem vodostaju majhen, umirjen vodotok. Foto: Clemens Stockner, Wikimedia Commons.

Udeleženci ekskurzije med malico v »Kmečkem muzeju« v Pristavi. Foto: Primož Pipan.

pa je toliko vode, da prazni sodi kar sami priplavajo na plano. Polnim pa voda ne škodi. Kakor vino ne more steči iz sodov, tako voda ne more vanje. A domačini se tudi iz tega radi šalijo, rekoč: »Če je poplava pozimi, imamo drsališče, če pa poleti, je kopaljšče.« Žal je resnica povsem drugačna.

V Pristavi je zaradi poplavnega površja vidno nagnjena tudi vaška kapela. Menda za kar 8 stopinj, če so pristojni to dobro izmerili. Vas s komaj 70-imi hišnimi številkami ima skoraj 40 različnih obrti, storitev in dejavnosti, znana je tudi iz časov slovenske osamosvojitvene vojne. Več o tem se izve v »Kmečkem muzeju«, kjer so se naši geografi ustavili.

Po sprejemu so sledili krajša animacija, ogled bogate družinske zbirke kmečkih naprav ter orodja, bivališča s konca 19. stoletja, pripoved o zgodovini kraja in okolice ter nazadnje obilna kmečka malica. »Zobl na krüh« in meso iz »tünke« so dobrote, ki se jim nihče ne odreče. Če temu sledi še slastna kvasenica in pravi domači prleški »špricar«, ni treba dodatnih besed. Ker so to vas nekoč napadali divji kruci, tukaj še dandanes vinsko žganje oplemenitijo s sadjem. Sadje žganje prav lepo obarva in mu daje poseben okus. Ko ga pijejo, kimajo in potrjujejo, da »Zoltanova kri« po grlu še vedno hudo peče. Naši gostje iz Ljubljane so zadeve z veseljem preverili, še posebej, ko je samo za njih zaigral domači tamburaš.

Pogled iz Pristave na bližnje vinske griče je napovedal smer, kamor smo kmalu krenili.

Postaja 10: Železne Dveri

Vožnja, ki je sledila, je geografe mimo velike vinske kleti »Ljutomerčan« popeljala na vinsko cesto VTC 13, imenovano tudi »Kelih radosti«. Kar naenkrat smo se znašli sredi vinskih gor. Postanek pri edinem vinogradniškem dvorcu v Železnih Dverih je prispeval svojo zgodbo. Gre za stavbo, ki je kot nekoč spet v lasti samostana Admont iz Avstrije. Skupaj z vinogradi še čaka na boljše čase, a vesti iz ust menihov veliko obetajo.

Lokacija je bila vseh številnim mogočnikom, med drugim tudi nacistu Hermannu Göringu, ki je tukaj zase urejal svojevrstno letovišče, za nacistične vojake pa neke vrste rehabilitacijski center. Letališče na bližnjem polju bi kraj zbližalo z Berlinom, v ta namen so uredili tudi vodovod in tlakovali cesto.

Zidanica je ves čas služila potrebam vinogradniškega delovnega utripa. V njej je bila velika stiskalnica, še najbolj zanimiv pa je studenec, ki z globino menda sega do ravnice. Blizu so ohranjene tudi neolitske gomile, s pogledom čez dolinico pa so navzoči lahko uzrli zgradbo prvega slovenskega podeželskega vrtca na Slovenskem, ki ga v literarnem delu najlepše predstavi pisateljica Katja Špur (1908–1991). V Železnih Dverih je tudi začetek terasirane vinogradniške pokrajine Ljutomersko-Ormoških gor.

Postaja 11: Jeruzalem

Naslednje postaja udeležencev strokovne ekskurzije je bila v Jeruzalemu. Marsikdo je skrivaj vzdihnil: »Sveti kraj!« Zunaj se je namreč kar ogrelo in še zdaleč nismo bili edini turisti. Raz-

Vinogradniški dvorec v Železnih Dverih. Foto: Srečko Pavličič.

gled na okoliške vinograde je bil neponovljiv. Kljub rahli meglici se je videlo v Avstrijo, prek Prekmurja vse do Madžarske, na jugu je bila kot na dlani Hrvaška, v smeri zahoda pa se je videlo Pohorje, malce južneje tudi Boč in Donačka gora. Vmes pa same gorice!

Trte vseh sort in posajene na vse načine so te dni poslednjič pojile sladke grozdne jagode, kajti brači so se oglašali skoraj na vsakem slemenu. Bele in pisane hiške vmes so pričale, da tukaj živijo veseli ljudje, klopotci pa so ta dan molčali, saj ni bilo nobenega vetra.

Skupina se je namestila v jeruzalemsko cerkvico Žalostne Matere Božje. Sledila je pripoved o nastanku cerkve, ki ima začetek tako glede imena kot sicer že v času križarskih vojn. Opis oltarne podobe je bil dolg in skrivnosten, bogastvo sakralne kulturne dediščine v opremi je bilo vsekakor vredno spoznati. A najboljše so zgodbe, kakor se za Prlekijo spodobi. Kdo bi si mislil, kaj vse sporoča že oltarna podoba. Zbranim se je namreč za trenutek zadelo, da berejo Brownovo Da Vincijevo šifro ...

A najboljše je šele sledilo. Dogodki iz časov turških vpadov so te kraje posebej prizadeli. Tu je žalostno končala lepa deklica Vida, a nazadnje so turško četo v bližnjem klancu premagale in poklale kar Prlečke same. Od takrat se tisti kraj imenuje Babji klanec, grob turškega poveljnika pa je menda tam spodaj, pod starim kostanjem.

Sprehod do tja je skupino izletnikov razvedril, spoznali pa so tudi pokrajino od blizu. Ker se pod visokimi topoli ni mogoče ohladiti, Prleki jih po goricah sadimo za lepši videz pokrajine, je sledil postanek za kavo. Postrežba je bila bolj poljšja, a o tem bomo kaj zapisali na drugem mestu.

Jeruzalem, biser Prlekije. Foto: Matevž Lenarčič.

Glavni oltar s skrivnostno podobo Žalostne Matere Božje v jeruzalemski cerkvi. Foto: Srečko Pavličič.

Stari kostanj, pod katerim naj bi bil grob turškega poveljnika . . .

Foto: Srečko Pavličič.

. . . in domnevni odtis kopita turškega konja v cerkvenem

tlaku. Foto: Srečko Pavličič.

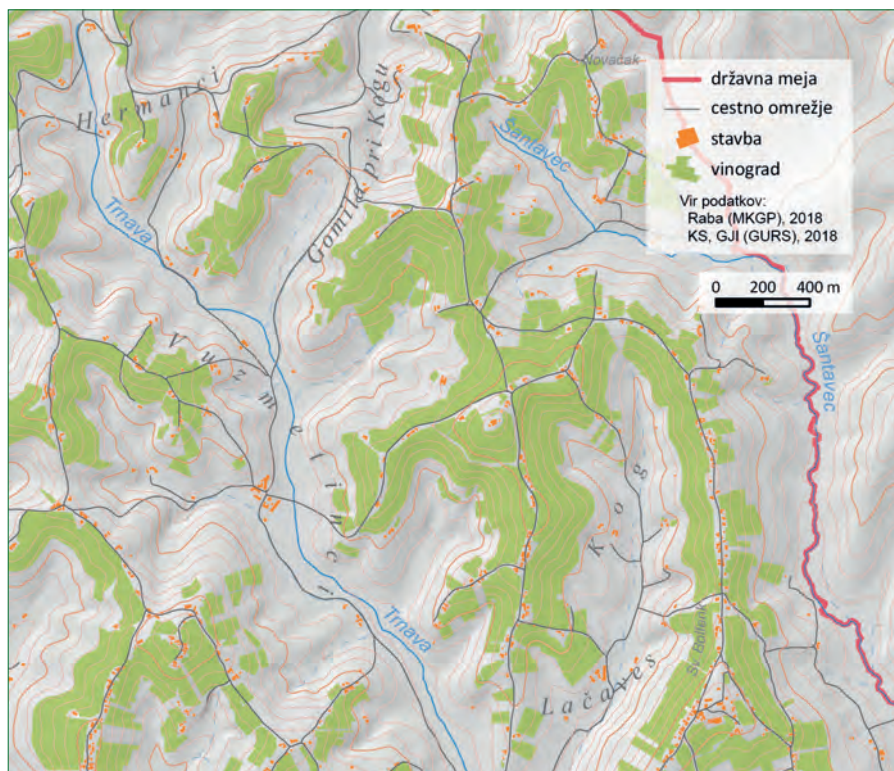
Spet smo se udobno namestili v avtobus in se po zapletenem manevru spustili v dolino, v zaselek Slenč vas. Ovinka levo in desno in že smo se vzpenjali v povsem drugo smer.

Pred nami je bil skrajni vzhod Slovenije, vinorodno gričevje v smeri Koga. Potok, ki se je vil po dolini, je meja med državama, sosednji hribi in vinogradi so že na hrvaški strani. V geografskem smislu neke razlike ni. Življenje tu in tam je skoraj enako, govorica se sicer razlikuje, navade pa ne. Tudi vince je enako sladko na obeh straneh meje. Natančnejši pogled »čez planke« bi lahko razkril tudi bolj gosto naseljenost in bolj urejene vinograde, kot so naši.

Postaja 12: Kog

Pa smo že na Kogu. Po dolgem slemenu zložene hiške stojijo tesno ob cesti, ki se konča pred župnijsko cerkvico sv. Bolfenka. Razgled je spet neponovljiv. Vidimo vse do Varaždina in Čakovca, na severu pa vse do Goričkega na nasprotni strani Mure. A nekaj manjka. Ljudi ni. Nikjer nobenega človeka.

Izpod kapa starega župnišča nas pozdravi župnik, nam molče odklene vhod v cerkev in vse je spet mirno in tiho. Razlaga je tišja, notranjost cerkve temačna in skromna. Takšen je Kog. Veliko vinogradov, majhnih, vertikalnih, nad katerimi stoji desetine hišk, lastniki pa so kdo ve kje. Sem pridejo le ob sobotah, ko je treba kaj postoriti, ali ob praznikih, ko se

Vinogradi na območju Koga in sosedščine.

zberejo vesele družbe. Še vzorno urejeno šolsko dvorišče je samevalo. Otrok primanjkuje, pošto in trgovino so že zaprli.

Kog je tudi neminljiv spomin na drugo svetovno vojno, ko je bil sistematično uničen. Hiša za hišo. Tudi povojnih žrtev, ki so naletele na mine in drugo eksplozivno orožje, je bilo tukaj največ. Zgodovina bi se skoraj ponovila v slovenski osamosvojitveni vojni, saj so prav v bližini Koga potekali prvi oboroženi spopadi; na obeh straneh so bile tudi žrtve.

Kljub lepoti kraja in prepoznavnim geografskim značilnostim smo sedli v ohlajen avto-bus ter se spustili na ravnico ob reki Dravi.

Postaja 13: Središče ob Dravi

Srečanje s tem delom Prlekije je bilo za marsikoga od udeležencev ekskurzije novost. Seveda, saj na potepu po zemljevidu te kraje zlahka prezremo. Tako v kot so stisnjeni, da niti ne vemo,

da je vzhodno od Ormoža še občina Središče ob Dravi s prastarim naseljem in še posebej bogato zgodovino. Naselje in ljudje gravitirajo v smer Ormoža, a bližina večjih Čakovca in Varaždina ponuja več. Tudi govorica tukajšnjih Prlekov je blizu narečju čez mejo, tudi podobnost v mnogem drugem je mogoče zlahka prepoznati.

Ustavili smo se v središki Oljarni. Tu se od nekdanj vrtijo mlinci, ki iz bučnega semena naredijo tako dišeče in značilno obarvano bučno olje. Posebej moški ga od nekdanj čislajo, saj vsebuje mnoge zdravilne učinkovine. Prikaz predelave bučnih semen v številne potrošniške izdelke je bil nazoren, še bolj pa pokušina dobrot iz bučnih semen in z bučnim oljem. Kruh, solate, sladice, jedra na pet načinov ... Potem pa še trgovina z vsemi dobrotami.

Dobro obloženi smo zaključili obisk v Središču ob Dravi in se spet vrnili nazaj med vinske gorice.

Postaja 14: Zasavci

Sonce je bilo še visoko na nebu in takega septembra v Prlekiji skoraj ne pomnimo. A pozna popoldanska ura je prebudila že utrujene ter lačne želodce, zato je bil skrajni čas, da se ustavimo na poznem kosilu pri Puklavčevih v Zasavcih. Hm, mogoče pa na rani večerji?! Kakor za koga ...

Gobova juha in juha iz hudih rezancev je lačne potolažila. obroki, ki so sledili, so vse po vrsti nasitili. Še na zdravje z dobrim vinom, pa se je veselje nadaljevalo. Za konec še »grodova« pogača. Večina jo je jedla prvič, saj jo tudi v Prlekiji pripravijo le v času trgatve.

Skok na zunanjo teraso in plezanje na razgledno piramido je naznanilo konec dneva. Bližnji klopotec je molčal, ko so se udeleženci ekskurzije zbrali v občudovanju sončnega zahoda pod njegovim repom. Še malo in spet smo bili v avtobusu in na poti nazaj proti Ljubljani.

Zavita pot nas je med goricami vodila mimo še enega srednjeveškega vinogradniškega dvorca, Temnarja nad Ilovci. Od daleč smo že videli Ljutomer in mimogrede zapeljali mimo rojstne hiše slikarja Anteja Trstenjaka. Nekdo v ozadju avtobusa se je na glas spraševal, le kje ljudje najdejo tako pisane barve za hišne fasade. Tudi to je svojevrstna dediščina Prlekije. Etnologi in razni pisci so že v zgodnjem 19. stoletju opazili močno izraženo potrebo prebivalcev vzhodnega dela Štajerske po okraševanju hišnih pročelij, obokov, fasad. Francjožefovsko obdobje je bilo še bolj pisano in barvitost hiš je počasi prešla v tradicijo. Resda, roko na srce, tu in tam tudi pretirano. Pa nič zato.

Člani Ljubljanskega geografskega društva so prisluhnili še razlagi o prleških vaških grbih, ki so kot neheraldična pojavna oblika neponovljiva kulturna dediščina tega dela Slovenije in so tudi brez primere v Evropi.

To pa je bilo tudi naše slovo. Vodja se je poslovil, Ljubljančani pa odpeljali. Vsak torej tja, kamor paše in spada. Pa še kdaj drugič seveda, spet v Prlekiji!

*Nisem zaviden ti, Grk,
zbog tvojih vinskih gričev.
Niti tebi, Renčan, ne,
zbog vinskih jagod.
Meni zajedno daje moj dom,
kar vidva vsak zase imata.*

Oda A. Pergerja rodni Prlekiji, 1839

Obrazložitev nekaterih manj znanih besed, besednih zvez in povedi

- »zahuškati« pomeni 'zavriskati' (*juhuhu*), poseben način oglašanja med trgatvijo, izraz veselja in pomena dela;
- »piüta« pomeni 'brenta', lesena ali plastična nahrbtna posoda za prenašanje grozdja;
- »berek« – v tem primeru pomeni nekdam izkopan odtočni jarek za odvodnjavanje zamočvirjenega terena;
- »graba« pomeni 'spodnji, najnižji del vinograda, jarek';
- »bratva« pomeni 'trgatev' zrelega grozdja v vinogradih;
- »metropola« pomeni 'glavno mesto', v tem primeru pogovorno tradicionalno za Ljutomer;

»Bratva« v Prlekiji nekoč . . . Vir: Zbirka DZ, knjižnica Ljutomer.

- »**Lotmerk**« je narečno ime za 'Ljutomer' (iz nemškega Luttenberg);
- »**Küzmov Slavič**« je hišni vzdevek Slavičevih v Ključarovicah pri Ljutomeru, nastal na podlagi porok dveh Slavičev s Kuzmovicami;
- »**huba**« je bila kmetija, ki je bila v fevdalizmu podeljena v obdelovanje podložniku;
- »**te grunt lahko požre, če ga ne ladaš**« pomeni 'kmetija te uniči, če je ne zmoreš obdelati v smislu donosnosti';
- »**brez zemle bomo sirmaki fsi, zato je ne tolaj, pri deci pa pazi**« pomeni 'če ne bomo imeli kmetijskih zemljišč, bomo vsi (pri hiši) siromaki, zato zemlje ne deli in pazi, koliko otrok boš lahko preživel';
- »**vesničarje**« pomeni 'vaščani', prebivalci v okoliških vaseh (po izražanju tržanov);
- »**želar**« je vzhodnoštajerski izraz za 'kajzarja';
- »**prkon**« pomeni 'veranda', odprt ali s streho pokrit prostor ob vhodu z dvorišča v kmečko hišo;
- »**privirti**« pomeni 'prigospodariti', vsekakor v smislu pozitivnega letnega poslovanja na kmetiji;
- »**z boljšin kujon**« pomeni 'z boljším konjem', torej vprega s konjem, ki ga je bilo vredno pogledati;
- »**na lancí**« pomeni 'privezan z verigo';
- »**fklopotčevemklopotiščiklopotecklopotčefskoklopoče**« pomeni 'v klopotčevem klopotišču klopotec klopotčevsko klopoče';
- »**šackamra**« pomeni 'zakladnica', ki je v tem primeru ognjevaren obokan prostor v zvoniku, kjer so tržani nekoč hranili svoj arhiv in blagajno, sedaj je tam na ogled priložnostna zbirka starih sakralnih predmetov;
- »**vüra**« pomeni 'ura', v tem primeru javna ura nad vhodom v Mestno hišo;
- »**zobl na krüh**« pomeni 'na kos kruha namazana zaseka';
- »**tüinka**« pomeni 'čeber' in v njem zaseka, v katero je vloženo prekajeno in pečeno svinjsko meso;
- »**špricar**« pomeni 'brizganec';
- »**krući**« so bili ogrski kmečki uporniki, ki so od 16. do 18. stoletja ropali, morili in požigali po Habsburški monarhiji;
- »**Zoltanova kri**« je sadjevec oziroma hišno žganje, poimenovano po osebi iz animacijske zgodbe;
- »**grozdova**« pogača je pogača iz testa z nadevom iz skute, smetane in grozdnih jagod.

Literatura in viri

- Belec, B. 1968: Ljutomersko-ormoške gorice. Založba Obzorja. Maribor, 290 str.
- Blumenau, I. 1995: Legenda o Turku in treh kostanjih na prleški zemlji slovenski. Slovenska nacionalna stranka. Ljubljana, 71 str.

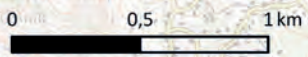
- Curk, J. 1990: Ljutomer in njegova okolica. Založba Obzorja. Maribor, 72 str.
- Curk, J., Tomanič-Jevremov, M., Kaligarič, M., Štumberger, B. 1998: Vodnik po kulturni in naravni dediščini občine Ormož. Založba Veritas. Ormož, 93 str.
- Enciklopedija Slovenije, 9. zvezek. Mladinska knjiga. Ljubljana, 1995, 416 str.
- Kalšan, V. 2006: Međimurska povijest. Samozaložba. Čakovec, 490 str.
- Kovačič, F. 1910: Trg Središče: krajepis in zgodovina. Zgodovinsko društvo Maribor. Maribor, 594 str.
- Kovačič, F. 1926: Ljutomer, zgodovina trga in sreza. Zgodovinsko društvo Maribor. Maribor, 374 str.
- Ljutomer: 750 let prve omembe kraja: 1249–1999. Občina Ljutomer. Ljutomer, 1999, 15 str.
- Maček, J. 2007: Na zemlji domači: kratka zgodovina slovenskega kmečkega stanu. Celjska Mohorjeva družba. Celje, 303 str.
- Makovec, J. 1995: Od Mure do Goric: o sebi in drugih Cvrleki, Zatučenci, Štuci, Bizeki, Kajeri in ostali. Samozaložba. Murska Sobota, 122 str.
- Novak, M. (ur.) 1990: Zbornik župnije sv. Janeza Krstnika Ljutomer. Župnijski urad Ljutomer, Pokrajinski arhiv Maribor. Ljutomer, 147 str.
- Odlok o simbolih Občine Ljutomer. Uradni list RS št. 39/1997. Ljubljana.
- Pavličič, S. 1997: Pozdrav iz Pristave. Samozaložba, Pristava pri Ljutomeru, 208 str.
- Pavličič, S. 1998: Ljutomer. Turistično društvo Ljutomer. Ljutomer, 20 str.
- Pavličič, S. 2002: Boj s Turki v Babjem klancu. Zavod za kulturo in izobraževanje. Ljutomer, 16 str.
- Pavličič, S. 2004: Kruci na Murskem polju. Zavod za kulturo in izobraževanje. Ljutomer, 16 str.
- Peić-Čaldarović, D., Petković, M., Tadin, O. 1993: Ratkaji Velikotaborski u hrvatskoj povijesti i kulturi: 1502–1793. Hrvatski povijesni muzej. Zagreb, 96 str.
- Puconja, M. 2011: Slovenska kmečka kultura: Na Cvenu od zemljiške odveze do začetka tretjega tisočletja. Klar. Murska Sobota, 447 str.
- Slekovec, M. 1896: Trg in župnija Ljutomer. Rokopis. Ljutomer, 1896.
- Stopar, I. 1991: Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji: Med Prekmurjem in porečjem Dravinje: občine Gornja Radgona, Lenart, Lendava, Ljutomer, Murska Sobota, Ormož, Slovenska Bistrica, Slovenske Konjice, 2. knjiga. Založba Park. Ljubljana, 187 str.
- Škrobar, T. (ur.) 1999: Vodnik Republika Slovenija: Upravna enota Ljutomer. Upravna enota Ljutomer. Ljutomer, 76 str.
- Trstenjak, A. 1992: Misli o slovenskem človeku. Založba Mihelač. Ljubljana, 205 str.

- 1** postaja
- vožnja z avtobusom**
- hoja**

Vir podatkov:
Globalvision, 2007;
DMV (GURS, 2005)

VELENJE Z OKOLICO

Nela Halilović

Vodja: Nela Halilović, univerzitetna diplomirana geografska, članica Društva mladih geografov Slovenije

Gosta: mag. Katarina Ostruh, univerzitetna diplomirana geografska; Zoran Pavšek, profesor geografije in sociologije

Ekskurzija je bila izvedena 5. septembra 2015.

Potek poti: Ljubljana – Velenje – območje Šaleških jezer – Šenbric – Hrastovec – Ljubljana

Postaje:

1. Velenjski grad
2. Velenje – mestno središče
3. Šaleška jezera
4. Šenbric
5. Hrastovec – kmetija Karničnik

Uvod

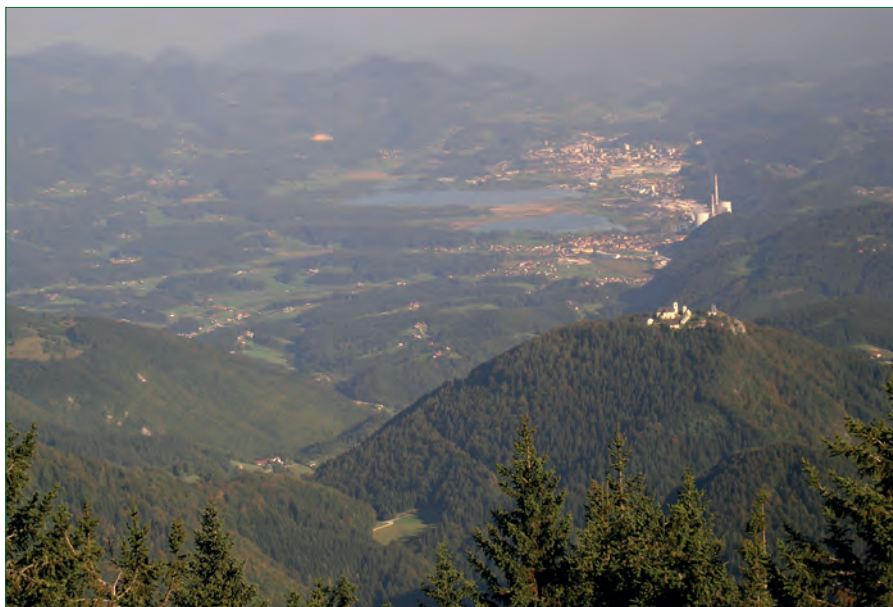
Velenje, zdaj peto največje mesto v Sloveniji, stoji v vzhodnem delu Šaleške doline (Šterbenk in sodelavci 2000). Šaleška dolina je območje med Smrekovcem na zahodu in Paškim Kozjakom na vzhodu ter med Ložniškim gričevjem na jugu in Vzhodnimi Karavankami na severu. V geografski literaturi se po naselitvenem in industrijskem središču Velenju pogosto imenuje tudi Velenjska kotlina (Šalej 1999). Dolinsko dno, ki meri približno 20 km², je v zadnjih letih doživelo obsežne spremembe (Sore 1963). Intenzivno izkopavanje premoga z vsemi spremljajočimi posegi v prostor je eden od razlogov, da se je v 19. in 20. stoletju prej večinoma agrarna kulturna pokrajina izrazito preobrazila (Šalej 1999). Zdaj je ves vzhodni dolinski del Šaleške doline urbaniziran, saj se je Velenje v zadnjih petih desetletjih izdatno razširilo. Velenje je tudi središče občine in pomembno industrijsko središče, ki z razvito trgovino ter ostalimi upravnimi, izobraževalnimi in drugimi dejavnostmi prerašča v regionalno savinjsko-šaleško središče. Občina Velenje ima status mestne občine.

Temeljne geografske značilnosti območja

Mestna občina Velenje spada v makroregijo alpskega sveta ter v mezoregijo Velenjsko in Konjiško hribovje. Na severu je omejena s Pohorjem, na vzhodu z Dravinjskimi gorami, Voglajnskimi ter Zgornjesotelskim gričevjem, na severozahodu z Vzhodnimi Karavankami, na zahodu s Kamniško-Savinjski Alpami, medtem ko je na jugu Savinjska ravan.

Območje občine je razdeljeno na več pokrajinskih enot. V osrednjem delu se nad Šaleško dolino proti severu vzpenja Velenjsko hribovje. Vzhodno od reke Pake se razteza sredogorski svet Vitanjsko–Konjiških Karavank, ki ga od Pohorja na severu razdvaja Vitanjsko–Doliško podolje. Najobsežnejši predel med Šaleško dolino in Savinjsko dolino z Dobrnskim podoljem je Ložniško gričevje. V porečju srednjega toka Hudinje, med naseljema Socko in Vojnikom, je Hudinjsko gričevje, ki na severu sega do južnih pobočij Paškega Kozjaka in Konjiške gore (Poročilo o stanju ... 2014).

Šaleška dolina je po geološkem nastanku kotlina. Ker ugrezanje traja že več kot dva in pol milijona let, je njeno dno v globini od 1100 do 1200 metrov. Vzrok za ugrezanje sta večji neotektonski prelomnici, tako imenovana Šoštanjska prelomnica in Topolški prelom. Ogle-njenje pliocenskega rastlinstva v tektonski udornini je v osrednjem delu doline, ki je prekrit z do 400 m debelimi sedimenti, povzročilo nastanek lignita (Šalej 1999). Šaleška dolina je druga najmlajša tektonska udornina v Sloveniji, takoj za kvartarno udornino Ljubljanskega

Pogled na dno Velenjske kotline s Smrekovca. Foto: Primož Pipan.

barja. Plast lignita, ki ponekod dosega debelino 170 m, je pomemben naravni vir Šaleške doline in velja za eno največjih premogovnih nahajališč v Sloveniji. Več kot stoletno izkopavanje lignita soustvarja reliefno podobo območja, v preteklosti pa je bilo tudi pomemben dejavnik gospodarskega in družbenega razvoja (Šterbenk in sodelavci 2000). V severnem delu podlago tektonske udornine gradijo karbonatni, predvsem triasni dolomiti, delno tudi apnenci, ki se jim južno od Velunje pridružita granit in tonalit. V južnem delu jo gradijo oligocenski in miocenski peščeni laporji, peščenjaki in andezitni tufi. Zahodno od Šoštanja prevladujejo permski in triasni apnenci ter dolomiti. Razlike v kamninski sestavi območja so vidne tudi v reliefu (Šalej 1999).

Dolinsko dno je dolgo približno 8 in široko 2,5 km. S svojim hribovitim obrobjem sega od doline potoka Velunje vse do soteske reke Pake. Zaznamuje ga razgiban relief, mestoma je močno preoblikovano zaradi premogovništva. Površje se postopoma dviga od juga proti severu. Glavnina Šaleške doline je v višinskem pasu med 300 in 600 m nad morsko gladino. V severozahodnem delu je površje bolj vzpeto, tam hribovi presegajo nadmorsko višino 1000 m. S 1091 m je najvišji Paški Kozjak. V večini primerov so južna pobočja bolj položna od severnih, kar vpliva na poselitev in razmestitev dejavnosti v prostoru. Višji, zlasti apnenčasti hribovi, se večinoma šilasto zaključujejo, medtem ko so griči in nižji hribovi običajno kopaste oblike.

Kot že omenjeno, je površje v osrednjem delu doline izrazilo antropogeno preoblikovano. Zaradi ugrezavanja po izkopu lignita so nastala jezera. Od zahoda proti vzhodu si sledijo Škalsko jezero (najstarejše, najmanjše in najvišje ležeče), Velenjsko jezero (največje v Šaleški dolini) in Družmirsko jezero (najgloblje umetno jezero v Sloveniji). V preteklosti so bila jezera predvsem negativno vrednotena, saj so bila njihova obrežja in bližnja okolica zaradi nestabilnega površja nevarna, nezanimiva in nepriljubna za kakršnekoli dejavnosti. V sodobnosti jezera zaradi načrtne sanacije ugrezninskega območja dobivajo številne razvojne potencialne, med katerimi so v ospredju možnosti za razvoj športnih in rekreacijskih dejavnosti ter turizma (Poročilo o stanju ... 2014).

Reka Paka s povirjem na Pohorju priteka v Šaleško dolino na mestu, kjer se njena soteska na široko razmakne. Skozi mestno občino Velenje teče po njenem južnem robu do soteske Penk v neposredni bližini Šoštanja, nakar teče skoznje in se v Letušu izliva v Savinjo. Zdaj regulirano strugo Pake so v preteklosti potoki iz severnega dela doline z nasipavanjem "izirnilni" na južni rob doline (Sore 1963).

Pedogeografska podoba Šaleške doline je zelo raznolika. V ravninskem delu so se na pliocenskih usedlinah in v dolinah potokov, ki pritečejo iz severnega dela, razvile psevdoglejene in oglejene prsti, na katerih so večinoma travniki. Ob Paki in njenih pritokih so se na kvartarnih rečnih nanosih razvile rjave kolvijalne prsti. Zaradi njihovih ugodnih lastnosti in majhnega naklona površja na njih prevladujejo njive. Na hribovitim obrobju so se na triasnih apnencih razvile rjave pokarbonatne prsti in rendzine. Ta območja poraščajo predvsem mešani gozdovi. Podobno je tudi na južnem obrobju, kjer na silikatnih kamninah prevladujejo distrične rjave prsti, ki jih v osojnih severnih legah poraščajo gozdovi, na južnih prisojnih pobočjih pa so tudi njive, sadovnjaki in vinogradi. V osojnih legah se naravno razraščata gozd nižinskega hrasta in belega gabra. V višinskem pasu od 350 do 750 m zaradi človekovih posegov prevladujejo mešani bukovi gozdovi. Nad tem pasom prevladujejo obsežni in

RUDAR

AVTOR: A. KOGOVŠEK

Spomenik rudarja v središču Velenja.
Foto: Matjaž Geršič.

strnjeni gozdovi, kjer zaradi selektivnega redčenja listavcev rastejo predvsem iglavci, največ je smreke in jelke (Poročilo o stanju ... 2014).

Šaleška dolina ima zmerno celinsko podnebje, povprečna januarska temperatura je $-0,5^{\circ}\text{C}$, julijska pa $19,9^{\circ}\text{C}$. Značilen je subkontinentalni padavinski režim, z viškom padavin v poletnih mesecih v obliki ploh, ter sekundarnim viškom v jesenskih mesecih. V povprečju pade od 1000 do 1300 mm padavin letno. Pozimi sta za najnižje predele doline značilna temperaturni obrat in megla. Pobočja nad dolinami so pozimi toplejša, zlasti prisoje, kar se zrcali v nastanku termalnega pasu (Ogrin 1996).

Podobi Šaleške doline in Velenja se zelo razlikujeta od njunih podob izpred pol stoletja. V tem času je prišlo do spremembe iz večinoma kmetijske v izrazito industrijsko in mestno pokrajino. Poleg spremembe pokrajinskega videza je prišlo tudi do temeljite funkcijske preobrazbe prostora, ki presega intenzivnost tovrstnega preoblikovanja drugih slovenskih kulturnih pokrajin (Prauhardt 2008). Čeprav se je Velenje razvilo šele po drugi svetovni vojni, v obdobju socializma, industrializacije ter z njo povezanih deagrarnizacije in urbanizacije, ima mesto zelo dolgo preteklost in tradicijo. Odkritje premogovnih plasti v zadnji četrtini 19. stoletja je pomenilo začetek preobrazbe pokrajine. Do druge svetovne vojne so bile spremembe postopne, po njej, ko je bil razvoj v nekdanji Jugoslaviji usmerjen v industrializacijo, pa je tako rekoč »čez noč« nastalo novo, sodobno mesto Velenje, ki se pogosto omenja kot »socialistični čudež« (Kljajič 2001).

Najpomembnejši dejavnik za razvoj mesta je bil premog. Naselja, ki so bila locirana nad premogovnim slojem, so bila zapisana propadu, nastajajočemu rudarskemu mestu pa so namenili območje vzhodnega dela doline, kjer premoga ni. Sprva načrtovano mestno središče je bilo prestavljeno južneje, ob reko Pako (Poles 2013). Skladno z urbanističnim načrtom se je pričela druga faza gradnje mesta, ki ni več spominjalo na rudarsko kolonijo, temveč je šlo za »parkovno mesto«, zgrajeno po modernističnih arhitekturnih smernicah. Pozneje so se znotraj mestnega tkiva pojavili tudi drugi urbanistični vzorci, ki so jih narekovala svetovne urbanistične smernice (Prauhardt, 2008).

Skladno z industrializacijo in urbanizacijo je na mestnem območju naraščalo tudi število prebivalcev. Leta 1948 jih je imelo Velenje le 1121, po podatkih za leto 2014 pa jih ima že 33.032. Velenje je postalo eno od gospodarskih polov Slovenije s triodstotnim deležem velikih podjetij, štiri odstotnim deležem srednje velikih podjetij, preostanek odpade na manjša podjetja. Kljub njihovi prevladi je pomen velikih in srednje velikih gospodarskih družb odločilen, saj te zaposlujejo kar štiri petine lokalne delovne sile. Vodilne dejavnosti tega dela gospodarstva so predelovalna industrija z večinsko proizvodnjo strojev in naprav, rudarstvo in energetika, trgovina, gradbeništvo in storitvene dejavnosti (Gospodarstvo v mestni občini Velenje 2015).

Opis poti

Po prihodu iz Ljubljane so se udeleženci ekskurzije najprej podali na Velenjski grad, ki stoji na grajskem griču južno nad mestom. Tam so izvedeli več o preteklosti najmlajšega sloven-

skega mesta, ki je vse prej kot nezanimiva. Sledil je ogled mestnega središča z začetkom na Titovem trgu, kjer je bilo več povedanega o družbenih dejavnikih razvoja in gradnje Velenja v petdesetih letih prejšnjega stoletja. Zatem so se po Cankarjevi ulici sprehodili do mestne tržnice s spremljevalnim programom, obiskali trgovino Domače dobrote in si ogledali mestne promenade, pri čemer so spoznali sodobne družbene procese, ki sooblikujejo mesto. Po vožnji z brezplačnim lokalnim prevozom do Škalskega jezera in sprehodu do Velenjskega jezera je Zoran Pavšek z Inštituta za ekološke raziskave ERICo povedal več o premogovništvu, njegovih posledicah na površju in rekultivaciji degradiranega območja. V nadaljevanju so si udeleženci Šaleško dolino ogledali z ene od razglednih točk v Šenbricu, kjer je Katarina Ostruh z Urada za urejanje prostora Mestne občine Velenje povedala več o naravnogeografskih dejavnikih, ki so oblikovali sedanjo reliefno podobo. Na koncu so udeleženci ekskurzije obiskali eno od kmetij v Hrastovcu, kjer so izvedeli več o šaleškem podeželju.

Postaja 1: Velenjski grad

Zgodovinski zapisi in arheološke najdbe pričajo, da je bila Šaleška dolina poseljena že v prazgodovini. Iz tega obdobja so ostanki naselbin prazgodovinskega človeka v Mornovi zijalki v Topolšici in jami Špehovka pri Hudi luknji, v bližnjih Bevčah pa so izkopali tri prazgodovinske predmete. V Škalah so izkopali ostanke dveh mastodontov, ki so v Šaleški dolini živeli pred približno dvema milijona leti.

Iz rimskega obdobja so na območju Stare vasi našli različne predmete, ki pričajo, da je bila takrat na tem območju poštna postojanka Upellae, ki je stala ob pomembni prometni povezavi med Celejo in Virunumom na območju Gosposvetskega polja v provinci Norik (Kljajič 2001).

Trg Velenje se v zapisih prvič omenja leta 1264. Nastal je na območju sedanjega Starega Velenja, nad katerim na strmi skalni kopi stoji Velenjski grad, eden lepše ohranjenih gradov na Slovenskem. Njegovi graditelji in prvi lastniki so bili gospodje Kunšperški, sledilo je obdobje, ko so se lastniki pogosto menjavali. Trajalo je vse do 16. stoletja, ko je grad prešel v roke rodbine Wagen von Wagensberg. Ti so stavbo popolnoma prenovili in spremenili v renesančno rezidenco. Med pomembnejšimi lastniki sta še Karl in Bianca Adamovich s konca 19. stoletja. Zadnji lastnik gradu, grof Coroncini-Kromberg, ga je kot poletno rezidenco uporabljal do leta 1943, ko so ga po kapitulaciji Italije Nemci kot italijanskega državljan iz Velenja izgnali. Po drugi svetovni vojni je grad prešel v last splošnega družbenega premoženja. V njem so uredili stanovanja, veliko notranje opreme je bilo uničene in stavbi je grozil propad. V petdesetih letih je Premogovnik Velenje v njem ustanovil Muzej slovenskih premogovnikov. Postopoma so v njem začeli urejati muzejske zbirke, hkrati pa se je začela tudi temeljita sanacija stavbe. Zdaj je v gradu Muzej Velenje s številnimi stalnimi in občasnimi zbirkami ter gostujočimi razstavami.

Na območju Šaleške doline je bilo okrog dvajset gradov, zato se v nekaterih virih omenja tudi kot Dolina gradov.

V 16. stoletju je dolina postala eno izmed središč protestantskega življenja na Štajer-

Velenjski grad in pod njim
lepo obnovljena Vila Bianca.
Foto: Drago Kladnik.

MODERNEŽE, KOLEŽI, LEPE!
SMUČARSKOSKAKALNI CENTER
VELENJE

Na griču v neposredni bližini gradu so urejene sodobne smučarske skakalnice. Foto: Drago Kladnik.

V gradu so poleg muzeja urejeni tudi prostori za slavnostne pogostitve, poroke in druge prireditve. Foto: Drago Kladnik.

skem. Ena večjih pridobitev iz tega obdobja je protestantska šola, ki je pomenila začetek šolstva na Štajerskem.

Vse do 19. stoletja je bilo Velenje nepomemben trg, ki je v več pogledih zaostajal za takrat precej bolj razvitim Šoštanjem, kjer je bila razvita usnjarska industrija. Velenje je razvojno zaostajalo tudi za nekaterimi podeželskimi naselji v dolini. Nekoliko večji gospodarski napredek je doživelo konec 19. stoletja, ko so v bližini odprli premogovnik, ta pa je sprva na razvoj trga Velenje vplival le posredno. Velenjski premog in tovarna usnja Šoštanj sta bila razlog za izgradnjo železnice, ki je Šaleško dolino povezala s Celjem, pozneje pa tudi z Dravogradom. Najpomembnejša gospodarska dejavnost je bilo kmetijstvo, razvijali so se trgovina, žagarski in lesnopredelovalni obrati. Podoben razvojni trend se je nadaljeval tudi v letih po končani drugi svetovni vojni. Kmalu so se začele večati potrebe po premogu, kar je trajalo do sedemdesetih let, ko je bila industrializacija na vrhuncu. Rezultat tega je bila gradnja novega naselja v ravninskem delu Šaleške doline (Kljajič 2001).

Postaja 2: Velenje – mestno središče

Velenje se je razvilo iz majhnega trga, kjer so delovali obrtniki in trgovci, še v petdesetih letih prejšnjega stoletja pa je bila pomembnejša dejavnost krajanov kmetijstvo. Sočasno z razvojem velenjskega premogovnika se je vse bolj izpostavljala stanovanjska problematika,

Kip nekdanjega direktorja premogovnika Nestla Žganka.

Foto: Albert Kolar.

saj se je zaradi potreb po delovni sili v premogovniku v le nekaj desetletjih v Velenje priselilo ogromno ljudi.

V prvi fazi množičnega priseljevanja so prispеле predvsem družine »premogarjev« slovenskega rodu. Po podatkih popisa leta 1953 se je število prebivalcev podvojilo, večina priseljencev je bila s podeželja sosednjih občin. V istem obdobju je bila dokončana tudi nova železniška povezava do Velenja. Pozneje, vse do leta 1981, je v mestu, ki je to uradno postalo šele leta 1959, še vedno potekalo živahno priseljevanje. Takrat so se v Velenje priseljevali predvsem ljudje iz manj razvitih delov nekdanje Jugoslavije, še posebno z območja Bosne in Hercegovine. Priseljevanje je višek doseglo v letih 1971–1981. Po letu 1981 se je rast prebivalstva upočasnila. Posledično se je zmanjšala rodnost, še vedno pa se je ohranila nadpovprečno velika prebivalstvena

rast. Po osamosvojitvi Slovenije leta 1991 se je dotok priseljencev ustavil in število prebivalcev je bilo odvisno le od naravnega prirastka, tako da je do leta 2002 celo rahlo nazadovalo (Kljajič 2001). Posledice navedenih migracijskih tokov se zrcalijo v večletni prebivalstveni sestavi.

Na začetku priseljevanja v Velenje so začela nastajati barakarska naselja, značilna za rudarske kolonije. Brez večjih arhitekturnih ambicij so pričeli z gradnjo Novega Velenja, ki je bilo sprva locirano na rečni terasi, na območju sedanjega Sončnega parka, in ločeno od Starega Velenja. Kljub zidavi številnih večstanovanjskih pritličnih vrstnih hiš ter nizkih blokov Velenje tudi po takratnih predstavah ni prerastlo v sodobno mesto. Centralistično usmerjeno upravljanje države je kljub gospodarski rasti onemogočalo razvoj mesta in vse bolj je kazalo, da bo Velenje ostalo spalna rudarska kolonija brez mestotvornih funkcij.

Novo vodstvo premogovnika z direktorjem Nestlom Žgankom (1909–2004) na čelu si je na začetku petdesetih let prizadevalo, da bi Velenje postalo sodobno mesto, naselje z estetsko dovršenostjo in funkcionalnostjo, ki bi prebivalcem zagotavljalo visoko kakovost bivanja (Mihelak 2010). Po vzorih iz zahodne Evrope se je pripravil arhitekturni načrt parkovnega mesta, ki bi nudilo kakovostno in udobno bivanje rudarjev v svetlobi in zelenju, kar je nasprotno temnim rovom v premogovniku, kjer so sicer preživeli velik del svojega časa (Poles 2013).

Z gradnjo sodobnega mesta bi se rešil tudi problem prebivalcev, ki so se doselili iz

podeželskih in nerazvitih delov Slovenije in Jugoslavije, saj bi s tem »vzgojili« vzorne člane socialistične skupnosti, ki bodo vsestransko družbeno aktivni. Med letoma 1953 in 1965 so pod okriljem Premogovnika rudarji udarniško zgradili mesto, saj je po določenem številu opravljenih udarniških ur vsak udeleženec – nosilec gospodinjstva – prejel stanovanje v trajno last. Opravljenih je bilo več kot milijon udarniških ur, v akcijah pa so ne glede na spol, položaj ali starost sodelovali vsi prebivalci.

Pri zasnovi mestnega središča, ki je zasnovano po takrat najsodobnejših urbanističnih in arhitekturnih smernicah in je sedaj zaščiten kot arhitekturni spomenik modernizma, so sodelovali številni priznani arhitekti. Modernistično arhitekturo odlikujejo detajli. Tako rekoč čez noč je nastalo mesto, pri čemer so leta 1959 na Titovem trgu svečano odprli mestno središče. Velenje je še nekaj let zatem privabljal množice ljudi, visoke domače in tuje delegacije, državnike in druge javne osebnosti na ogled »socialističnega čudeža« (Mihelak 2010).

Mesto je bilo zasnovano po teoriji coninga, ki pomeni ločevanje funkcij v mestu, mestno središče pa nastopa kot ločena prostorska enota. Tudi v mestnem središču je opazno ločevanje funkcij (šolstvo, zdravstvo, sodstvo, družbeno življenje), ki jih ločujeta reka Paka in mestna promenada (Poles 1999). Načrtno grajeno »popolno« mesto je že nekaj let po odprtju začelo izgubljati prvotno obliko, saj se je zaradi dodatnega priseljevanja pojavila potreba po izgradnji dodatnih stanovanj.

Merila, ki so dotedanji mestni razvoj oblikovala z arhitekturnega vidika, so se začela rušiti, svoje je prispeval tudi napredek tehnologije. Tako imenovana industrijska gradnja je omogočala hitro izgradnjo večnadstropnih stanovanjskih objektov, ki so se pozneje združevali v blokovska naselja, ta pa so nudila precej slabšo kakovost bivanja. V osemdesetih letih je neupoštevanje urbanističnih smernic dokončno porušilo koncept parkovnega mesta, začela se je tudi gradnja enodružinskih hiš, ki je povzročila dokončno zlitje z bližnjimi naselji Konovo, Pesje in Šalek. Večina prebivalstva je bila osredinjena na vsega 11 % površine Šaleške doline (Prauhardt 2008).

Na začetku devetdesetih let, v obdobju postmodernizma, se je v mestu pričela nova faza, tako imenovana reurbanizacija, ki je bila rezultat pomanjkanja prostora za širitev mesta. Faza, ki še vedno poteka, predvideva razvoj z bolj smotrno rabo prostora, kar se kaže v ureditvi že obstoječih urbanih območij z namenom izboljšanja bivalnega okolja, ki naj omogoča boljšo kakovost življenja meščanov.

Trend obnove in urejanja mestnega prostora je opazen tudi v zadnjem desetletju. Za delovanje na področju razvojnih projektov v Mestni občini Velenje je od leta 2004 zadolžena projektna skupina, ki deluje v okviru Urada za investicije in razvoj. Razvojni projekti, ki jih sofinancira Evropska unija, so pripomogli k energetski sanaciji večine javnih objektov, občani lahko uporabljajo brezplačen avtobusni mestni prevoz in brezplačna mestna kolesa, s čimer se spodbuja trajnostna mobilnost.

Rezultat enega prvih uspešnih evropskih projektov je Mestna tržnica, ki se nekaj let po zaključku projekta še vedno nadgrajuje. Z namenom spodbujanja lokalne samooskrbe je na ploščadi sredi mestnega središča ob sobotah mogoče kupiti lokalne pridelke okoliških kmetov, enkrat mesečno pa je tudi z vidika oživljanja mestnega središča na tržnici organiziran spremljevalni program. Dober odziv prebivalcev na lokalno pridelano hrano je pripomogel

Najvišji spomenik Tita na svetu, postavljen na Titovem trgu, je le eden od mnogih sledov socializma v Velenju. Foto: Albert Kolar.

Kulturni dom, delo arhitekta Otona Gasparija, z reliefno mrežasto arhitekturno plastiko, ki jo je zasnoval Stojan Batič. Foto: Matjaž Geršič.

Modernistični detajl na Ljudski univerzi – rudarska svetilka kot simbol rudarjev. Foto: Albert Kolar.

Mestna tržnica, s katero se načrtno spodbuja lokalna samooskrba. Foto: Albert Kolar.

Rezultat enega od mnogih projektov za spodbujanje trajnostne mobilnosti so tudi brezplačna mestna kolesa. Foto: Albert Kolar.

Regulirana struga Pake in v javni prostor spremenjeno obrežje sta namenjena tudi ločevanju funkcij v mestu. Foto: Blaž Komac.

Pogled na osrednji del parkovnega mesta, ki je sčasoma izgubilo idejno jasno zasnovan prvotni ustroj. Foto: Drago Kladnik.

k ustanovitvi trgovine Domače dobrote, kjer je dnevno na voljo tako ponudba lokalnih pridelovalcev kot pridelovalcev iz drugih slovenskih krajev.

Mestna promenada, zgrajena v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, je bila obnovljena leta 2014. Vzrok za prenovo je bila dotrajana infrastruktura. Sedanja podoba zbujajo veliko pozornosti in se je že zlila z okoljem, čeprav je arhitekturno povsem drugačna kot drugi deli mesta. Razvoj Velenja ne gre le v smeri ureditve mestnega središča. S številnimi projekti se oživljajo tudi blokofske soseske, s čimer se izboljšuje kakovost bivanja prebivalcev. Prav tako pomembna je krepitev lokalne skupnosti. Ta poleg druge in tretje generacije priseljencev zajema tudi sodobne ekonomske migrante, ki so našli delo v velenjski industriji.

Postaja 3: Šaleška jezera

V geološki zgodovini Šaleške doline se je v zadnjih 250 milijonih letih večkrat ponovilo, da je bilo površje prekrito z vodo. Nastali sta tektonski prelomnici, ob katerih se je površje pričelo ugrezati in nastala je velenjska tektonska udorina, sedanje dno Šaleške doline. V takratnem subtropskem podnebju je nastalo močvirje, v katerem se je začela kopičiti organska snov. Ugrezanje se je končalo pred približno dvema milijonoma leti. Jezero je zasulo vršajsko in rečno gradivo, ki se je tja prestavilo z višjega obrobja.

Pod tem gradivom se je nakopičilo do 1000 metrov različnega organskega gradiva, med drugim tudi celoten ostanek močvirskih gozdov iz predhodnih obdobj. Odsotnost kisika pod neprepustnim gradivom je povzročila, da se je gradivo postopoma spremenilo v kompaktno organsko gmoto, ta pa se je v dolgotrajnem procesu pooglenitve lesne mase spremenila v premog.

Šaleško ležišče premoga je največje premogovno nahajališče v Sloveniji, ki se razteza v dolžini 8,3 km in širini 2,5 km. Je ena najdebelejših premogovnih plasti na svetu, saj v globini od 200 do 500 m doseže debelino do 170 m. Premog oziroma lignit v šaleški premogovni kadunji se s svojimi fizikalnimi lastnostmi uvršča med manj kakovostne premoge, njegovo industrijsko izkoriščanje pa je upravičeno zaradi izdatnih zalog, ki jih ocenjujejo na približno 700 milijonov ton. Po različnih predvidevanjih naj bi bilo premog možno izkopavati vse do leta 2054, ko naj bi izkopali polovico razpoložljive količine.

Premog v Šaleški dolini se prvič omenja v drugi polovici 18. stoletja, medtem ko začetki njegovega organiziranega izkoriščanja segajo v prvo polovico 19. stoletja. Približno sto let pozneje je Daniel Lapp ustanovil Premogovnik Velenje, istočasno pa je bila v Pesju zgrajena stanovanjska rudarska kolonija, kjer so lahko bivali na novo priseljeni rudarji. Leta 1927 je bila zgrajena prva elektrarna, ki je svojemu namenu služila do leta 1971. Že pred tem so začeli graditi šoštanjsko termoelektrarno. Izkop premoga se je le počasi povečeval do petdesetih let, ko je direktor premogovnika postal Nestl Žgank. Takrat je premogovnik doživel razmah, ki je privedel do izkopa kar petih milijonov ton lignita letno (Mihelak 2010).

Poleg družbenih sprememb v Velenju, ki so bile rezultat premogovništva, so se na območju pridobivanja premoga pojavile tudi večje spremembe na površju. Ob že obstoječem tektonskem ugrezanju se je to še stopnjevalo zaradi izkopavanja lignita, ki je bilo najbolj

Objekt opuščene Stare elektrarne, ki je med letoma 1928 in 1970 obratovala na območju starega jaška Škale, zato se imenuje tudi Stari šaht. Foto: Drago Kladnik.

Pogled na šoštanjsko termoelektrarno leta 1960. Foto: Wikimedia Commons.

intenzivno prav na dnu doline. Gre za tako imenovano ugrezninsko območje, ki poleg že ugreznjenega površja obsega tudi območje predvidenega ugrezanja. Premog so izkopavali že na približno tretjini tega območja. Poškodovanega je bilo 600 ha površja, 200 ha pa se ga je ojezerilo. Površje se ne ugreza samo tam, kjer so zaloge lignita, temveč ga je mogoče zaslediti tudi na obrobju območja izkopa. Površje, pod katerim je lignit že izkopan, je bolj ali manj že pogreznjeno. Tega območja ne imenujemo ugrezninsko, ampak ugreznjeno območje.

Posledice izkopavanja se najprej opazijo v razpokanem in razlomljenem površju, pozneje se pojavijo zaporedni prelomi, ob katerih se tla predvsem zaradi geološke strukture ugreznejo (v Šaleški dolini tudi do 12 m). Na površju je krovina zgrajena iz sipkih, nestabilnih, neodpornih, pliocenskih in kvartarnih sedimentov, ki se po izkopu premoga hitro posedejo. Območja izkopanega lignita hitro zapolni krovina. Ugreznanje površja poteka pod določnim kotom, ki je v Šaleški dolini 60°. To pomeni, da je ugreznjena površina večja od površine območja odkopanega lignita. Površje se po izkopu premoga pogreza še nadaljnjih 15 do 20 let. Gre za razmeroma hiter proces, saj se v prvem tednu ugrezne tudi do štiri petine celotnega pogrezka, nato pa se pogrezanje upočasni (Šterbenk 1999).

Krovina, ki zapolni kotanje, je za vodo neprepustna. Voda, ki zalije ugreznjeno površje, zato ne vdre pod površje oziroma v premogovnik, ampak nastajajo jezera. Čeprav je celotno območje Šaleške doline dokaj položno, je zaradi sipkih sedimentov občutljivo na erozijo, kar še dodatno razčleni in preoblikuje površje. Nastajanje jezer ni pogojeno samo z neprepustno podlago, ampak tudi z znatno količino padavin. Te so dokaj enakomerno razporejene prek celega leta, pomanjkanje je čutiti le v poletnih mesecih. Kljub vsemu kotanje niso povsem zapolnjene. Primanjkljaj ustvarja povečana poraba vode za termoelektrarno (Šterbenk 1999).

Ugrezninsko območje prekrivajo prsti, nastale na glinah in ilovicah. Nižje lege so zaradi visoke gladine talne vode zamočvirjene, pred tem so ta območja prekrivali travniki. Pred začetkom premogovništva je na ugrezninskem območju prevladovala kmetijska raba, gozd je poraščal le slabo tretjino površja. Najbolj kakovostne njive so bile na Družmirskem polju. Zaradi intenzivne kmetijske rabe so se na dnu Šaleške doline razvila podeželska naselja Škale, Pesje, Preloge, Družmirje, Gaberke in Metleče, na območju ugreznanja sta tudi dela Velenja in Šoštanja. Naselji Družmirje in Preloge sta bili v celoti na ugrezninskem območju, zato so ju morali povsem izprazniti. Preloge ne obstajajo več, tudi Družmirje je večinoma zalilo, ohranilo se je le nekaj hiš v bližini Gaberk. V Metlečah še ni prišlo do sprememb površja, ker izkopavanja še ne potekajo v smeri proti Topolšici.

Vse navedene kraje pa je premogovništvo vendarle prizadelo. Poleg uničenih hiš je prišlo tudi do porušitve infrastrukture. Po letu 1947 je bilo uničenih oziroma neuporabnih več kot 20 km cest, več kot 5 km železniških prog ter dve ranžirni postaji. Premakniti so morali tudi glavno cesto med Velenjem in Šoštanjem, ki je bila v preteklosti speljana po sredini doline, zdaj pa poteka ob njenem južnem robu, ob reki Paki. V osemdesetih letih prejšnjega stoletja so odločitev glede nadaljnega izkopavanja premoga na tem območju prepustili naslednjim generacijam. Izračunati bi bilo treba dejansko gospodarsko vrednost zemljišč, poleg tega pa upoštevati tudi vsa okoljska merila, povezana z nadaljnjim širjenjem premogovnika. Zdi se, da bi ob njihovem strogem upoštevanju širjenje premogovnika proti zahodu postalo nerentabilno (Šterbenk 1999).

Pogled na Šaleška jezera s Termoelektrarne Šoštanj. Foto: Matjaž Geršič.

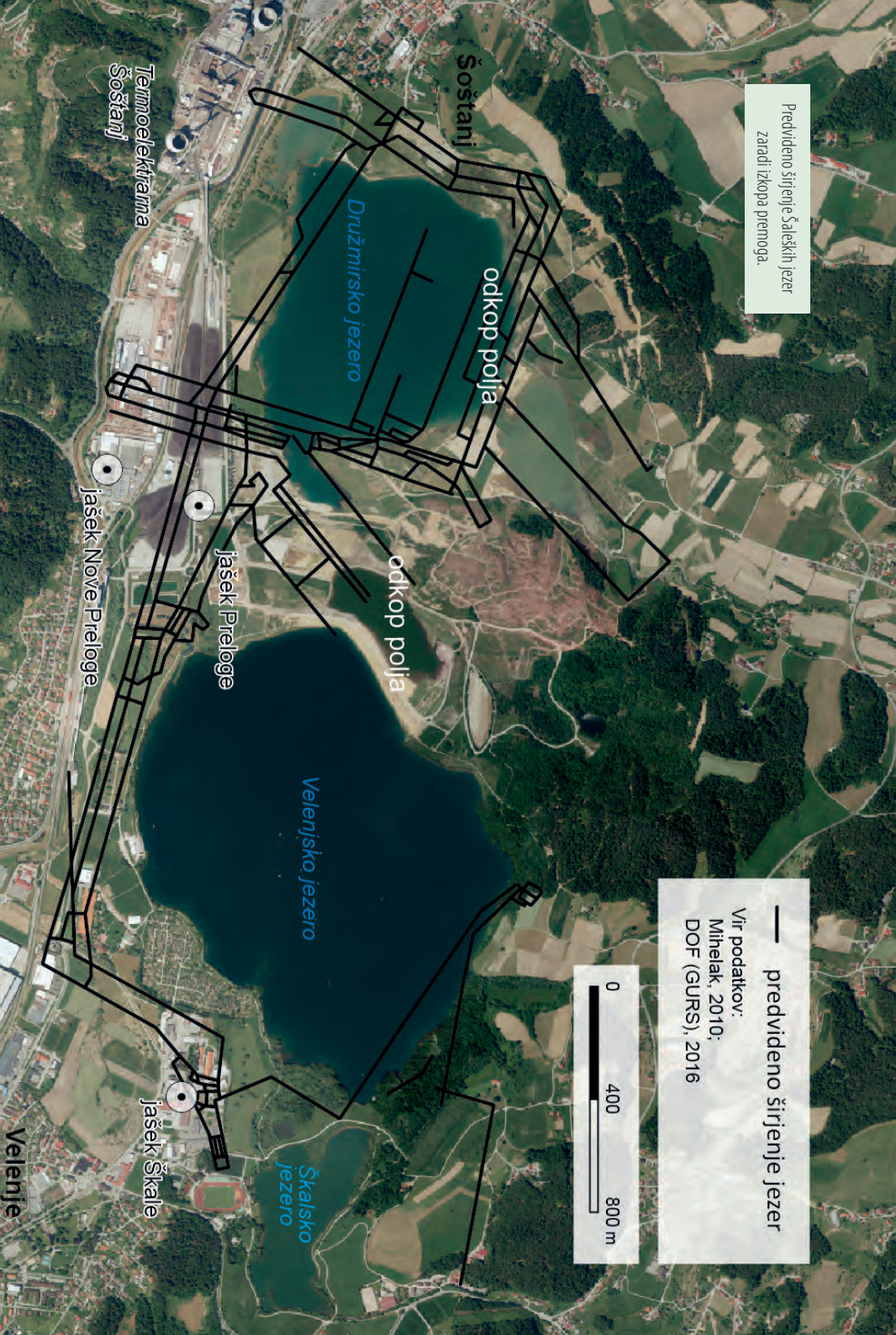
Zaradi hitrega ugrezanja površja so se drevesa na severozahodnem bregu Velenjskega jezera znašla v vodi. Foto: Živa Novljan.

Predvideno širjenje Šaleških jezer
zaradi izkopa premoga.

— predvideno širjenje jezer

Vir podatkov:
Mihelak, 2010;
DOF (GURS), 2016

0 400 800 m

Pogled na Šaleška jezera z območja Hrastovca. Najmanjše Škalsko jezero je sredi fotografije, desno od njega je Velenjsko jezero in povsem v ozadju, pred Termoelektrarno Šoštanj, Družmirsko jezero. Foto: Albert Kolar.

Do leta 1995 se je na območju Šaleške doline ugreznil tolikšen del površja, da so novonastale kotanje merile približno 100 milijonov m³, kar je primerljivo s prostornino Bohinjskega jezera. Tretjino tega je zalila voda. Vsa jezera so zavzemala 2 km² ali petino dolinskega dna. Do leta 2005 se je kotanja povečala na več kot 120 milijonov m³. Površina celotnega ugrezninskega območja je bila dobrih 6 km², z vodo pa je bilo zalitih 2,1 km² zemljišč. To pomeni, da se je Šaleška dolina ojezerala in hidrološko povsem spremenila. Jezera niso nastala na Paki, ampak na njenih desnih pritokih. Vsa so seveda antropogenega nastanka in jih uvrščamo med pretočna in mlada jezera. Ojezeritev dolinskega dna ni povzročila le sprememb rečne mreže, temveč tudi spremembe v kroženju oziroma obnavljanju šaleških voda. Jezera se ne razlikujejo le po dimenzijah, ampak tudi po kakovosti vode v njih (Šterbenk 1999).

Najstarejše od treh jezer v Šaleški dolini je **Škalsko jezero**, ki je v zgornjem delu spodnjega toka Lepene začelo nastajati že pred drugo svetovno vojno. Še v sedemdesetih letih so ga imenovali Velenjsko jezero. Na začetku 21. stoletja je merilo že 17 ha. Njegova gladina je na nadmorski višini 373 m, kar je najvišje med vsemi tremi Šaleškimi jezери. Njegova os poteka v smeri vzhod–zahod. Jezero ima enotno kotanjo s prostornino skoraj milijon m³, kar je v primerjavi z ostalima dvema razmeroma malo. Z globino 20 m je od njiju tudi plitvejše.

Površina Škalskega jezera se ne bo več spreminjala, saj je izkopavanje lignita pod njim že v celoti končano. Na začetku devetdesetih let so pod njegovim zahodnim bregom lignit še izkopavali, zdaj pa se je izkopavanje prenehalo tudi tam. Pojezerje Škalskega jezera meri dobrih 10 km². To območje porašča predvsem gozd, poseljuje pa ga okrog 1000 prebivalcev.

Pogled na Velenjsko jezero s Termoelektrarno Šoštanj v ozadju, na levi strani fotografije. Foto: Blaž Komac.

Velenjsko jezero se postopoma preobraža v pomembno rekreacijsko površino. Foto: Matjaž Geršič.

Ob poletni vročini jezero in njegovo obrežje privabljata številne osvežitve in sončenja željne Velenjčane. Foto: medmrežje.

Na bregu Velenjskega jezera je v sedemdesetih letih zraslo rudarsko vrtičkarsko naselje, imenovano Kunta Kinte. Foto: Drago Kladnik.

Tretjina površja je namenjena tudi kmetijski rabi. Razmerje med površinama jezera in pojezerja je neugodno, saj je jezero glede na površino pojezerja premajhno. Lepena letno prispeva povprečno skoraj 4.000.000 m³ vode. Padavine je neposredno prispevajo 200.000 m³ letno pa je izhlapi 158.000 m³. Po izračunih se voda v jezeru letno zamenja 5,4-krat (Šterbenk 1999).

Vzhodno od Škalskega jezera je mnogo večje **Velenjsko jezero**. Njegova gladina je 6,5 metrov nižje, čeprav sta obe vodni telesi, ki ju ločuje nasip, le 100 metrov narazen. Velenjsko jezero je v nekdanjem porečju Lepene, ob njenem pritoku Sopotu. Nastajati je začelo po drugi svetovni vojni, najhitreje pa se je povečevalo v šestdesetih letih, ko so pod njim najbolj intenzivno izkopavali premog. Sedanja velikost je bolj ali manj doseglo sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja. V zadnjem času se le še malenkostno povečuje, predvsem na severozahodni strani.

Prostornina Velenjskega jezera je približno 25 milijonov m³, njegova površina pa 1,35 km², s čimer je največje jezero v Šaleški dolini. Dolžina jezera je 1430 m, širina do 1210 m. Jezero z zelo razčlenjenim dnom ima tri glavne poglobitve, ki potekajo v osi jezera. Največja globina je 53,7 m, kar pomeni, da je globlje od Bohinjskega in Blejskega jezera. Jezero je skoraj pravilne pravokotne oblike, njegovi bregovi pa so se že ustalili. Izkopavanje lignita trenutno poteka le še pod zahodnim bregom. Gre za dokaj intenzivno izkopavanje, a tamkajšnje potencialno ugreznino sproti zasipavajo z elektrofilitrskim pepelom. V prihodnosti večjih sprememb jezerske oblike, površine in prostornine ni pričakovati. Pojezerje Velenjskega jezera meri 20,4 km². Lepena prispeva 5,2 milijona m³ vode, Sopot 3,6 milijona m³, padavine pa 1,6 milijona m³ vode. Jezero torej skupno letno dobi več kot 11 milijonov m³ vode, kar pa je glede na prostornino jezera malo, saj se jezerska voda zamenja šele v nekaj več kot dveh letih (Šterbenk 1999).

Družmirsko jezero je najmlajše in najnižje ležeče ugrezninsko jezero v Šaleški dolini. Nastajati je začelo leta 1975. Ime je dobilo po vasi Družmirje, ki je bila na območju sedanjega jezera. Konec devetdesetih let prejšnjega stoletja je merilo že skoraj 50 ha in vsebovalo 10,7 milijonov m³ vode, leta 2004 pa se je površina jezera povečala na malo manj kot 63 ha (Šterbenk in sodelavci 2000). Leta 1998 je bila največja globina 69,2 metra, sedaj pa je že kar 87 metrov in tako je to jezero najgloblje v Sloveniji. Družmirsko jezero ima dve jezerski kotanji, zahodna je manjša in plitvejša od večje osrednje kotanje z dvema poglobitvama. Glavna jezerska kotanja je razpotegnjena v smeri vzhod–zahod in je podobna tisti v Škalskem jezeru. Bregovi so bolj razčlenjeni kot pri Velenjskem jezeru.

Ker lignit pod Družmirskim jezerom še vedno izkopavajo, se bo jezero v prihodnosti še povečevalo. Do leta 2020 naj bi doseglo velikost 170 ha, s čimer bo največje jezero v Šaleški dolini. Povečevalo se bo na vse strani, razen v smereh proti Šoštanju in reki Paki. Pojezerje Družmirskega jezera je hidrološko najugodnejše, saj meri kar 33 km². Poleg padavin je edini vir napajanja Velunja, ki pa je za ta namen dovolj izdatna. Jezerska voda se izmenja dvakrat letno, z večanjem jezera pa se bo čas izmenjave podaljševal. Jezersko vodo onesnažuje tudi naselje Gaberke (Šterbenk 1999).

Na začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja, ko je bila proizvodnja premogovnika na vrhuncu, so se v Premogovniku Velenje in Termoelektrarni Šoštanj morali soočiti z ekološkim gibanjem – novim družbenim dejavnikom, katerega pripadniki so se zavzemali

za trajnosten, družbeno odgovoren in uravnotežen gospodarski razvoj. Obe podjetji sta morali razvoj usmeriti v čistejše pridobivanje energije. Nastal je ekološki inštitut ERiCo in sredi devetdesetih let so izpeljali prve investicije, namenjene bolj ekološkemu ravnanju v prostoru. Celotno območje ob jezerih so ekološko sanirali, začele so se tudi naložbe v razvoj turistično-rekreacijskega središča na tem območju.

Zdaj območje ob jezerih že velja za eno bolj privlačnih točk v Šaleški dolini (Mihelak 2010). Škalsko jezero je v večji meri namenjeno rekreaciji in ribolovu, na brežini Velenjskega jezera je locirana Velenjska plaža, ki z vso podporno turistično infrastrukturo letno privabi več kot 50.000 obiskovalcev. Rekreaciji in ribolovu je namenjeno tudi Družmirsko jezero, vendar je zaradi manj privlačne okolice (neposredna bližina Termoelektrarne Šoštanj) in neutrjenih bregov z vidika prostočasnih dejavnosti še vedno slabše razvito.

Postaja 4: Šenbric

Šenbric je podeželsko naselje v Mestni občini Velenje. Podobno, kot drugod po Sloveniji, je tudi v Mestni občini Velenje opazen porast selitev iz mesta na mestno obrobje oziroma podeželje. Število prebivalcev Šenbrica je od leta 2001 do leta 2013 s 134 naraslo na 167 (Prebivalstvo v naselju Šenbric 2015). V rimskem obdobju je mimo območja Šenbrica potekala antična cesta, ki je povezovala Celejo in Virunum. Vas je zanimiva tudi zaradi podružnične cerkvice sv. Brikcija, po kateri je dobila ime. Cerkev izhaja iz poznogotskega obdobja. Zvonik so ji dozidali naknadno, predvidoma v 17. stoletju, v 18. stoletju pa je bila deležna obsežne prenove (Poles 1999). Cerkev stoji na razgledni točki nad Pako pri Velenju in nudi prekrasne poglede na celotno Šaleško dolino, razen njen skrajni vzhodni del.

Postaja 5: Hrastovec – kmetija Karničnik

Zaledje Šaleške doline je v nasprotju z urbaniziranim ravninskim delom še vedno predvsem kmetijsko. Z namenom izboljšanja konkurenčnosti kmetijstva in gozdarstva ter ozaveščanja lokalnega prebivalstva o lokalni ponudbi na šaleškem podeželju je bila leta 2008 ustanovljena lokalna akcijska skupina LAS – Društvo za razvoj podeželja Šaleške doline. Kot projektni partner se je priključil tudi Inštitut za ekološke raziskave ERiCo iz Velenja in izvedel projekt Raznovrstnost podeželja Šaleške doline. Namenjen je bil promociji lokalne samooskrbe in raznovrstnosti turistične ponudbe, vsebine pa so bile zasnovane tako, da bi izboljšale življenjsko kakovost prebivalstva. Cilj je bil ozaveščanje ljudi o lokalni samooskrbi na eni strani ter spodbuda pridelovalcem za pridelavo in ohranjanje kmetijstva na zemljiščih z omejitvenimi dejavniki za kmetovanje na drugi (Predstavitev projekta ... 2015).

Ena od bolj znanih kmetij na šaleškem podeželju je kmetija Karničnik, ki stoji na vzpetini v naselju Hrastovec, v smeri proti Škalskim Cirkovcam. V bližini kmečkega doma sta spomenik narodno-osvobodilnega boja in Karničnikova kapelica, oba vpisana v register kulturne dediščine (Kmetija Karničnik 2015). Kapelica je bila zgrajena konec 19. stoletja, njeno

Karničnikova kapela.
Foto: Albert Kolar.

Dodatna ponudba na Karničnikovi kmetiji v Hrastovcu. Foto: Albert Kolar.

notranjost krasi lesen kip Lurške Marije z Bernardko. Na kmetiji jo oglašujejo kot energetska točko, ki naj bi obiskovalce sproščala (Karničnikova kapela 2015). Izpred kmetije se odpira panoramski pogled na Šaleško dolino in okoliške hribe, na kmetiji pa je možno okušati domače suhomesnate izdelke in ostalo ponudbo hrane ter hraniti številne domače živali. Lastnika kmetije se s kmetovanjem ukvarjata dopolnilno, ponudbo kmetije pa izboljšujeta skladno s trendi sodobnih turističnih kmetij; najnovejša pridobitev kmetije so sprostitevne storitve in prenočišča.

Literatura in viri

- Gospodarstvo v mestni občini Velenje. Mestna občina Velenje, 2015. Medmrežje: <http://www.velenje.si/o-velenju/gospodarstvo>, 15. 12. 2015.
- Karničnikova kapela. Medmrežje: <http://revivas-skale.si/index.php/zanimivosti-sp-1323312109/sakralna-dediina/64-karnicnikova-kapela>, 15. 12. 2015.
- Kljajič, D. 2001: Kratek pregled razvoja Velenja po letu 1945. Velenje, Zbornik raziskovalnega tabora 1999/2000. Inštitut za ekološke raziskave ERICo Velenje. Velenje, str. 14–19.
- Kmetija Karničnik. Medmrežje: <http://revivas-skale.si/index.php/zanimivosti-sp-1323312109/turistina-ponudba/121-kmetja-karnicnik>, 15. 12. 2015.

- Medmrežje: <http://www.velenje-tourism.si/dozivetja/velenjska-plaza>, 25. 7. 2018.
- Mihelak, V. 2010: Premogovnik Velenje. Mejniki. Premogovnik Velenje d. o. o. Velenje, 155 str.
- Ogrin, D. 1996: Podnebni tipi v Sloveniji. Geografski vestnik 68. Zveza geografskih društev Slovenije. Ljubljana, str. 39–56.
- Poles, R. 1999: Oris arhitekturnega razvoja Velenja – prek idealnega mesta do mesta priložnosti. Velenje: Razprave o zgodovini mesta in okolice. Mestna občina Velenje. Velenje, str. 439–476.
- Poles, R. 2013: Velenje: Sprehod skozi mesto moderne, arhitekturni vodnik. Berivka d. o. o. Velenje, 76 str.
- Poročilo o stanju okolja v mestni občini Velenje, 2014. Inštitut za ekološke raziskave ERICo Velenje. Velenje, 123 str.
- Prauhart, T. 2008: Prostorska in funkcijska preobrazba Velenja. Diplomsko delo, Oddelek za geografijo Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 94 str.
- Prebivalstvo v naselju Šenbric. Si Stat podatkovni portal. Statistični urad Republike Slovenije. Medmrežje: http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Dem_soc/Dem_soc.asp, 5. 12. 2015.
- Predstavitev projekta Raznovrstnost podeželja Šaleške doline. Medmrežje: <http://www.erico.si/raznovrstnost-podezelja/>, citirano 15. 12. 2015.
- Sore, A. 1963: Velenjska kotlina včeraj in danes. Občinski ljudski odbor Šoštanj. Celje, 131 str.
- Šalej, M. 1999: Geografsko okolje kot zgodovinski sooblikovalec kulturne pokrajine. Velenje: Razprave o zgodovini mesta in okolice. Mestna občina Velenje. Velenje, 476 str.
- Šterbenk, E. 1999: Šaleška jezera: vpliv premogovništva na pokrajinsko preobrazbo Šaleške doline. Inštitut za ekološke raziskave ERICo Velenje. Velenje, 191 str.
- Šterbenk, E., Šalej, M., Špeh, N., Svetina, M. 2000: Šaleška dolina: primer izboljšanja degradirane pokrajine. Naprej k naravi 2, Zbornik referatov strokovnega posveta ekološkega foruma liberalne demokracije Slovenije in dokumenti foruma. Ekološki forum LDS. Ljubljana, str. 299–317.
- Poles, R. 1999: Sakralna dediščina Šaleške doline. Berivka d. o. o. Velenje, 816 str.

SEVNICA Z OKOLICO

Janez Levstik

Vodja: Janez Levstik, lokalni turistični vodnik in vodnik Planinske zveze Slovenije

Ekskurzija je bila izvedena 7. oktobra 2017.

Potek poti: Ljubljana – Trebnje – Dolenji Boštanj – Sevnica - grad – HE Blanca – Boštanj – Lisca – Ljubljana

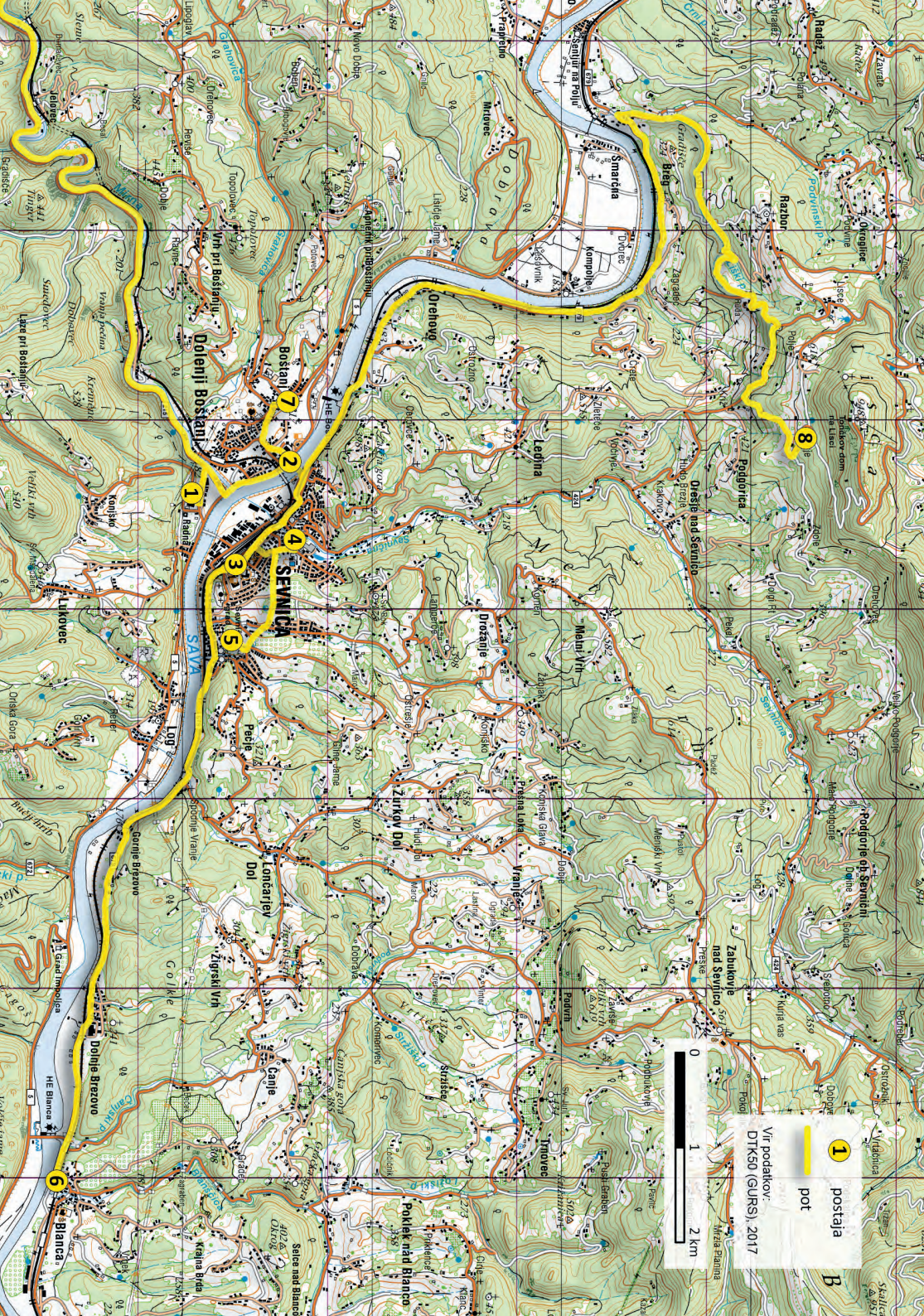
Postaje:

1. Dolenji Boštanj
2. most čez Savo
3. Sevnica – tovarna Lisca in Trg svobode
4. Sevnica – Kopitarna
5. Grad Sevnica
6. Hidroelektrarna Blanca
7. Boštanj
8. Lisca

Uvod

Z izvolitvijo Donalda Trumpa za ameriškega predsednika je Sevnica kot rojstni kraj njegove žene Melanije postala precej bolj prepoznavna na svetovnem zemljevidu. Ekскурzija pa nas ne popelje le v središče zgornjega dela Posavja, ampak tudi v njegovo bližnjo okolico, kjer je za radovedne geografke in geografe še marsikaj zanimivega.

Tako so se udeleženci ekskurzije pogloblje seznanili z razvojem in spremembami, ki so jih prebivalci tega območja doživljali v zgodovinski perspektivi, s številnimi arheološkimi najdišči, srednjeveškimi gradovi, sadjarstvom, rečnim in železniškim prometom, hitrim razvojem industrije po letu 1955, gradnjo verige hidroelektrarn na spodnji Savi ter njihovimi pozitivnimi in negativnimi učinki, pa tudi prireditvami, kakršna je tradicionalna marčevska salamiada.

1 postaja
pot

Vr podokov:
DTK50 (GURS), 2017

Dolenji Bostanj

Bostanj

SEVNICA

Zirkov Dol

Lončarjev Dol

Zigorski Vrh

Canle

Bianca

Leodna

Dražanje

Pesna Loka

Timonec

Zabuhovec nad Sevnico

Podgorje ob Sevnici

Debeli Pot

Podgorje ob Sevnici

Staričevci

Črna na Koroškem

Šentluka

Šentilj

Šentjanž pri Bostanju

Lukovec

Dolnja Bistrica

Črna na Koroškem

Črna na Koroškem

Črna na Koroškem

Črna na Koroškem

Zavale

Radetič

Podgorje ob Sevnici

Podgorje ob Sevnici

Podgorje ob Sevnici

Podgorje ob Sevnici

Podgorje ob Sevnici

Podgorje ob Sevnici

Podgorje ob Sevnici

Podgorje ob Sevnici

Temeljne značilnosti Posavja

Posavje je neformalna regija, ki se je izoblikovala v zadnjih dvajsetih letih prejšnjega stoletja. Vse od 10. do 20. stoletja je bila po reki Savi razcepljena na spodnjo Kranjsko oziroma Dolenjsko na desnem bregu reke in spodnjo Štajersko na njenem levem bregu. Reka je ljudi ločevala, a jim dajala tudi možnost zaslužka. Do izgradnje mostov so bile edine povezave med nasprotnima bregovoma čolni in brodovi, s katerimi so prevažali ljudi, živali in trgovsko blago. Promet dolvodno je potekal prosto oziroma plavajoče, gorvodno pa za mala plovila s potisnimi lesenimi drogovi ob krajnih robovih, za večja plovila pa z večparno živinsko vleko in drogovi. Da je reka vplivala na usodo ljudi na tem območju, pričajo tudi mnoga arheološka najdišča tako v dolini kot na višje ležečih mestih.

V 21. stoletju je Posavje za osrednjo slovensko regijo postalo nekoliko odmaknjeno. Glavne prometne in potovalne poti namreč niso več ne rečne ne železniške, kot je bilo to še stoletje poprej, ampak avtocestne, ki pa so Posavje, razen v skrajnem spodnjem delu, zaobšle. Temu sta pripomogla tudi razpad nekdanje države in razvoj cestnega prometa, kajti prej so glavne upravljavske, politične in gospodarske poti za Slovence potekale na relaciji Ljubljana–Zagreb–Beograd, ki je v največji meri vodila skozi Posavje.

Občini Radeče in Sevnica se nekako spontano povezujeta v zgornji del Posavja, Krško se razvija kot središče njegovega osrednjega dela in Brežice kot središče spodnjega dela, segajočega do hrvaške meje. V zadnjih letih se regiji na vzhodu priključuje občina Bistrica ob Sotli, na zahodu pa občina Kostanjevica ob Krki.

Površje zgornjega dela Posavja je precej razgibano in razčlenjeno, medtem ko se vzdolž Save razprostirajo razmeroma ozke rodovitne ravnice. Foto: Matevž Lenarčič.

Opis poti

Postaja 1: Dolenji Boštanj

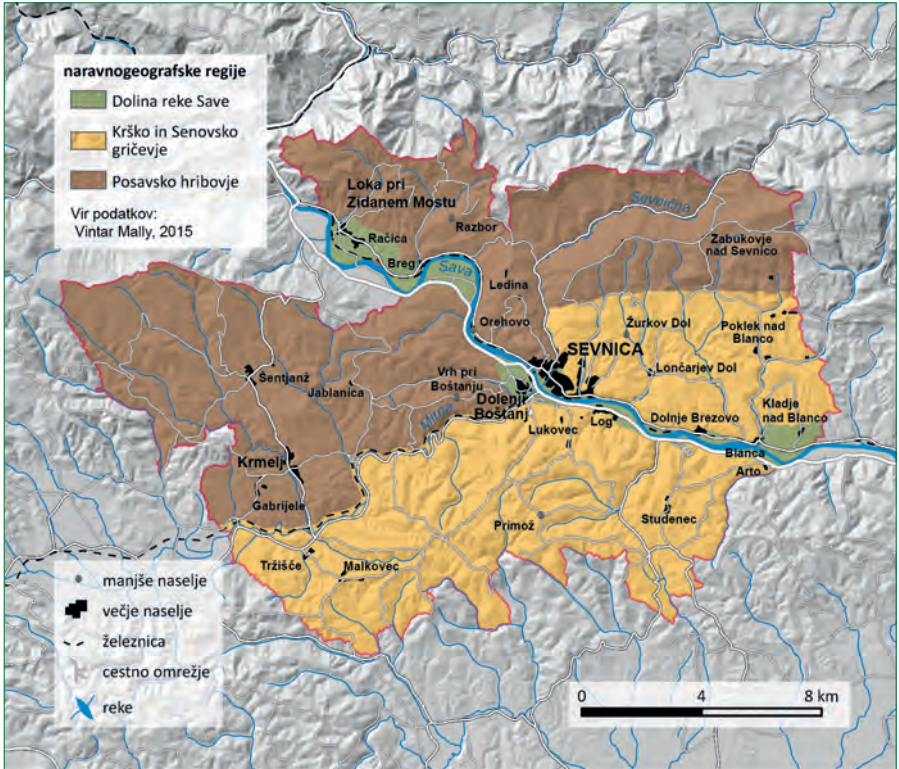
Reka Mirna je jugozahodna meja vzhodnega dela predalpskega hribovja. Njen povprečni pretok pred izlivom je $4 \text{ m}^3/\text{s}$, maksimalni pa $114 \text{ m}^3/\text{s}$. Izvira v gozdu severozahodno od naselja Velika Goba v osrednjem delu Posavskega hribovja. Nato teče večinoma po ozki dolini proti jugovzhodu, do kraja Mirne, kjer vstopi v manjšo kotlino (Mirnska dolina) in po njej do Pijavic leno teče približno proti vzhodu. Pri Pijavicah se njena dolina spremeni v okrog 12 km dolgo, ozko in vijugavo sotesko, iz katere priteče pri Dolenjem Boštanju, nasproti Sevnice, kjer se izliva v Savo.

400 m pred izlivom je Mirna sto let poganjala Redenškov oziroma Zajčev mlin s tremi pari kamnov in dobrih 200 m nižje še turbino Jakilove žage, v nočnem času pa do leta 1924 generator za prvo javno električno razsvetljava v Sevnici in okolici. Dolvodno od jezua žage je bila reka pred prvo zajezitvijo Save pri Jedrski elektrarni Krško vsako leto aprila največje naravno sladkovodno drstiče podusti v Sloveniji. Izlov teh rib je bil še v prejšnjem stoletju dopolnilo mesni prehrani prebivalcev Boštanja in okoliških hribovskih vasi. Podroben opis sicer ročnega ribolova je v zborniku ob 800-letnici Boštanja objavil Janez Levstik. Reko spremljata cesta in železnica, ki Sevnico povezujeta s Trebnjim.

Do druge polovice 20. stoletja je bila reka dokaj čista. Njeno čistost sta okrnili industrijski razvoj v Mirni in pozneje tudi »napredek« v gospodinjstvih po celotni dolini, katerega

Okljuki reke Mirne v spodnjem delu, kjer teče prek ozke soteske. Foto: Marko Kapus.

Naravnogeografske enote občine Sevnica. Vir: Vintar Mally 2015.

rezultat so angleška stranišča, množična raba pralnih in pomivalnih strojev ter farmski način rejne nekaterih domačih živali. Odplake so se posredno prek greznic ali neposredno, brez čistilnih naprav, prelivale v reko, ki ni bila nič več »tekoči biser«. V zadnjih dveh desetletjih se stanje Mirne ponovno izboljšuje.

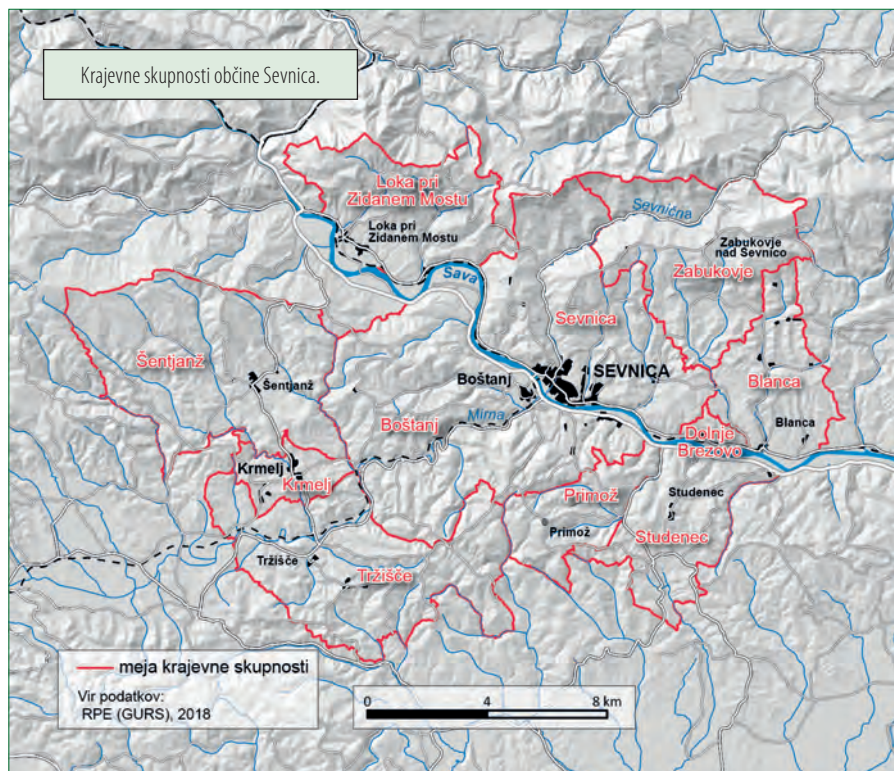
Ob izlivu Mirne in potoka Sevnice v Savo, na stičišču predalpskega in obpanonskega ozemlja nastaja v kotlinici somestje Sevnica–Boštanj, ki je tudi geografsko središče občine Sevnica. Tu od vzhoda proti zahodu poteka ločnica mezoregij Posavske hribovje ter Krško, Senovsko in Bizeljsko gričevje. Sevnica stoji na nadmorski višini 183 m in je industrijsko, obrtno, trgovsko, kulturno in upravno središče zgornjega Posavja. Mesto je postala leta 1952, tri leta pozneje pa tudi sedež velike občine, ki je v sedanjem obsegu od leta 1994.

Na vzhodnem griču nad izlivom Mirne so v 17. stoletju sezidali mogočen Tariški grad s privlačnim drevesnim parkom. V njem so do druge svetovne vojne bivali Salezijanci, po njej je bila najprej v njem osnovna šola za učence od 5. do 8. razreda, od šestdesetih let Konfekcija Jutranjka, ki je zaposlovala tudi do 1500 ljudi, po letu 2003 pa je v gradu podjetje za izdelavo tehničnih izdelkov Siliko, ki ima več kot 150 zaposlenih in letno ustvari okrog 3 mili-

jone evrov čistega dobička. V zadnjih 50-ih letih so poleg gradu zrasle velike proizvodne in upravne zgradbe, drevesni park pa je eden od mladih, najetih direktorjev Jutranjke pred stečajem tovarne dal posekati. V zadnjem času se s strani vodstva podjetja Siliko pojavljajo zahteve, da se grad v korist nadaljnega širjenja podjetja poruši.

Postaja 2: most čez Savo

Do leta 1877 so bregova Save povezovala le plovila (čolni, splavi, brodovi). Tega leta pa je bil dograjen prvi leseno-železni most med Sevnico in Radno, pri čemer so financirji dobili dovoljenje za 50 let pobirati mostnino od vseh, ki ga prečkajo. Pod železnim obokom je bilo še vedno dovolj prostora za prehod lesnih splavov, ki so plavili les po Savi navzdol vse do leta 1960. Most so porušili šest let po izgradnji novega železobetonskega mostu kilometer gorvodno, katerega otvoritev je bila 1975. Leta 1938 je bil dokončan še slikovit železni most na železniški progi Tržišče–Sevnica, ki so mu dodali še 1,2 m širok pas za pešce in kolesarje. Leta 1992 je bila blizu nekdanjega, porušenega leseno-železnega mostu zgrajena 3 m široka brv za pešce in kolesarje, namenjena predvsem delavkam Jutranjke.

Pogled na staro mestno jedro Sevnice z župnijsko cerkvijo sv. Nikolaja. Foto: Peter Kumer.

Na severozahodu se najvišje vzpenja Veliko Kozje (993 m), na severu Lisca (948 m) in Ješovec (934 m) ter na severovzhodu obronki Bohorja (1023 m). Najnižja točka občine je na nadmorski višini 162 m. Podnebje je zmerno celinsko, s povprečno temperaturo najhladnejšega meseca od 0 do -3 °C in najtoplejšega od 15 do 20 °C. Sevniško kotlinico po dolini reke Save s panonskimi vplivi dosegajo še nekoliko višje temperature. V Sevnici se v reko Savo izlivajo večji vodotoki Sevnična, Drožanjski potok in Florjanski graben.

Zaradi milejšega podnebja so se ljudje že zgodaj naselili na dominantni vzpetini nad sedanjim starim mestnim jedrom, kjer je bil pozneje zgrajen grad Sevnica. Kraj Sevnica je nastal v 13. stoletju kot kolonizacijska naselbina ob tranzitni cesti. Razvil se je med grajskim hribom, reko Savo ter Drožanjskim potokom in Florjanskim grabnom. Nemško ime *Lichtenwald* je dobil po tamkajšnjem redkem oziroma svetlem gozdu. Leta 1309 se Sevnica posredno, leta 1322 pa neposredno omenja kot trg.

Sevnica je že od srednjega veka dalje eden od najpomembnejših obrtnih in trgovskih krajev v Posavju. Prizadelo jo je več požarov. Najhujša sta bila leta 1763 in leta 1854. V letih 1861–1862 so zgradili sedanjo župnijsko cerkev sv. Nikolaja, veliko triladijsko neoromansko baziliko s prečno pravokotno ladjo. Skupaj s cerkvijo sv. Florjana v trgu je arhitekturna dominanta starega mestnega jedra.

Kljub požarom si je Sevnica kmalu opomogla. 1. oktobra 1862 je skozi stekla železniška proga od Zidanega Mostu do Zagreba in naprej proti Sisku. Z železnico je Sevnica postala povezana z vsemi večjimi srednjeevropskimi središči. Železnica je pospešila trgovske in poštnе zveze, omogočila začetek industrializacije, zaposlovanje številnih malih kmetov in kočarjev, v trgu pa se je začelo razvijati letoviščarstvo, takrat priljubljena oblika turizma. Naraščanju prometa je sledil razvoj upravnih funkcij. Leta 1868 je Sevnica postala sedež okraja

Novější del mesta ob železniški postaji, kjer stoji tudi kip NOB, ki ga je zasnoval v Sevnici rojeni arhitekt in urbanist Vladimir Braco Mušič, izdelal pa kipar Božidar Pengov. Foto: Peter Kumer.

in vzporedno tudi okrajnega sodišča. Bila je tudi središče trgovine s sadjem. Najzlahtnejši sadež je bilo jabolko sevniška voščenska, ob obiranju zeleno, pozneje pa rumeno. Poznano je bilo na nemškem, angleškem, egiptovskem in celo avstralskem tržišču. Vsak sadež posebej so zavili v fini papir in ga skupaj z drugimi zložili v lesene transportne zaboje.

6. novembra 1865 je bila v Sevnici ustanovljena narodna čitalnica, prva v Posavju in prva v dolini ob Savi med Ljubljano in Zagrebom. Čitalnica je bila pobudnik velikega slovenskega tabora v Sevnici, ki je potekal 2. maja 1869. S skoraj 7000 udeleženci ter po radikalnosti in zrelosti zahtev spada med najpomembnejše slovenske tabore. Bil je izraz politične volje in narodno zavedne držbe prebivalcev slovenskega Posavja.

Zgodnja sevniška industrija je temeljila na izkoriščanju gozda. Leta 1886 je nastala tovarna kopit bavarskih industrialcev, ki je bila sploh prvi industrijski obrat v Posavju. Pozneje sta se ji pridružili še parna žaga (1909) in tovarna Jugotanin (1926). Lega nove železniške postaje (leta 1939 je veljala za tretjo najsodobnejšo v nekdanji Jugoslaviji), industrijskih obratov in drugih naprav so narekovali širitev kraja proti zahodu in severozahodu. Tam je že pred prvo svetovno vojno nastal zametek novejšega dela mesta, ki se je po drugi svetovni vojni še razširil z gradnjo novih stanovanjskih hiš in blokov. Industrializacija se je nadaljevala po drugi svetovni vojni. Nastali so industrijski obrati Mizarska produktivna zadruga Sevnica, sedanji Stilles (1945), konfekcija Lisca (1955), otroška konfekcija Jutranjka (1962) in Kovinska delavnica Sevnica, sedanji Preis (1962). V Sevnici je odprla vrata tudi prva samopostrežna trgovina v Posavju in na Dolenjskem oziroma četrt v Sloveniji. Razvijajoča se industrija je v šestdesetih letih prejšnjega stoletja spodbudila močan dotok priseljencev predvsem iz

agrarnega zaledja občine, pa tudi s podeželja sosednjih občin. V letih 1954–1979 je severno od železniške postaje zrasko blokovsko Naselje heroja Maroka, ki je z mestom povezalo nekdanje vaško naselje Šmarje.

Postaja 3: Sevnica – tovarna Lisca in Trg svobode

Tovarna Lisca se je razvila iz male popravilnice ženskih najlonskih nogavic leta 1955. Prvi nedrček je nastal iz tedaj modernih sintetičnih vlaken (perlon, likra). V osemdesetih letih 20. stoletja je tovarna z obrati v Sevnici, Krmelju, Zagorju ob Savi, na Senovem in v Babušnici v Srbiji zaposlovala 2300 ljudi. Glavnina proizvodnje je bila namenjena tujim blagovnim znamkam in jugoslovanskemu trgu.

V dobro organiziranem največjem sevniškem podjetju so bile tudi takratne povprečne plače nad slovenskim povprečjem. Po jugoslovanskih gospodarskih krizah ter razpadu jugoslovanskega trga in sproščenem uvozu je bilo potrebno hitro ukrepanje, kar se je odrazilo v zmanjševanju proizvodnih zmogljivosti, krepitvi lastne blagovne znamke, odpiranju lastnih prodajal in drugih evropskih državah in selitvi dela proizvodnje na območja s cenejšo delovno silo (Kitajska, Turčija, Egipt ...).

Večina odvečnih delavcev v proizvodnji se je po mehki metodi prek instituta začasnega čakanja upokojila ali prezaposlila drugam. Tako se je v prvih petnajstih letih 21. stoletja podjetje, ki je v večinski zasebni lasti, temeljito preoblikovalo. V Sevnici ostajajo ključne funkcije vodenja, razvoja novih kolekcij, del krojenja, nabavna in prodajna služba, logistika, kontrola s fizikalno-kemijskim laboratorijem ter finančno-računovodska služba. Podjetje, ki ima v Sloveniji še okrog 300 zaposlenih, uspešno posluje na svetovnem trgu. Skupno zaposluje 760 ljudi v osmih državah, prodaja pa v 25-tih državah in ustvari čez 33 milijonov evrov prihodka, od tega 3 milijone dobička. Lisca ima hčerinski tekstilni podjetji Inplet v Dolnjem Brezovem, ki proizvaja elastična in neelastična pletiva, ter Lisca konfekcija Babušnica v Srbiji, ki je največje proizvodno podjetje za šivanje zahtevnejših proizvodov. Prodajalna v matičnem podjetju ponuja kupcem najširšo ponudbo spodnjega perila za ženske in moške ter spalni in kopalni program.

Največja šola v občini in ena največjih v Sloveniji je osnovna šola Sava Kladnika Sevnica. Šolska stavba je bila zgrajena leta 1964, zatem je bila večkrat dozidana ali nadzidana. V sklopu šole je tudi velika športna dvorana. Sedaj je šola zunanje in energetske celoti obnovljena oziroma posodobljena. Obiskuje jo med 800 in 1000 učencev, v vzgojnem procesu in tehnično-funkcionalnih službah pa zaposluje več kot 80 oseb. Velika šolska knjižnica premore nad 17.000 knjižnih enot. Šolo je obiskovala tudi sedanja prva dama Združenih držav Amerike Melanija Trump, rojena Knavs. Tudi zato je šola postala privlačna za čedalje številnejše obiskovalce Sevnice.

Šola je poimenovana po domačinu, gimnazijskemu maturantu in članu Zveze komunistične mladine Jugoslavije (*Savez komunističke omladine Jugoslavije* – SKOJ) Savu Kladniku, ki ga je gestapo kot prvo sevniško žrtev vojne skupaj s še 143 talci 2. oktobra 1942 ustrelil v Mariboru. Kladnika so v Sevnici postavili za vzornika mladini. Po njem so leta 1958 poime-

Na poreklo prve dame Združenih držav spominjajo vse številčnejši izdelki v sevniskih izložbah. Foto: Peter Kumer.

Precej spominkov s tematiko Melanije Trump, nekateri so prav elegantno oblikovani, je namenjeno sladkanju. Foto: Peter Kumer.

novali pionirski odred, leta 1964 pa, kot že zapisano, sevniško osnovno šolo. 2. oktobra 1969 so pred njo odkrili njegov doprsni bronasti kip, delo kiparja Vladimirja Štovička. Po njem je poimenovana tudi ulica v novem delu Sevnice.

V Sevnici je tudi srednja šola, ki deluje v sklopu Šolskega centra Krško-Sevnica. Korenine ima že v 19. stoletju, ko so v Sevnici izvajali kmetijske tečaje, na začetku 20. stoletja je bila tu trgovska in potem obrtna nadaljevalna šola. Po drugi svetovni vojni so se tu najprej izobraževali mizarji, mesarji, kovači, sodarji, peki, šivilje in krojači. Leta 1963 je bila ustanovljena vajeniška šola lesne stroke za mizarje, rezbarje, parketarje in kolarje. Po desetletju so jo ukinili in nastala je Poklicna oblačilna šola Sevnica, ki se je leta 1982 preimenovala v Srednjo tekstilno šolo, leta 1997 pa v Srednjo šolo Sevnica. V njej se glede na potrebe lokalnega gospodarstva in obrti izobražujejo tekstilci, frizerji, lesarji in turistični tehniki. V sklopu šole je tudi hostel z večposteljnimi sobami.

Na Trgu svobode je pekarna in kavarna Kruhek, ki je v lasti samostojnega podjetnika Karla Kozoleta. Podjetje je bilo ustanovljeno leta 1993 in ima 20 zaposlenih v proizvodnji ter prodaji kruha, svežega peciva, slaščic in testenin. Ima dve proizvodni in štiri prodajne lokacije, dve zunaj Sevnice, ter kavarno v dveh nadstropjih z zunanji terasami in večjim parkirnim prostorom ob stavbi. Leta 2014 je lastnikova hči v neposredni bližini odprla še pasjo pekarno. V zadnjih dveh letih ima kavarna med široko ponudbo tudi sok bezgovega cvetja in jabolčno pito Prva dama z nadevom avtohtonega jabolka sevniška voščenska.

Sevnica je dobila sejemske pravice leta 1513. Sejem je bil nekdaj glavna priložnost prodaje in nakupa živine ter drugih za dom potrebnih izdelkov lončarstva, kovaštva in drugih obrti. Dandanes je sevniški sejem vsako prvo soboto v mesecu, razen novembra, na Trgu svobode med 8. in 12. uro. Na njem običajno razstavlja in prodaja več kot 70 prodajalcev. Ti morajo plačati občinsko takso, nato pa plačujejo mesečno pristojbino v enkratnem znesku, po izstavljenem računu. Na sejmu prodajajo tekstil, suho robo, kovaške in lončarske izdelke, sadike, mesne, mlečne in druge prehranske izdelke, suho in posušeno sadje, olja ter čebulje in ostale lokalne proizvode. V zadnjih letih se v vse večjem obsegu pojavlja tudi cenena kitajska roba.

Postaja 4: Sevnica – Kopitarna

Leta 1886 je nemška družina Winkle v Šmarju pri Sevnici, na območju takratne stare žage, ustanovila podjetje za izdelavo lesenih čevljskih kopit. Sevnica je bila tedaj obdana z bogatimi bukovimi gozdovi, katerih les je bil primarna surovina za te izdelke. Čez šest let so postavili prvi parni kotel za parjenje polizdelkov. Podjetje Winkle se je hitro širilo in postalo največje tovrstno podjetje daleč naokrog. Jeseni 1946 je takratna oblast z odlokom podjetje preimenovala v Kopitarno Sevnica. Podjetje se je tudi v naslednjih letih širilo. Po letu 1975 so v njem začeli s proizvodnjo plastičnih, polietilenskih kopit. Proizvodni program pa se je začel poizkusno širiti tudi na obutev za prosti čas in profesionalno obutev, rolete in stole. Rolete in stoli so bili prehodnega značaja, medtem ko se je izdelava obutve tako modno kot funkcionalno še nadalje razvijala.

Kopitarna Sevnica. Foto: Peter Kumer.

Sodobno oblikovana obutev sevniške Kopitarne. Foto: medmrežje 1.

Kemična tovarna Tanin v glavnem predeluje kostanjev in hrastov les v tanine, ki so temeljna kemikalija za strojenje kože, pridobiva pa tudi farmatan kot prehransko dopolnilo za domače živali. Ostali proizvodi so furfural, ki se uporablja v petrokemiji, natrijevi acetati za tekstilno barvarsko industrijo, produkti za dodelavo vin in konjakov, raznovrstni naravni ekstrakti in arome ter prehranska dopolnila, kot so antioksidanti, polifenoli ... Izlužen in posušen les se uporablja za toplotno energijo v tovarni in proizvodnjo elektrike, namenjene tudi javnemu omrežju. Proizvode prodajajo na vseh celinah sveta, največ pa v Italiji. Tanin je kapitalsko intenzivno podjetje z več kot 130 zaposlenimi. V občini Sevnici je vodilno po ustvarjenem dobičku, ki ga vseskozi vlaga v lasten razvoj.

Rafael je uspešno specializirano podjetje za izvajanje storitev na področju sanacije plazov, železniških in cestnih gradenj, hidrogradenj, za proizvodnjo in namestitvev geotehničnih sider ter izgradnjo protihrupnih ograj ob avtocestah in železnicah.

Preis Sevnica je uspešno podjetje v avstrijski lasti z več kot 160 zaposlenimi za nedoločen čas in do 100 zaposlenimi pogodbeno, za določen čas. Je podjetje kovinarsko-varilske stroke, specializirano za varjenje natančnih konstrukcij, razne večje naprave (oljetesne posode, kotli, še posebej ohlajša za oljne transformatorje, električne lokomotive in druge visokokakovostne varjene konstrukcije) za kupce globalnih blagovnih znamk, kot so Siemens, ABB, CG, pa tudi slovensko podjetje Kolektor Etra.

Stilles iz Sevnice je družba z od 150 do 200 zaposlenimi in mnogimi kooperanti. Podjetje ima 70-letno tradicijo v proizvodnji visokokakovostnega stilnega pohištva in druge notranje opreme, namenjene v glavnem hotelskim objektom, nekaj pa tudi zasebni prodaji. Podjetje je prisotno v več kot 30-ih državah sveta; v tujini ustvari 95 % letnega prihodka. Trenutno je najbolj aktivno na tržiščih jugovzhodne in zahodne Evrope. Med njegovimi zadovoljnimi kupci so renomirane svetovne hotelske verige Hyatt, Kempinski, Ritz-Carlton, Sheraton, Marriott, Hilton, Falkensteiner in še nekatere.

Postaja 5: Grad Sevnica

Grad Sevnica stoji na razglednem griču nad starim jedrom istoimenskega naselja. Na mestu sedanjega gradu je nekoč stal le del, ki je bil verjetno sezidan v prvi polovici 12. stoletja. Grad je prvič pisno omenjen leta 1309 kot *castellum Liechtenwalde*. V času hrvaško-slovenskega kmečkega upora leta 1573 se je za razliko od mnogih drugih izognil uničenju. V tem času je bila na grajskem pobočju verjetno zgrajena tudi Lutrovska klet, protestantska oziroma luteranska molilnica, ki naj bi jo občasno obiskoval tudi Jurij Dalmatin (okrog 1547–1589). Pozneje je del kleti postal grobnica nekaterih sevniških graščakov. Sedaj v njenih akustičnih prostorih potekajo glasbeni koncerti in druge prireditve.

Po temeljiti obnovitvi v zadnjih desetletjih je grad postal osrednji kulturni, zgodovinski, politični in protokolarni objekt v občini Sevnica ter obenem središče tamkajšnjega kulturnega dogajanja.

V gradu so mnogi ogleda vredni prostori: baročni salon, hodniki in stolp s čudovitimi freskami, poročna in konferenčna dvorana, prostori s šolsko in gasilsko muzejsko zbirko ter

Poslopje gradu Sevnica. Foto: Peter Kumer.

Grajski stol s freskami. Foto: Peter Kumer.

Grajska vinoteka. Foto: Peter Kumer.

Razgled z gradu s pogledom na terasirani grajski vinograd. Foto: Peter Kumer.

zbirko o izgnancih z območja občine Sevnica, grajska kapela ... V njem so poleg občasnih razstav umetnikov tudi zbirka krasilne umetnosti Ivana Razborška, zbirka Oglad avtorja Rudija Stoparja, zbirka Kamni govorijo, grajsko lutkovno gledališče in maketa naselbine Ajdovski gradec. Na območju gradu so še grajski park z apartmajsko vilo in grajskim vinogradom s trtami modre frankinje ter znamenita Lutrovska klet na vzhodnem pobočju grajskega griča.

Obiskovalcem so na voljo tudi pokušina vin v grajski vinoteki ter pijače in slaščice v grajski kavarni ali terasi pred gradom, ki ponuja prekrasen pogled na staro mestno jedro in dolino reke Save. Sprehodijo se lahko tudi po grajskem parku z mogočnimi drevesi, označenimi s tablicami, ki obiskovalce usmerjajo k energijskim točkam, kjer se lahko napolnijo z močjo pozitivne Zemljine energije. Na parkirišču pod gradom je urejeno in brezplačno dostopno postajališče za avtodome z vso potrebno infrastrukturo – električnimi priključki z zunanjimi vtičnicami ter vodovodnimi in kanalizacijskimi priključki, namenjenimi odvodu fekalij.

Čudovit razgled na stari del Sevnice razkriva cerkev sv. Florjana iz 16. stoletja, župnijsko cerkev sv. Nikolaja iz leta 1862 in Vrtovškovo gostilno pri cerkvi, znano po tradicionalni Salamijadi. Prireditev je vsakega 10. marca in je bila letos organizirana že 57-ič. Nanjo imajo vstop samo moški, ženske pa le, če plačajo dva litra vina za vsako omizje. Zraven gostilne so stavba prve šole v Sevnici iz leta 1801 in tri mlajša šolska poslopja. Pod gradom so na trgu obnovljene zgradbe spodnjega sevniškega gradu iz 17. stoletja. Tam so tudi Slomškov dom ter stavbi prve slovenske čitalnice in sodišča z medvojnimi zapori, iz katerih je 12. 11. 1942 narodni heroj Dušan Kveder Tomaž s pomočnikoma osvobodil štiri politične zapornike. V spomin na ta dogodek je tega dne v sevniški občini občinski praznik.

Grad Sevnica z okolico upravlja občinski zavod za kulturo, šport, turizem in mladinsko dejavnost (KŠTM – Sevnica), ki vzdržuje in upravlja tudi 5 km oddaljeni arheološki park Ajdovski gradec. Tamkajšnje arheološko najdišče spada med najboljše raziskana naselja iz časov preseljevanja ljudstev v 5. in 6. stoletju v tem delu Evrope. Ajdovski gradec je bil eno večjih starokrščanskih središč na območju Alp in je tudi ena boljše raziskanih poznoantičnih višinskih naselbin na Slovenskem. Primerjamo jo lahko z naselbinami Rifnik pri Šentjurju, Ajdna nad Potoki in Korinjski hrib nad Velikim Korinjem v Suhi krajini. Skupaj z njimi je Ajdovski gradec zadnji glasnik rimske civilizacije na slovenskem ozemlju.

Postaja 6: Hidroelektrarna Arto-Blanca

Sava v spodnjem delu toka po Sloveniji se je kot potencial za pridobivanje električne energije omenjala že pred drugo svetovno vojno. Raziskave prepustnosti tal so izvajali tudi Nemci med drugo svetovno vojno in načrtovali hidroelektrarne pod Lisco. Z načrtovano zaježitvijo bi poplavlili dolino in številne vasi vse do Radeč, vendar se izvedbe niso lotili.

V osemdesetih letih prejšnjega stoletja je načrtovanje izgradnje hidroelektrarn na spodnji Savi dozorelo do te mere, da se je pričela realizacija projekta sedmih zaporednih elektrarn, iz katerega so pozneje izpustili HE Brestanica.

Med preostalimi šestimi načrtovanimi posavskimi hidroelektrarnami jih pet že obratuje. To so hidroelektrarne Vrhovo, Boštanj, Arto-Blanca, Krško in Brežice medtem ko za zadnjo v

Pogled na hidroelektrarno Krško, tretjo v verigi petih hidroelektrarn na spodnji Savi. Foto: Bojan Erhartič.

verigi, hidroelektrarno Mokrice, priprave na gradnjo še potekajo. Prva je bila v letih 1988–1993 zgrajena hidroelektrarna Vrholovo, ki je v lastništvu Savskih elektrarn Ljubljana. Ima instalirano moč 34 MW in je za razliko od preostalih okarakterizirana kot srednjesavska. Ostale so v lasti Holdinga slovenskih elektrarn in so bile zgrajene po letu 2001. Njihova instalirana moč je med 30 in 42 MW. Vseh šest hidroelektrarn naj bi skupno proizvedlo okrog 836 GWh letno ali četrtno celotne proizvodnje hidroelektrike v državi oziroma okrog 8 % vse proizvedene električne energije v Sloveniji.

Na daljši rok bo vsekakor največja korist izvedbe projekta hidroenergetska raba, toda za zdaj sta še pomembnejši protipoplavna zaščita porečja reke Save in infrastrukturna ureditev doline.

Žal pa je v času gradnje HE Arto-Blanca prišlo do tragedije, ko je 26. junija 2008 tedanji sevniški župan Kristijan Janc poslal vabilo na zadnji spust po naravni strugi Save od Boštanjca do Brestanice. Ker pa so medtem tok vode že speljali prek prelivnih polj, temeljnega namena spusta ni bilo mogoče izpeljati. Predstavniki sevniške občine, ki so spust organizirali, so se pred tem oglasili na podjetju Hidroelektrarne na spodnji Savi, kjer so jim odločno odsvetovali spust čez prelivna polja blanske hidroelektrarne, česar posadki dveh čolnov nista spoštovali.

Spusta se je udeležilo 31 ljudi, od tega 27 v štirih kanujih (v treh s po sedmimi ljudmi in enem s šestimi) in štirje v gasilskem čolnu.

Zadnji spust po Savi je zahteval 13 smrtnih žrtev, med njimi župana, predsednikov krajevnih skupnosti, sodelavk in sodelavcev z občine, podjetja Infra in drugih udeležencev čol-

narjenja. Reševanja oziroma iskanja pogrešanih se je v petih dneh udeležilo več kot tisoč ljudi iz specializiranih enot. Čez čas je občinski svet sprejel sklep, da se v tragediji preminulim v spomin in živim v opomin ob elektrarni postavi pomnik, ki ga je zasnoval domači umetnik Rudi Stopar. V temnem granitu so spodaj upodobljeni vodni valovi, nad njimi pa je granitni monolit, nekakšen melhir, s 26 krogli, vgnezdenimi v kamen, od katerih jih ima trinajst vrezan križ s solzo. V vršnem delu monolita je prav tako vgnezdено potemnelo zlato sonce s solzami. Skulptura se imenuje »Sonce se je zjokalo«.

Postaja 7: Boštanj

V trikotniku med Savo in Mirno je naselje Boštanj, ki se je v 20. stoletju skupaj z Dolenjim Boštanjem, imenovanim tudi Dolenja vas, zraslo v strnjeno naselje. Prva pisna omemba kraja (*Savenstein, Zavstan*) je stara več kot 800 let. Kraj je središče istoimenske krajevne skupnosti z okrog 2500 prebivalci, od katerih jih približno 1000 živi v osrednjem naselju.

V Boštanj vodijo trije odcepi z magistralne ceste Celje–Krško in eden s ceste iz doline reke Mirne. Staro središče je na griču okrog župnijske cerkve povišanja sv. Križa, ki se omenja že v 13. stoletju. Sedanja stavba, tretja na tem mestu, je neoromanska bazilika iz sredine 19. stoletja. Ob cerkvi sta stavbi župnišča in nekdanje šole. Pred desetletjem so porušili mežnarijo poleg župnišča, kjer je od leta 1850 potekalo prvo osnovnošolsko izobraževanje. Okrog cerkve je

Razvaline gradu Boštanj. Foto: medmrežje 2.

bilo tudi pokopališče, ki so ga pred gradnjo obstoječe zgradbe prestavili na planotico nad vasjo. Nad pokopališčem je na Gavgah, srednjeveškem morišču, eno redkih naravnih rastišč rumenega sleča (*Azelea pontica*) pri nas. Dober kilometer severozahodno od cerkve so na hribu nad cesto proti Radečam razvaline v 11. stoletju zgrajenega gradu Sawenstein, pod njim, ob Savi, pa razvaline v 16. stoletju pozidanega gradu z okoliškimi gospodarskimi poslopji ter privlačnim, 250 m dolgim francoskim parkom s paviljonom iz 19. stoletja. Ta grad je bil požgan med drugo svetovno vojno, gospodarska poslopja pa so porušili ob gradnji hidroelektrarne Boštanj. Tedaj je bila ob gradu obnovljena kamnito obokana cerkvica sv. Nikolaja. V bližini stoji staro poslopje gozdarske hiše, kjer je bil rojen kipar in največji slovenski medaljer Vladimir Štoviček (1896–1989). Celoten grajski kompleks se imenuje Graščina.

Poslopja nove šole, telovadnice in igrišč so sedaj na planotici nad Dolenjim Boštanjem. V starem središču kraja so tudi kulturna in športna dvorana, zunanje travnato igrišče in lipov drevored kralja Aleksandra, ki so v lasti in upravljanju društva TVD Partizan Boštanj. Tu so še tristezno balinišče in zunanje fitness naprave. V prostorih doma TVD Partizan imajo prostore tudi Aktiv žena Boštanj ter številna druga društva in pevske skupine, ki so nosilci kulturne dejavnosti v kraju.

Aktiv žena Boštanj, ki je sestavni del občinskega Društva kmetič Sevnica, beleži 25 let neprekinjenega delovanja. Je nepogrešljiv partner vseh krajevnih in turističnih prireditev v naselju. Skoraj petdesetčlanski aktiv deluje predvsem na etnološkem, rokodelskem, kuharskem, pekarskem in aranžerskem področju. Tretjina članic je že v poznih letih in niso več pretirano aktivne, medtem ko so ostale bolj ustvarjalne. Prek leta so vključene v več kot deset prireditev tako v lastni organizaciji kot organizaciji drugih ustanov.

Postaja 8: Lisca

Lisca je 948 m visok hrib na meji z občino Laško. Kot sestavni del Posavskega hribovja je sestavni del hribovske verige na levem bregu Save, ki jo med Savinjo in Bohorjem med drugimi sestavljajo še vzpetine Veliko Kozje (993 m), Kozičje 813 m), Kamrica (822 m) in Ojstrež (913 m).

Ob lepem vremenu se z vrha Lisce odpira čudovit razgled na bližnjo in daljno okolico. Pogled seže do vrhov Julijskih Alp, Zahodnih Karavank, Golice (Koralpe) v Avstriji, Kamniško-Savinjskih Alp, Smrekovškega pogorja, Uršlje gore, Pece, Pohorja, Boča in Donačke gore, Haloz, Ivanščice, Medvednice in prek Gorjancev do Kleka ter Učke nad Kvarnerskim zalivom.

Lisca je tudi pomembno vodooskrbno območje za Sevnico, ki od tod prejema približno dve petini potrebne pitne vode. S prenehanjem paše se je gozdna meja tudi na južni strani Lisce povzpela skoraj do vrha, tako da se v tanki humozni plasti zadržuje še večja količina vode, ki počasneje pronica v sicer apnenčasto in dolomitno podlago. Voda prihaja na plan predvsem na jugovzhodni strani, nekje na polovici relativne višine med vrhom Lisce in Savo.

Za območje Lisce sta značilni precejšnji rastlinska in živalska pestrost. Lisca in eno uro hoda oddaljeni Lovrenc (722 m) sta del biosfernega območja Kozjansko in Obsotelje ter kot botanični naravni spomenik rastišče clusijevega svišča (*Gentiana clusii*), tržaškega svišča

Pogled na Posavsko hribovje z Lisco v ospredju in Kumom na levi, v ozadju visokogorje Kamniško-Savinjskih Alp. Foto: Matevž Lenarčič.

Pogled na Razbor jugozahodno pod Lisco; v jedru razloženega naselja stoji župnijska cerkev sv. Janeza Krstnika. Foto: Matevž Lenarčič.

(*Gentiana verna tergestina*), opojne zlatice (*Ranunculus thora*), navadne kukavice (*Orchis morio*) in kranjske lilije (*Lilium carnolicum*). To območje je tudi del območja Natura 2000.

Na Lisco vodi šest pešpoti, od lažjih do najzahtevnejše, plezalne, kjer je obvezna raba varovalne opreme. Nanjo je mogoče priti tudi z osebnimi vozili in avtobusi ter s kolesi, za katere je možen spust po kolesarskih stezah. Tik pod vrhom je redno oskrbovan Tončkov dom, ki je ob ponedeljkih zaprt in je v upravljanju Občine Sevnica. Poleg so Jurkova koča, ki je v lasti Planinskega društva Lisca Sevnica, ter dva manjša lesena objekta v lasti sevniških tovarn. Na vrhu je avtomatska meteorološka postaja z radarjem, pod njo pa nekaj neuporabnih depandans, ki čakajo na obnovo ali odstranitev.

Lisca kot turistična destinacija ponuja obiskovalcem številne rekreacijske možnosti in sprostitev. Premore tudi vzletišče za padala in zmaje, asfaltirano rokometno igrišče oziroma igrišče za mali nogomet s koši za košarko, otroška igrala, več urejenih piknik kotičkov z žarom in sedežnimi garniturami, zlasti pa prostrane travnike. Objekti imajo odplake speljane v rastlinsko čistilno napravo, katere zgradba in delovanje sta prikazana na informativni tabli.

Zahodno pobočje Lisce krasi vas Razbor s pestro kulturno dejavnostjo (Razborski pasijon), z veliko cerkvijo in nekdanjo šolo, kjer je zdaj komuna za samozdravljenje odvisnikov.

Pod Lisco se na desnem bregu Save razprostira Kompoljsko polje, ki ga reka obkroža v izrazitem velikem loku. Vas Kompolje ima več zanimivosti. Prva je obnovljena cerkva iz 10. stoletja s predromanskima oknoma na južni strani, pokopališčem in obzidjem. Druga je nevidno podzemno tesnilno obzidje okrog vasi, tretja pa 6 m globoka drenažna kanali-

zacija, iz katere se podzemne vode avtomatsko izčrpavajo v Savo. S tem je preprečen vdor podtalnice v kleti vaških hiš po zaježitvi Save za hidroelektrarno Boštanj.

Literatura in viri

- Boštanj: 800 let. Zbornik. Krajevna skupnost Boštanj. Boštanj, 1998, 375 str.
- Butkovič, V., Jelanič, M., Teraž, M., Tuhtar, A., Zelič, O. Z. 2014: Petdeset let učilne zidane v Sevnici: 1964–2014: Osnovna šola Sava Kladnika Sevnica. Zbornik. Osnovna šola Sava Kladnika. Sevnica, 212 str.
- Dolenjski list. Novo mesto, 7. 2. 2018.
- HE Vrhovo. Medmrežje: <http://www.sel.si/HE-vrhovo>, 14. 12. 2017.
- Hidroelektrarne na spodnji Savi. Medmrežje: <http://www.gen-energija.si/investiramo-in-razvijamo/hidroelektrarne-na-spodnji-savi>, 15. 12. 2017.
- Kopitarna. Medmrežje: <https://www.kopitarna.com/>, 16. 12. 2017.
- Krajevna skupnost Sevnica. Medmrežje: <http://www.ks-sevnica.si/>, 15. 12. 2017.
- KŠTM Sevnica. Medmrežje: <https://www.kstm.si/>, 15. 12. 2017.
- Medmrežje 1: <https://old.slovenskenovice.si/lifestyle/modno/modni-izdelek-dneva-natikaci>, 25. 7. 2018.
- Medmrežje 2: <https://mapio.net/pic/p-65546257/>, 25. 7. 2018.
- Mrvič, S., Kos, J. 1989: Pomniki NOB na območju občine Sevnica. Občinska konferenca SZDL. Sevnica, 143 str.
- Pekarna in kavarna Kruhek. Medmrežje: <https://www.visit-sevnica.com/si/pekarna-in-kavarna-kruhek.html>, 16. 12. 2017.
- Preis Sevnica. Medmrežje: <http://www.preisgroup.com/preis-sevnica-o-nas.html>, 16. 12. 2017.
- Rafael. Medmrežje: <http://www.rafael.si/sl>, 16. 12. 2017.
- Stilles. Medmrežje: <https://stilles.si/#1>, 15. 12. 2017.
- Tanin: Time is our growth = Tako rastemo s časom. Tanin Sevnica d. d. Sevnica, 47 str.
- Vintar Mally, K. 2015: Geografske poteze občine Sevnica. Občina Sevnica. KŠTM. Sevnica, str. 17–37.
- Zadnji spust po Savi. Medmrežje: https://sl.wikipedia.org/wiki/Zadnji_spust_po_Savi, 14. 12. 2017.
- Zelič, O. Z. 2015: Občina Sevnica. Znanstvena monografija. KŠTM. Sevnica, 367 str.

KOČEVSKA

Jernej Trpin

Vodja: Jernej Trpin, univerzitetni diplomirani geograf, samostojni podjetnik

Ekskurzija je bila izvedena 4. aprila 2016.

Potek poti: Ljubljana – Prigorica – Gotenica – Kočevska Reka – Mozelj – Kočevje – Željne – Ložine – Ljubljana

Postaje:

1. Prigorica
2. Gotenica
3. Kočevska Reka
4. Mozelj
5. Rudniško jezero
6. Željnske jame
7. Ložine

Uvod

Kočevska je gozdnata pokrajina na jugu Slovenije. Združuje svet visokih dinarskih planot Kočevskega Roga, Kočevske Male gore, Stojne in Goteniške gore ter Kočevskega kraškega polja in kraškega ravnika Poljanske doline nad Kolpo. Kočevsko polje od Ribniškega polja ločuje hrib Jasnica (577 m). Na jugozahodu Kočevska meji na Osilniško in Kostelsko, na jugovzhodu pa na Belo krajino. Na jugu jo omejuje reka Kolpa, po kateri teče državna meja s Hrvaško.

Temeljne pokrajinske značilnosti

Kočevska je pokrajina na jugu Slovenije. Razprostira se med Loško dolino na zahodu, Ribniško dolino na severu, Belo krajino na vzhodu ter Kolpo in Čabranko na jugu (Železnjak 2015). Deli se v tri dele. Nižje ležeče Kočevsko polje je nadaljevanje Ribniškega polja, ki ga obdajajo visoke dinarske planote: na vzhodu Kočevski Rog in Kočevska Mala gora, na zahodu pa Stojna. Zahodno od Stojne se vzpenjata Goteniška in Borovška gora, ki prav tako spadata

1

postaja

pot

Vir podatkov:
DTK50v (GURS), 2017

0 2 4 km

1 Prigorica

Gornje Ložine

Dolnje Ložine

7

Ložinski vrh
935 m

Slovenski vrh
1041 m

Grčarice

Visoki vrh
860 m

Peščenik
878 m

Ledenik
1073 m

Gotenica

Lesna gorica
686 m

Cerkvenikova glava
791 m

Nagelbihel
915 m

Mestni vrh
1035 m

Livoldski vrh
994 m

Livold

2

Križeva gora
614 m

Suhi hrib
1002 m

Črni Potok
pri Kočevju

Mozelj

Goteniška gora

3 Kočevska Reka

Novi Lazi

Skorten
755 m

Pevska gorica
624 m

Borovška gora

Ravne
846 m

Cerk
1192 m

Borovec pri
Kočevski Reki

Stalcerji

Morava

Medeni hrib

Bolvik

Mala gora

▲ Debeli vrh
876 m

▲ Črni vrh
961 m

▲ Mišji hrib
565 m

▲ Kumac
600 m

▲ Gorenji griček
543 m

Stari Breg

Kočevska Mala gora

▲ Sušnjak
719 m

5 KOČEVJE

6

Željne

Mlaka
pri Kočevju

Breg pri
Kočevju

Koblarji

Rudniško
jezero

Rinža

k visokim dinarskim planotam. Med Stojno in Goteniško goro je Kočevskoreško podolje, malo južneje pa Moravski ravniki.

Za Kočevsko so značilni kraški pojavi, ki so se razvili v karbonatnih kamninah, med katerimi prevladujejo apnenci in dolomiti, nekaj je tudi mlajših sedimentnih kamnin. Značilni so tudi pestri favna in flora ter izdatna poraščenost z gozdom. Prevladujejo jelovo-bukovi in bukovi gozdovi, po nižinah pa gozdovi hrasta in belega gabra. Največji površinski vodotok je ponikalnica Rinža, pokrajina pa ima tudi pomemben podzemni pretok vode.

Kočevska je zelo redko poseljena. Največji kraj je Kočevje z dobrimi 8200 prebivalci (2018) na Kočevskem polju, ob reki Rinži. Je upravno, gospodarsko in kulturno središče Kočevske. (Občina Kočevje 2016).

Kočevsko polje kot osrednji del Kočevske po pokrajinsko-fiziognomskih vidikih spada med kraške pokrajine notranje Slovenije, kjer se prepletajo visoke kraške planote in kraška polja oziroma podolja. Po geološko-hidroloških kriterijih spada k visokemu krasu brez površinskih tokov, deloma tudi k visokemu krasu s posameznimi površinskimi tokovi. Kočevsko polje hidrološko spada k sestavljenim pretočnim regijam (podzemni odtok tako površinske kot kraške vode). Od Gornjih Ložin do grebena Šibje meri 18 km v dolžino in je do 6 km široko, s površino približno 100 km². Njegova nadmorska višina je med 458 in 500 m.

Os Kočevskega polja ima izrazito dinarsko usmeritev. Najstarejše kamnine na tem območju so grōdenski skladi glinastih skrilavcev, peščenjaka in kremenovega konglomerata iz obdobja srednjega perma. V grebenu Šibje je nekaj rdečega glinastega in lapornatega

Pogled na Kočevsko polje s Kočevjem in Rudniškim jezerom z obronkov Stojne. Foto: Rok Ciglič.

Maketa kočevarske vasi Ponikve pod Mirno goro, ki so jo Kočevarji imenovali Sporeben. Foto: Matjaž Geršič.

peščenjaka. Spodnji del polja je iz zgodnjetriasnega dolomita, vendar je čistega dolomita malo, saj prevladuje dolomitni apnenec. Severni in vzhodi rob sestavljajo jurski beli apnenci, pomešani z znatim dolomitom. Osrednji del polja gradijo zgornjekredni apnenci in dolomiti.

Pokrajina spada med naravno bolj ohranjene v Sloveniji, saj gozd pokriva skoraj 90 % površja kočevske občine, ki meri 555,4 km² (Občina Kočevje 2016).

Območje Kočevske je postalo poseljeno šele v 13. stoletju, v 14. stoletju pa so Ortenburžani zgradili prvi dvorec in kapelo v kraju Mahovnik (*Moswald*). V tistem času so semkaj naselili tudi nemške priseljence, ki so kolonizirali pokrajino in ustvarili nemški jezikovni otok znotraj slovenskega ozemlja. Med drugo svetovno vojno so se Kočevski Nemci odselili oziroma so bili izgnani, po njej pa so Kočevsko poselili Slovenci; največ jih je prišlo iz Prekmurja.

V Jugoslaviji je bilo Kočevje pomembno regionalno središče z močno lesno-predelovalno, kemično in tekstilno industrijo. Po letu 1990 ga je zajela deindustrializacija. Mesto je bilo značilen primer planskega gospodarstva, saj so prevladovala velika podjetja z veliko zaposlenimi, katerih proizvodnja je bila usmerjena večinoma na jugoslovanski trg. Zasebni sektor je bil zelo slabo razvit. Po osamosvojitvi Slovenije je Kočevje zajela deindustrializacija. Velika podjetja so začela propadati, brezposelnost se je povečala, veliko ljudi je bilo treba prekvalificirati ali pa si je našlo zaposlitev v zasebnem sektorju. Leta 2010 je brezposelnost v občini dosegla kar 18,7 %. Leta 2009 so v Kočevju prevladovali predelovalna dejavnost, gradbeništvo in trgovina. Od vseh podjetij je bilo le 1,6 % srednjevelikih ali velikih. Povprečna mesečna plača je pod slovenskim povprečjem (Železnjak 2015). Kočevska je prometno

najbolje povezana z Ljubljano, pomembne cestne povezave so še proti Novemu mestu na vzhodu in z Delnicami v Gorskem kotarju na Hrvaškem na jugu. Leta 2016 še ni imela železniške povezave. Leta 2012 se je iz Kočevja v Ljubljano vsak dan na delo prepeljalo 1281 ljudi.

Opis poti

Postaja 1: Prigorica

Skozi naselje Prigorica teče potok Ribnica, po katerem je širše območje dobilo ime. Izvira pod Veliko goro in ponikne v južnem delu Ribniškega polja, pri Sveti Marjeti vzhodno od Dolenje vasi. Ker je količina padavin na Kočevskem in Ribniškem zelo velika, se je v preteklosti pogosto dogajalo, da se je raven vode dvignila, poplavljeni so bila polja in uničen ves pridelek. Večkrat je poplavilo tudi domove. Zato so leta 1980 zgradili zadrževalnik Prigorica. Postavili so 905 m dolg in 40 m visok pregradni nasip. Vanj so vgradili 18.000 m³ dolomitnega gradiva.

Z izgradnjo nasipa in zadrževalnika so odpravili poplave v Prigorici in drugih naseljih, vse do Kočevja. Glavni vodotok na Ribniškem polju je potok Bistrica. Ob izdatnih deževjih je sposobnost njegovih požiralnikov premajhna, zato se vode Bistrice, ki se jim pridružijo še vode Ribnice, Sajevca in pozneje tudi Rakitnice, začnejo razlirati po južnem Dolenjevaškem polju, ter nato podzemno odtečejo proti Ložinam in naprej v Rinžo.

Nasip zadrževalnika Prigorica, ki preprečuje poplave v južnem delu Ribniškega polja. Foto: Albert Kolar.

Vode Ribnice pod nasipom nadzorovano odtekajo. Foto: Albert Kolar.

Zadrževalnik sestavljajo štirje objekti za zadrževanje, obratovanje in rabo vode (pregrada, talni izpust, varnostni izpust in merilna mesta) ter zadrževalni prostor. Kapacitete zadrževalnika so bile izmerjene na podlagi ojezeritve 100-letnih voda. Stalne ojezeritve ni, se pa poplavne vode zadržujejo z manjšanjem konic poplavnih valov. Zadrževalnik se začne polniti, ko pretok Ribnice preseže $16 \text{ m}^3/\text{s}$. Zaradi nevarno visokih voda leta 2000 in slabega stanja zadrževalnika so leta 2001 objekt sanirali in uredili varnostni preliv, brežine pa zavarovali pred erozijo. Zadrževalnik Prigorica je dobrina splošnega pomena in je v lasti Republike Slovenije (Mušič 2013). Po novem z njim upravlja Direkcija za vode Republike Slovenije.

Postaja 2: Gotenica

Po koncu druge svetovne vojne je zaradi naraščajočih napetosti med vzhodom in zahodom Jugoslavija začela pripravljati območja, kamor bi se v primeru izbruha vojne ali neposrednega napada na državo umaknilo državno vodstvo posameznih republik. V Sloveniji je bilo za to predvideno območje v Kočevski, kjer so zaprli okrog 200 km^2 ozemlja. Razloga za zaprtje sta bili predvsem okoliščini, da je Kočevska po drugi svetovni vojni postala zelo redko poseljena in je bil od tam možen umik državnega vrha proti Bosni in Hercegovini ali k morju (Ferenc 2005).

Odgovorna oseba za izvedbo projekta je postal načelnik Oddelka za zaščito naroda

Vhod v podzemni objekt na območju
Gotenice. Foto: Matjaž Geršič.

Hodnik v podzemnem objektu. Foto: Matjaž Geršič.

Poskrbljeno je bilo tudi za prehrano morebitnih »gostov«. Foto: Matjaž Geršič.

Gotenica je bila pred časom vzorno obnovljena. Foto: Albert Kolar,

Glavna »ulica« v Gotenici. Foto: Matjaž Geršič.

(OZNA) Ivan Maček – Matija, ki se je odločil za gradnjo podzemnih objektov v okolici Gote-nice. Najprej so izvedli geološke raziskave, ki so potrdile primernost lokacije. Načrtovan objekt naj bi zagotavljal primerno zaščito in strateško prednost v primeru morebitnega spopada.

Ob začetku gradnje leta 1949 so z izbranega območja izselili prebivalce naselij Gotenica, Škrilj, Zdihovo, Kuhlarji in Muha vas. Ker prebivalci o tem predhodno niso bili obveščeni, so se nekateri Goteničani temu uprli. Kljub temu je v vasi ostala ena sama domačinka, ki je na zaprtem območju pozneje dobila tudi delo. Izselitev je potekala vse do leta 1953. Skupno so izselili 170 ljudi (Ferenc 2005).

Celotno območje je prišlo pod upravo državnega posestva Snežnik. Razdeljeno je bilo na dve območji. Prvo je bilo bolj odprto, tam so naselili ljudi, zaposlene v državnem posestvu Snežnik. Bilo je sicer dostopno, vendar je bil vstop na zaprto območje nadzorovan in je imel določena pravila, gibanje po njem pa je bilo omejeno. Drugo območje je bilo strogo varovano in nedostopno. Zajemalo je ožji območji vasi Gotenica in Škrilj. Dostop do tega območja je bil dovoljen samo zaposlenim. Območje je bilo nadzorovano s zapornicami, stražarnicami in stražarji na vstopnih točkah, ponekod pa le z zapornicami (Ferenc 2005). Varovanje območja je bila naloga posebnih policijskih enot, ki so bile neposredno podre-jene političnemu vrhu s sedežem v Ljubljani.

Območje je bilo samooskrbno, viške kmetijskih pridelkov pa so prodajali v bližnjih vaseh, Kočevju, Osilnici in tudi na Reki v sosednji republiki Hrvaški. Leta 1991 je bilo varovano območje opuščeno, od leta 1993 tam deluje vadbeni center Slovenske policije. Ministrstvo za notranje zadeve je Gotenico v celoti obnovilo, tamkajšnje objekte uporabljajo za nastanitev policistov. Naselje Gotenica je bilo nekaj desetletij del Kočevske Reke, samostojno naselje je ponovno postalo leta 1988. Leta 2015 je imelo 3 stalne prebivalce.

Postaja 3: Kočevska Reka

V 13. stoletju so Slovenci z notranjo kolonizacijo postopoma poselili vsa območja okrog pro-strane in gozdnate Kočevske, začeli pa so prodirati tudi v njeno notranjost, čeprav je bila za poljedelstvo manj ugodna. Leta 1247 so Ortenburžani od oglejskih patriarhov v upravljanje dobili veliko območje na jugu Kranjske, vključno s Kočevsko. Zaradi gospodarskih razlogov so na tem območju naselili nemške koloniste iz svojih posestev na Koroškem. Med prise-ljenci je bilo tudi nekaj koroških Slovencev.

Glavna kolonizacija naj bi potekala med letoma 1349 in 1363. Prva naselbina, kjer si je Oton Ortenburški postavil dvorec in sezidal kapelo sv. Jerneja, je bila imenovana *Moswald* oziroma Mahovnik. Kraj Kočevje se prvič omenja leta 1363 kot *Gotschee*. Že leta 1377 je postal trg, niti sto let zatem, leta 1471 pa je dobil tudi mestne pravice. Nemška in slovenska kultura sta se na tem območju začeli mešati v območno, kočevarsko kulturo. Razvilo se je tudi posebno narečje kočevsarščina, ki se je močno razlikovala tako od nemščine kot od slovenščine.

Število Kočevskih Nemcev ali Kočevjarjev je prvič navedeno leta 1857 v etnografiji avstrijs-ke monarhije. Navedena je številka 22.898. Dve leti prej, leta 1855, je prebivalstvo Kočevske močno prizadela kuga. Leta 1910 so na Kočevskem 86,0 % prebivalstva sestavljali Nemci,

Kočevska Reka je bila eno od večjih naselij na zaprtem območju z omejenim dostopom. Foto: Rok Ciglič.

Del naselja Kočevska Reka. Foto: Albert Kolar.

Župnijska cerkev sv. Janeza Krstnika v Kočevski Reki je bila leta 1999 zgrajena na mestu v letih 1953–1956 porušene prvotne cerkve. Foto: Rok Ciglič.

Kočevo je bilo središče Kočevskih Nemcev z lastno identiteto in jezikom, ki so mesto in skoraj 180 okoliških naselij zapustili med drugo svetovno vojno. Foto: Albert Kolar.

6,5 % Slovenci, za 4,6 % oseb pa ni bilo podatka o njihovem občevalnem jeziku; šlo naj bi za delavce v premogovniku in gozdu, ki so prihajali iz Hrvaške.

Glavne dejavnosti Kočevarjev so bile kmetijstvo, drobna lesnopredelovalna industrija (predvsem žage) ter krošnjarstvo. Kočevarji so bili kot krošnjarji znani tudi v Avstriji in Nemčiji. Na začetku 20. stoletja je število prebivalcev nazadovalo, saj so po veliki agrarni krizi mnoge družine zapustile domove in se odselile v druge evropske države ali Združene države Amerike. Pred drugo svetovno vojno naj bi bilo v Združenih državah celo več Kočevskih Nemcev kot v Kočevski. Naseljevali so se predvsem v New Yorku, Chicagu, Clevelandu in Pittsburgu.

Pred prvo svetovno vojno so imeli Kočevski Nemci tudi svojega predstavnika v kranjskem deželnem zboru in dosegli so potrditev posebnega nemškega volilnega okraja. Razpad avstro-ogrske monarhije ob koncu prve svetovne vojne je Kočevske Nemce zelo prizadel, saj so z nastankom nove države Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev izgubili privilegirani položaj, ki so ga imeli v monarhiji. Leta 1918 so Kočevski Nemci izrazili željo po priključitvi Kočevske k Avstriji, če pa to ne bi bilo mogoče, so si želeli ustanoviti neodvisno republiko. Ker tudi to ni bilo mogoče, so vladi Kraljevine SHS poslali prošnjo po ohranitvi narodnih pravic Nemcev.

Na pariški mirovni konferenci se je Kočevskim Nemcem priznalo minimalno varstvo manjšinskih pravic. Kraljevina SHS se je zavezala, da bo spoštovala njihove državljanske in politične pravice, enak dostop do javnih služb, častnih položajev in poklicev ter svobodno rabo nemškega jezika. Prav tako naj bi Kočevski Nemci lahko ustanavljali šole ter dobrodelne, verske in socialne ustanove. Kraljevina SHS teh zagotovil ni povsem spoštovala.

Leta 1940 je bilo število Kočevskih Nemcev ocenjeno na nekje od 11.500 do 12.500 oseb. Na začetku druge svetovne vojne v Jugoslaviji in razdelitvi Slovenije med okupatorje je Kočevska pripadla Italiji, kar Kočevskim Nemcem ni ustrezalo. Njihovi voditelji so se zato odločili za kolektivno preselitev v matično domovino. Pozimi 1941/42 se je na domačije v Srbijo izseljenih Slovencev iz Posavja in Posotelja preselilo 11.509 Kočevskih Nemcev. Ob koncu druge svetovne vojne so jim zaplenili premoženje in jih najprej izgnali v avstrijska taborišča, od tam pa so se razselili po svetu. Največ jih je odšlo v Avstrijo, Nemčijo, Združene države Amerike in Kanado.

Postaja 4: Mozelj

Reka Rinža po svojem površinskem toku prek Kočevskega polja ponikne v bližini Mozlja. Njeno povodje sega od Blok na severozahodu do Kolpe. Ob nizkih vodah Rinža izvira v severozahodnem kotu Kočevskega polja, v Rebrskem studencu pod Stojno. Pri Mrtvicah se združi z vodo iz drugega stalnega izvira, imenovanega Trebmos. Ob visokih vodah se v povirnem delu Rinže pri vaseh Gornje, Srednje in Dolnje Ložine pojavi Prednja Rinža in pri vasi Mrtvice Zadnja Rinža. Po njuni združitvi nastane Rinža, ki teče vzdolž dislokacije ob vznožju Stojne, deloma po aluvialnih naplavinah, deloma po krednih apnencih. Med tokom po Kočevskem polju dobiva več pritokov s Stojne. Gre večinoma za kraške obrhe. Aluvialno

Reka Rinža v Kočevju. Foto: Albert Kolar.

gradivo in izviri s pobočja Stojne jo na Kočevskem polju ohranjajo kot površinsko reko. Porečju Rinže pripada 48,3 km² Kočevskega polja (Kranjc in Lovrenčak 1981).

Južno od Kočevja reka priteče na kredne karbonatne kamnine, zato ob nizkih vodah tam ponikne. Ob višjih vodah teče naprej po strugi ob vaseh Dolga vas in Livold, kjer preide na triadne dolomite in apnenice. Ob visokih vodah priteče vse do vasi Mozelj, kjer ponika in podzemno odteka proti Kolpi. Z barvanjem so dokazali, da vode Rinže pridejo na plan kot izvir Bilpa nedaleč od Kolpe (Kranjc 1972). Zanimivo je, da del vode, ki ponikne takoj za Kočevjem, odteka proti vzhodu, v reko Krko. Tako je Rinža obenem del porečij Kolpe in Krke.

V Rinži je bogato predvsem ribje življenje, zato je pomembna tudi z vidika športnega ribolova. V reki živijo ščuke, amurji in krapi, pa tudi smuči in kleni, v njenem povirnem delu pa še lipani in potočne postrvi (Ribiška družina Kočevje 2016).

Postaja 5: Rudniško jezero

Severno od Kočevja je okrog 7 km² velik pliocenski bazen, kjer je več kot 250 m globoka premogovna kadunja. Njeno dno je iz kredne kamnine, premog v njej pa spodnjepliocenske starosti. Poleg kompaktnih kamnin in premoga so v kadunji tudi rdeča in rjava glina, droben kremenov prod, pesek in vložki kompaktnega laporja.

Prvi je pravico za izkopavanje kočevskega premoga pridobil knez Karel Viljem Auer-

Rudniško jezero, ki je nastalo po opustitvi kočevskega rudnika rjavega premoga, postaja mestno rekreacijsko središče; ima dobre možnosti za razvoj turizma. Foto: Peter Kumer.

sperg (1814–1891), lastnik železarne na Dvoru. Začetki rudarjenja so bili skromni, saj letni izkopi niso presegli 85 ton. Pozneje v 19. stoletju so poleg kneza pravico do izkopavanja dobili tudi nekateri meščani Kočevja. Rudnik je postal pomemben za delovanje opekarne, parne žage in pivovarne.

Konec 19. stoletja je Kočevje dobilo železniško povezavo, kar je kočevskemu rudniku omogočilo prodajo rjavega premoga na širše tržišče, železnica pa je postala eden od njegovih največjih odjemalcev. Med prvo svetovno vojno je izkop iz kočevskega rudnika dosegal med 5 in 8 % celotne letne količine nakopanega premoga na območju Slovenije. S tehnološkim razvojem rudnika se je začel tudi razcvet mesta Kočevje. Leta 1913 je izkop premoga, znanega pod imenom Kočevjar, dosegel več kot 126.500 ton. Med svetovno gospodarsko krizo in pozneje, med drugo svetovno vojno, se je izkop precej zmanjšal, vendar je rudnik vseskozi obratoval. Po drugi svetovni vojni se je zaradi izčrpanja zalog količina nakopanega premoga začela zmanjševati. Leta 1961 so površinski kop zaprli in z izkopom nadaljevali v večjih globinah.

V Jugoslaviji se je Rudnik rjavega premoga Kočevje uvrščal v vrh državnih rudnikov, saj je po produktivnosti zasedal prvo mesto. Leta 1970 so dosegli rekordni izkop 214.180 ton rjavega premoga. Zatem se je izkop začel hitro zmanjševati in leta 1978 so premog dokončno nehali izkopavati, rudnik pa zaprli. Dnevni kop je poplavlila podtalna voda, rovi in izkopne kotanje pa so se posedli in nastalo je Rudniško oziroma Kočevsko jezero. V njegovi

bližini še vedno lahko opazimo ostanke rudniških separacij in rudarsko naselje z značilnimi stanovanjskimi hišami.

Postaja 6: Željnske jame

Željnske jame so okrog 1600 m dolg jamski sistem v bližini vasi Željne na vzhodnem robu Kočevskega polja. Gre za jamski sistem z več vhodi Rudniškega potoka, ki priteče iz smeri Rudniškega jezera, nakar kot močnejši vodni tok pri Remihovem mlinu ponikne, odteka proti vzhodu in se kot močan kraški izvir Radešice pojavi pri Podturnu pri Dolenjskih Toplicah na vzhodnem vznožju Kočevskega Roga. Radešica je eden od pritokov reke Krke (Kranjc 1972).

Željnske jame so plitke, saj je debelina jamskih stropov le od 2 do 5 metrov. V njih je 8 stropnih vdorov, ki sistem delijo v tri skupine rogov. Jamski rovi so bolj ali manj erozijskega značaja, nekateri so tudi zasigani. Najlepše zasigana je tako imenovana Kapelica v dvorani Jame pri Koritu, ki pa zaradi naplavljenega gradiva Rudniškega potoka (predvsem blato iz usedlin prahu rjavega premoga) žal ni več dostopna.

Začetni del tvori Ciganska jama, kjer je zaradi vdora stropa nastalo več naravnih oken in naravnih mostov. Romi so to jamo uporabljali za bivališče, od tod njeno ime. Lahka dostopnost jam je namreč omogočala, da so jame postale bivališče in skrivališče za lokalne prebivalce.

Udeleženci ekscurzije pred enim od jamskih vhodov. Foto: Albert Kolar.

Zaradi saj umazano kapniško bogastvo Željnskih jam.
Foto: Albert Kolar.

Eden od stropnih vdorov v
Željnskih jamah. Foto: Peter Kumer.

Željske jame so najlepši in najlažje dostopen jamski sistem na Kočevskem. Foto: Albert Kolar.

Občasni jamski »prebivalci«. Foto: Albert Kolar.

V jami so našli tudi arheološke ostanke izpred 20.000 let, ko si je takratni človek uredil lovsko postojanko. Izkopali so ostanke oglja, kamnito orodje in živalske kosti.

Pred drugo svetovno vojno in med njo je del jame služil kot skrivališče za lokalno nemško prebivalstvo, med osamosvojitveno vojno pa so bile jame predvidene za umik prebivalstva v primeru zračnega napada.

Velik del jam je poškodovan zaradi naplavin Rudniškega potoka, prav tako je veliko kapnikov odlomljenih in drugače poškodovanih, siga pa je zaradi uporabe odprtega ognja zadimljena. Prah rjavega premoga je vplival tudi na živalstvo v jamah. Zato je iz njih izginila človeška ribica (*Proteus Anguinus*), ki pa jo občasno, ob visokih vodah, še vedno naplavi v jamski sistem (Željnske jame 2016). Spomladi zaradi nizkih temperatur v jami in taljenja snega na površju po pronicanju vode skozi jamski strop v jami nastanejo različno veliki ledeni kapniki.

Postaja 7: Ložine

Rjavi medved (*Ursus arctos*) je posebnost in znamenitost Kočevske. Je najmogočnejša evropska zver. Kot evropsko pomembna živalska vrsta je zavarovan, varujejo pa ga tudi številne mednarodne konvencije. Ima velike prostorske zahteve, veliko mobilnost in oportunistični omnivorski način prehranjevanja, je torej vse, kar mu je v danem trenutku dostopno. Uvrščen je med ranljive vrste.

Medvedka z mladičema. Največ rjavih medvedov je prav na Kočevskem. Foto: Miha Krofel.

Rjavi medvedi v Sloveniji so del populacije, razširjene na območju Alp, Dinaridov in Pindskega gorovja. Dinarsko-pindska populacija je ocenjena na 2100 do 2500 osebkov. Slovenski medvedi so najzahodnejši del te populacije v srednji Evropi. Njihovo poselitveno območje zajema visoki kras, območja strnjenih mešanih gozdov na Kočevskem in Notranjskem, pa tudi na Trnovskem gozdu, Nanosu, v Krmsko-Mokrškem hribovju in na Gorjancih. Po oceni iz leta 2007 v Sloveniji prebiva med 500 in 700 osebkov rjavega medveda. Ker se populacija, tudi s selitvami čez mejo, nenehno spreminja, je o natančnih številkah nemogoče govoriti. Zagotovo pa število medvedov narašča. Razloga za to sta tako velika rodnost kot dotok osebkov iz hrvaškega dela dinarsko-pindske populacije.

Po ocenah slovenskih raziskovalcev je slovenski del populacije rjavega medveda v dobrem stanju, zaskrbljujoče je le dejstvo, da večina medvedov ne dočaka starosti 4 leta, kar pomeni veliko ogroženost mladih medvedov.

Medvedje se v veliki meri prehranjujejo s krmo, ki jo pripravljajo lovci, in gozdnimi plodovi, poleti pa se prehranjujejo tudi z živalsko hrano. Hitro se prilagodijo tudi na stalen vir hrane, bodisi na organiziranih krmiščih bodisi na odpadkih v bližini naselij (ARSO 2016). Medvedi so samotarske živali, zato odnosi med njimi, razen v času parjenja, temeljijo na medsebojnem izogibanju. Aktivni so lahko podnevi in ponoči, njihova aktivnost pa je odvisna od okoljskih razmer, količine hrane in človekove aktivnosti. Pozimi medved miruje, vendar to ni globoko zimsko spanje, saj se njegova telesna temperatura zniža le za okrog 2 °C, upočasnita pa se srčni utrip in metabolizem. Življenjska doba medveda je dokaj dolga, saj je najstarejša v Sloveniji evidentirana medvedka dosegla starost 21 let (Dinalpbear 2016).

Literatura in viri

- ARSO – Agencija Republike Slovenije za okolje. Medmrežje: http://www.arso.gov.si/soer/medvedja_zgodba.html, 17. 9. 2016.
- Dinalpbear. Medmrežje: <http://dinalpbear.eu/rjavi-medved/biologija-in-ekologija/>, 17. 9. 2016.
- Fajfar, S. 2013: Kočevje je danes prometno bolj odrezano kot pred 120 leti. Medmrežje: <http://www.delo.si/novice/slovenija/kocevje-je-danes-prometno-bolj-odrezano-kot-pred-120-leti.html>, 18. 9. 2016.
- Ferenc, M. 2005: Kočevska pusta in prazna: nemško jezikovno območje na Kočevskem po odselitvi Nemcev. Založba Modrijan. Ljubljana, 829 str.
- Kranjc, A. 1972: Kraški svet Kočevskega polja in izraba njegovih tal. Geografski zbornik 13, str. 129–194. Medmrežje: URL: http://giam.zrc-sazu.si/sites/default/files/zbornik/GZ_1301_129-194.pdf, 14. 4. 2016.
- Kranjc, A., Lovrenčak, F. 1981: Poplavni svet na Kočevskem polju. Geografski zbornik 21, str. 117–155. Medmrežje: http://giam.zrc-sazu.si/sites/default/files/zbornik/GZ_2101_117-155.pdf, 14. 4. 2016.
- Moric, A. 2007: Usoda Kočevskih Nemcev: Ohranjanje identitete Kočevskih Nemcev. Diplomsko delo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 85 str.

- Mušič, A. 2013: Rekonstrukcija varnostnega preлива na desnem boku pregrade Prigorica. Diplomsko delo, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 39 str.
- Občina Kočevje. Medmrežje: <http://www.kocevje.si/obcina-kocevje>, 14. 4. 2016.
- Ribiška družina Kočevje. Medmrežje: <http://www.rd-kocevje.si/rinza/>, 17. 9. 2016.
- Železnjak, J. 2015: Deindustrializacija Kočevja po letu 1990. Zaključna seminarska naloga, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 34 str.
- Željnske jame. Medmrežje: <http://www.burger.si/Jame/ZeljnskeJame/ZeljnskeJame.html>, 14. 4. 2016.

1

postaja

pot

Vir podatkov:
DPK250 (GURS), 2017

0 2 4 8 km

V BAŠKO GRAPO, ČEPOVANSKI DOL IN TREBUŠO

Marjan Luževič

Vodja: Marjan Luževič, diplomirani geograf, upokojeni srednješolski profesor

Ekskurzija je bila izvedena 6. junija 2015.

Potek poti: Ljubljana – Škofja Loka – Petrovo Brdo – Podbrdo – Most na Soči – Čepovan – Drnulk – Podkobilica – Dolenja Trebuša – Želin – Ljubljana

Postaje:

1. Petrovo Brdo
2. Podbrdo
3. Soteska Driselpoha
4. Vetrovalna
5. slap Sopot
6. Čepovan
7. Drnulk in Podkobilica
8. Podkobilški most in Krtova domačija
9. Dolenja Trebuša

Uvod

Baška grapa je stisnjena med južna pobočja Spodnjih Bohinjskih gora oziroma Peči, kot jim pravijo na Tolminskem, in Porezna s Kojco. To je sicer odročno območje, ki pa je bilo poseljeno že v času kolonizacije priseljencev iz Pustriške doline (*Pustertal/Val Pusteria*) v 13. stoletju, svetu pa ga je približala šele bohinjska železniška proga z začetka 20. stoletja. Kljub temu je Baška grapa ostala odmaknjena in čeprav v zadnjih stotih letih močno deagrarizirana, tudi demografsko ogrožena, saj se je v tem času število prebivalcev več kot prepolovilo.

Baško grapo zlasti domačini slikovito opišejo za našo najdaljšo grapo, sicer pa je to dolina reke Bače, njeni prebivalci pa se imajo za »Graparje«, potomce prvih naseljencev, ki so ohranili lastno govorico in običaje. Večja naselja v dolini so Podbrdo, Hudajužna, Koritnica, Grahovo ob Bači, Kneža in Klavže, več manjših in starejših naselij pa je na prisojnih pobočjih visoko nad dolinskim dnem. To so vasice Bača pri Podbrdu, Trtnik, Rut, Stržišče, Kuk, Grant,

Kal, Znojile, Obloke, Temljine, Podmelec in Sela nad Podmelcem. Vasice so ostale deloma žive, mnoge hiše so preurejene v počitniška bivališča.

Čepovanski dol je morda najlepši primer obviselne suhe doline v Evropi, za geomorfologe pa poseben strokovni izziv, saj še vedno ni povsem gotovo, kako je ta suha dolina južno nad Idrijco, med Trnovskim gozdom na vzhodu in Banjšicami na zahodu, sploh nastala. Tudi ta dolina je z vidika obiskovalca iz osrednje Slovenije odročna in malo poznana. Tako kot celotno ozemlje robnih dinarskih planot je čedalje manj poseljena, ob tem pa se ob zaraščanju vse bolj vzpostavlja prvotno naravno okolje, ki je mestnemu obiskovalcu privlačno prav zaradi svoje odmaknjenosti in navidezne neokrnjenosti.

Občutek odmaknjenosti je še večji, ko se iz Čepovana pripeljemo v sosednjo Trebušo, območje samotnih domačij in zaselkov, marsikje pa povsem neposeljen svet gozdov, grap, sotesk, tolmunov in slapov v porečjih Trebuščice in njenih pritokov, vrezanih med Trnovsko planoto in Banjšice. Na severu jo zapira Šentviška planota. Trebuša je dandanes skoraj povsem prazna in zaraščena. Tamkajšnje ceste so ozke in strme, saj so bile večinoma zgrajene med prvo svetovno vojno, ko so bili ti kraji v neposrednem zaledju Soške fronte. Tudi zaradi prometne odročnosti v dolino Trebuščice zaidejo le redki obiskovalci. Cesta iz Čepovana v Trebušo velja za eno najdržnejše speljanih pri nas.

Temeljne pokrajinske značilnosti

Baška grapa se razprostira med pobočji Spodnjih Bohinjskih gora oziroma Peči (Kobla, Črna prst, Rodica) na severu ter pobočji Cerkljanskega hribovja (Porezen, Kojca), Bukovskega vrha in Šentviške planote na jugu. Je ozka dolina ob reki Bači, med njenim izvirov v bližini vasi Bača pri Podbrdu in krajem Bača pri Modreju, kjer se izliva v Idrijco. Na dnu doline so naselja Podbrdo, Hudajužna, Koritnica, Grahovo ob Bači, Kneža in Klavže, ki so se začela hitreje razvijati šele po dograditvi železnice leta 1906. Na prisojnih pobočjih nad dnem doline so že v obdobju kolonizacije v 13. stoletju nastale vasice Podmelec, Temljine, Sela nad Podmelcem, Grant, Rut, Znojile, Stržišče, Obloke, Kal, Kuk, Trtnik in Bača pri Podbrdu.

Baška grapa je demografsko ogroženo območje, saj se je število njenih prebivalcev s 4300 pred sto leti zmanjšalo na vsega okrog 2000. Depopulacija je bila močnejša v naseljih nad dolinskim dnem, še najbolj pa se število prebivalcev ohranja v Podbrdu, kar pa gre vsaj deloma pripisati novim krajanom v tamkajšnjem domu starostnikov, ki so se vanj vselili po prenovitvi leta 1989.

Pravijo, da je Baška grapa najdaljša grapa v Sloveniji, seveda, če besedno oznako »grapa« sprejmemo za celotno dolino Bače. Površje je v večji meri zgrajeno iz apnenca, dolomita in laporja, vmes so tudi tanke plasti meljevca, glinavca in roženca, zato se tam kraški pojavi niso razvili in vode so ostale na površju. Površje je izredno razgibano in strmo; kar tri četrtnine je strmejšega od 20°, to pa je primerljivo z visokogorjem. Zaradi erozijske moči vodotokov je površje razčlenjeno s številnimi globokimi soteskami in grapami. Večji podori in usadi ne nastajajo, saj preperina sproti spolzi navzdol. Zelo pomembna pokrajinska prvina na takšnih strminah so varovalni gozdovi, ki prekrivajo tri četrtnine površja.

Poleg tekočih voda so pobočja oblikovali tudi ledeniki. V pleistocenu so namreč z Bohinjskih gora v dolino segali obsežni ledeniki in nasuli morene. Ledeniško gradivo skupaj z rečnimi nanosi sestavlja uravnave na dnu Baške grape, značilne ledeniške uravnave pa so nastale tudi pod strmimi južnimi pobočji Spodnjih Bohinjskih gora, na primer na območjih Kneških Raven, Granta in Ruta, kjer so se naselili prišleki iz Pustriške doline in kultivirali najboljše kmetijska zemljišča.

Podnebje Baške grape je nadpovprečno vlažno, saj se tu dopolnjujejo vplivi vlažnega zraka z jugozahoda in vplivi gorskih pregrad. Letno pade okrog 2500 mm padavin, največ na južnih pobočjih Spodnjih Bohinjskih gora. Mogoče je govoriti o mešanju oziroma stičišču celinskega, gorskega in obsredozemskega podnebja.

Vode imajo snežno-dežni pretočni režim, sicer pa hudourniški značaj, tako zaradi večinoma zelo strmih pobočij kot zaradi močnih nalivov. Osrednji vodotok je reka Bača, ki izvira v zatrepu Baške grape, na nadmorski višini 1100 m pod Slatnikom (1609 m). Med Hudajužno in Koritnico je izdolbla kanjon Klonte. Vanj se steka pahljačasti Humarjev slap, katerega voda v treh stopnjah pada prek 25 m visoke stene. Bača je v vasi Klavže izdolbla okrog 60 m dolga in do 10 m globoka Korita. Hudourniški potok Kacenpoh ali Mačji potok izvira visoko med Šoštarjem (1635 m) in Koblo (1498 m) in se v reko Bačo izliva v središču Podbrda. V srednjem delu soteske je izdolbel ozka, 50 m dolga in do 15 m globoka korita, imenovana Klovdra. Reka Kneža, eden najmočnejših pritokov Bače, je v svojem slikovitem toku ustvarila 300 m dolga korita, imenovana Velike luti.

Cvetlično bogastvo obsežnih travnatih strmin nad Baško grapo že stoletja navdušuje botanike in obiskovalce gorskega sveta, še posebej cvetne preproge na Črni prsti, ki jo po pravici imenujemo botanični vrt Evrope: *»Črna prst, 1844 m visoka gora v južnih Julijskih Alpah, ima že več kot dve stoletji sloves botaničnega vrta v naravi oz. rastlinskega svetišča. S to goro oz. njenim rastlinstvom so tako ali drugače povezani znameniti botaniki, ki so delovali na Slovenskem: K. Zois, F. Hladnik, Henrik Freyer, Julius Kugy, A. Piskernik idr. Rastiščne razmere za uspevanje nekaterih vrst se spreminjajo tudi zaradi naravnih procesov, npr. postopnega zaraščanja nekdanjih senožeti in dviga zgornje gozdne meje predvsem na pobočjih nad Baško dolino. Oboje, človekovi vplivi in naravni procesi, bodo morda razlog, da se bo rastlinstvo te gore v prihodnosti spremenilo bolj korenito, kot se je v zadnjih dveh stoletjih, ko jo dokumentirano obiskujejo botaniki.«* (Dakskobler, Praprotnik in Wraber 2008) Endemit kratkodlakava popkoresa (*Moehringia villosa*), ki ga je prvi opisal botanik Karl Zois (1756–1799), raste samo še v zgornjem delu Baške grape.

Čepovanski dol, tudi Čepovanska dolina, je globoko vrezan med kraški planote Banjšice in Trnovski gozd ter izrazito obvisel nad dolino Idrijce. Po njem ne teče noben vodotok. Tudi v svetovnem merilu velja za enkratno geomorfološki pojav, razlage njegovega nastanka pa so različne:

- Dunajski geolog Franz Kossmat je menil, da je dolino oblikoval levi pritok Soče, ki je tedaj tekla v sedanji strugi, pozneje pa je zagovarjal stališče, da je tukaj tekla stara Soča, zaradi dviganja celotne Trnovske grude ob Idrijskem prelomu pa se je dolina še bolj vrezovala.
- Anton Melik je menil, da naj bi Čepovanski dol izdolbla reka, ki je izvirala v južnem delu Julijskih Alp in je med Mostom na Soči ter Plavami tekla vzporedno s Sočo, vode pa zbi-

Pod strmimi južnimi pobočji Črne prsti je hribovska vas Stržišče. Foto: Jaka Ortar.

Zračni pogled na vasi Rut v ospredju in Grant v ozadju. Foto: Matevž Lenarčič.

Pogled na Podbrdo in vasico Trtnik na pobočju nad njo. Foto: Primož Gašperič.

rala v porečjih sedanjih vodotokov Bače, Cerknice in Idrijce. Vzrok, da je ta rečna dolina sedaj suha, naj bil v pretočitvi Čepovanske reke zaradi vplivov tektonike, saj se je reka ob dviganju Trnovske in Lokovške planote preusmerila k zastajajoči Tolminski kotlinici.

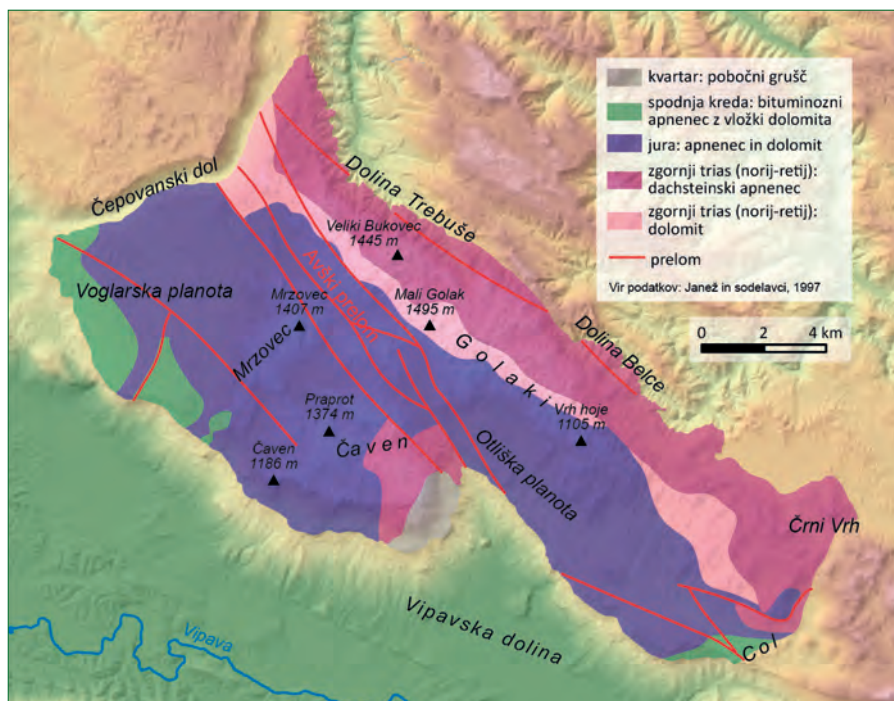
- Peter Habič pa je menil, da je glavni razlog za nastanek in pretočitev Čepovanske reke tektonika. Reka, ki je zbirala vode v porečjih Bače, Cerknice in Idrijce, je sprva tekla proti jugu, zaradi dviganja Trnovske in Lokovške planote pa se je njen tok preusmeril proti severu in pretočila se je proti Tolminski kotlini, ki je zastala v dviganju, nakar se je ta voda pretočila proti Soški dolini in Solkanu. Njegovo teorijo so potrdile najdbe prodnikov v Čepovanskem dolu, ki so enake kamninske sestave kot kamnine v Idrijskem in Cerkljanskem hribovju.

Čepovanski dol z dnom na povprečni nadmorski višini 600 m se od severa proti jugu do osrednjega dela dvigne za 100 m, dolino pa je v zadnjih 5,5 milijona letih izoblikovala rečna erozija, ki se ji je pridružila korozija. Dno doline je prepredeno z vrtačami, površinskih voda pa ni. Ob deževju se v severnem delu doline, na vznožju vzhodnega pobočja pojavljajo številni izviri, zato je tukaj gostejša poselitev kot v srednjem delu, kjer je dolina širša in bolj uravnana. Od osrednjega dela se Čepovanski dol spušča proti jugozahodu, dolina Puštale pa je vrezana med Banjšice in zahodni rob Trnovskega gozda. Tudi ta del doline je v glavnem brezvoden, saj tudi potok, ki skozi Čepovan teče po dolomitu, kmalu za vasjo ponikne.

Planota Banjšice predstavlja zahodni rob Čepovanskega dola in je najbolj zahodna v nizu visokih dinarskih planot. Banjšice so reliefno razčlenjene po stopnjah, ki se dvigajo

Čepovanski dol je obvisela suha dolina med Banjšicami in Trnovskim gozdom. Foto: Marjan Luževič.

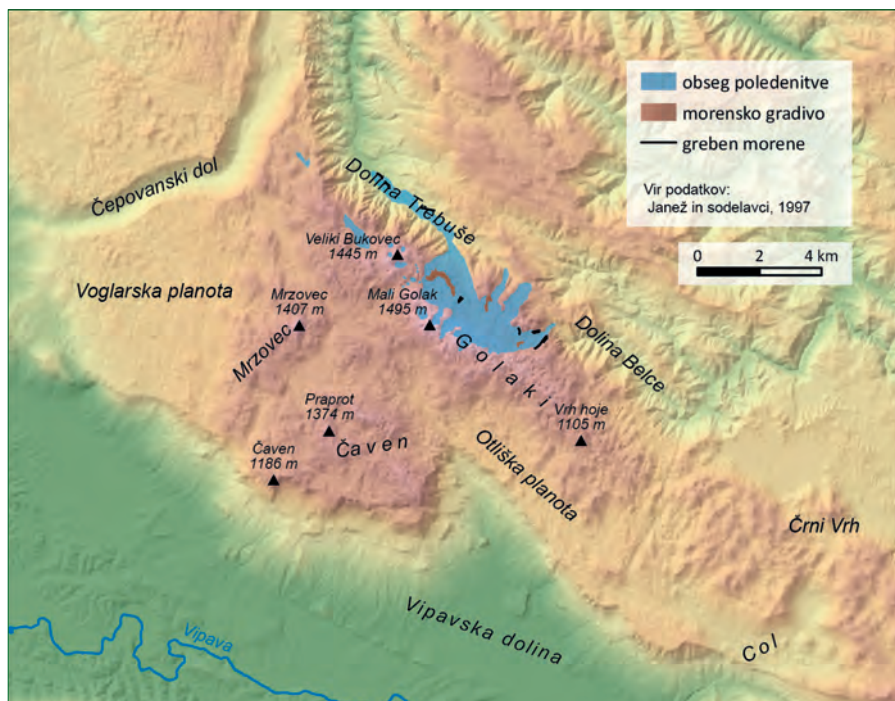

Geološke razmere na območju Trnovskega gozda. Vir: Kodelja, Žebre in Stepišnik 2013.

od juga proti severu: na jugu je Grgarsko kraško polje, sledi osrednji, uravnan in odprt del Banjšic, proti vzhodu in severu pa se površje dvigne v močno zakraselo Lokovško planoto z najvišjim vrhom Lašček (1071 m). Ker na Banjšicah prevladujejo mezozojski apnenci, tamkaj prevladuje brezvodni in zakraseli relief. Več fliša je v njihovem zahodnem delu, kjer so površinski vodotoki ustvarili številne grape.

Na vzhodnem robu Čepovanskega dola se vzpenja sredogorski hrbet, ki ga je mogoče šteti kot najbolj severozahodni del Trnovskega gozda. V severnem delu so Govci, južno od Lokev pa je Voglarska planota, največje sklenjeno planotasto površje na Trnovskem gozdu. Podobno kot Banjšice je tudi Trnovski gozd predvsem iz mezozojskih apnencev in dolomita. Plast karbonatnih kamnin je še posebej debela v severnem delu, nad Čepovanom, kjer doseže globino do 1000 m. Tudi pot čez preval Drnulk (761 m) vodi po dolomitu, v katerega je vklesana cesta. Trnovski gozd je zajela pleistocenska poledenitev, ostanki moren pa so prepoznavni tudi v dolini Trebuše.

Ozemlje **Trebuše** zaznamuje stičišče rek Idrijce, Trebuščice in Hotenje. Od Mosta na Soči poteka ob Idrijci navzgor tako imenovani Idrijski prelom, tektonska prelomnica v dinarski smeri severozahod–jugovzhod. Začne se na območju Žage v Soški dolini, teče po spodnjem

Pleistocenska poledenitev in njeni sledovi na območju Trnovskega gozda. Vir: Kodelja, Žebre in Stepišnik 2013.

delu doline Idrijce do Dolenje Trebuše, kjer se od Idrijske doline usmeri po dolini Hotenje in prek Oblakovega Vrha v dolino Kanomlje. To prelomno cono na obeh straneh spremljajo številni manj izraziti prelomi, ki dajejo celotni pokrajini značilen pečat močno razgibanega površja.

Območje Trebuše, Hotenje in srednje Idrijce sestavljajo predvsem kamnine iz obdobja triasa. Geološka podlaga doline Trebuščice so masivni debelozrnati dolomiti in apnenici, ki se predvsem v pobočju levega brega Trebuščice menjavajo s skrilavci, peščenjaki in laporji. V srednjem delu doline se je izpod mezozojskih plasti skladovitega apnenca pokazala vododržna podlaga permskih ter karbonskih skrilavcev in peščenjakov. Reke in rečice so prerezale apneniško mezozojsko odejo in dosegle vododržno podlago, po kateri tečejo še dandanes. Tekoče vode so nekdaj enotno veliko planoto razkosale v več manjših, ozkih in srednje dolgih planot z znatno nadmorsko višino, potekajočih od Idrije proti severozahodu. Kamninsko zgradbo ozemlja dna dolin Trebuše je torej zaznamoval pester razvoj sedimentnih kamnin, ki jih na nekaterih mestih prebadajo bazalti in leče tufa. Znotraj sedimentnih kamnin lahko opazimo tudi manjše količine črnega premoga, ki pa ga za izkoriščanje ni dovolj.

Na bregovih Idrijce, Trebuščice in Hotenje so rečne terase, ki so tudi več deset metrov

nad sedanjo strugo. Na širšem območju jih je opaznih trinajst, nastale pa so zaradi spremijnjanja pretoka rek v ledenih dobah. Zaradi stalnega delovanja voda in neprepustne kamninske podlage je za celotno območje značilen normalen rečni relief z dolinami v obliki črke V. Površinsko tekoče vode, ki pritečejo s hribovitega in planotastega sosedstva, so v preteklosti ustvarile ozke, ponekod celo vintgarske soteske. S pobočij pogosto hrumijo krajši potoki, ki s svojim hudourniškim značajem intenzivno poglobljajo svoje struge in vplivajo tudi na razvoj in obliko večjih dolin. Dolinama Trebuščice in Hotenje domačini pravijo "grapa", saj sta v resnici tako ozki, da v njiju razen odtekajoče vode ni ničesar, niti nobene poti. Ravnega površja je nekaj le na najmlajših nanosih ob sotočjih rek, to je pred izlivom Hotenje v Trebuščico in te v Idrijco.

Večina teras pod strmimi pobočji je poseljena, vendar ozke doline in okoliške planote nudijo le malo možnosti za skromno kmetovanje. To še zlasti velja za dolino Trebuščice, ki je mestoma globoko vrezana v dinarsko kraško površje in se tako na nekaterih mestih zoži v korita. Redkim domačijam za kmetovanje nekoliko ugodnejše razmere omogočajo le vmesne razširitve v Srednji Trebuši, pri Krtovščah.

Na območju Trebuše je podnebje tako kot v večjem delu Zgornjega Posočja prehodno gorsko s pridihom sredozemskih prvin. Opazen je izrazit prehod med obsredozemskim in celinskim podnebjem. Po dolinah Soče in Idrijce prihajajo z zahoda dokaj tople in vlažne zračne gmote, ki prinašajo večino padavin. Blažilne vplive morja je čutiti predvsem v podaljšani jeseni in v krajših zimah, nizke zračne temperature oziroma ostreje zime s pogostimi snežnimi padavinami pa kažejo značilnosti celinskega oziroma gorskega podnebja. Z več kot 2000 mm letnimi padavinami je to območje eno od najbolj namočenih v Sloveniji. Najstarejši prebivalci še pomnijo zimo leta 1952, ko je februarja padlo toliko snega, da so morali za zunanja opravila v snegu izkopati rove med hišami.

Vodno omrežje je gosto, kar je posledica neprepustnih vložkov triasnega dolomita in nekarbonatnega površja. Reki Idrijci se z leve priključi pritok Trebuščica, v katero pa se le nekaj deset metrov pred izlivom steka njen desni pritok Hotenja. Zaradi sotočja vseh treh vodotokov je ta del porečja dobil ime Sovodenj.

16 km dolga Trebuščica je najdaljši pritok Idrijce. Izvira pod Bukovim vrhom (1314 m), na nadmorski višini 1125 m, in se izliva v Idrijco na nadmorski višini 183 m. Njena struga je v večjem delu toka ozka in zajedena v sotesko, nad katero se vzpenjajo od 200 do 800 m visoke strme, tudi prepadne stene. Zaradi velikega in neenakomernega strmca voda teče v skočnikih in brzicah ter zastaja v velikih, globokih tolmunih. Trebuščica ima hudourniški odtočni režim, saj se ob izdatnih nalivih v njeni strugi zbere ogromna količina vode, ki pa ob prenehanju padavin hitro upade. Njeno čisto vodo in bogato vodno favno že nekaj let izkorišča tamkajšnja ribogojnica.

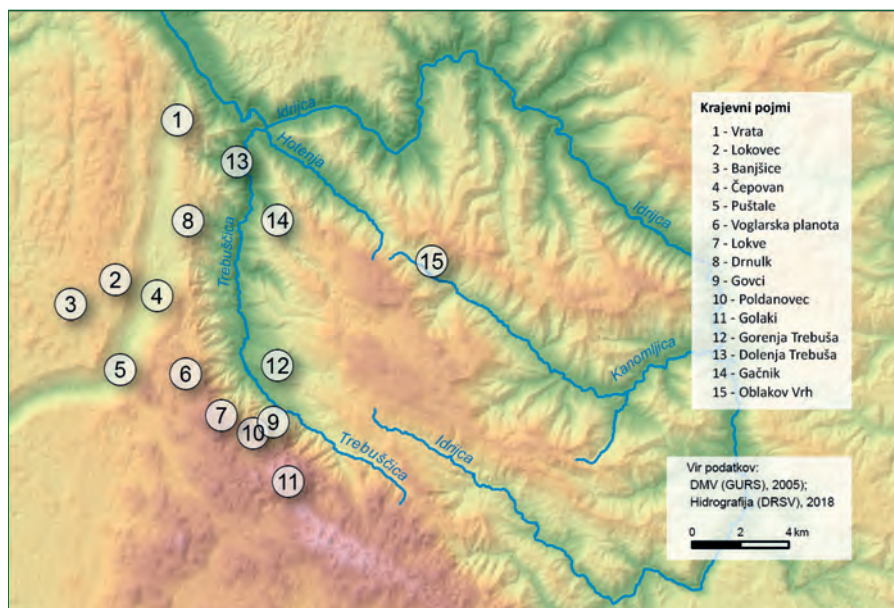
Poleg žveplenega izvira, ki je blizu rečne struge, je hidrološka posebnost tudi sotočje Trebuščice z Idrijco, saj se Trebuščica zaradi posebnih reliefnih razmer izliva skoraj proti toku Idrijce, pod kotom 180°, to pa ob visokih vodah vpliva na še izdatnejše poplavljanje doline. Hotenja, desni pritok Trebuščice, izvira pod Oblakovim vrhom, na nadmorski višini 728 m, in se v Trebuščico izliva v Dolenji Trebuši, na nadmorski višini 189 m. Poplavam izpostavljena dolina Hotenje se je izoblikovala ob izrazitem Idrijskem prelomu, ki poteka v dinarski smeri.

Močno zakraselo, ledeniško preoblikovano in gozdno ovršje Trnovskega gozda. Foto: Bojan Erhartič.

Samotna domačija v Gorenji Trebuši, zadaj se pne Poldanovec. Foto: Marjan Luževič.

Glavni zemljepisnoimenski pojmi na območju med Banjšicami in Trebušo. Avtor: Marjan Luževič.

Večji del območja Trebuše je pokrit z dolomitnimi rendzinami, ki so zelo plitve in suhe prsti, kjer raste predvsem črni gaber in mali jesen. Rjave pokarbonatne, srednje globoke in za kmetovanje bolj primerne prsti so na nekoliko višjih, manj strmih dolomitnih terasah. Te na položnejših pobočjih poraščajo bukovi gozdovi. Za kmetijstvo najprimernejše so kisle rjave prsti na peščenjakih in skrilavcih.

V dolini Trebuše se srečujeta dve območji rastja – alpsko, katerega predstavnik je na primer avrikelj, in sredozemsko z značilnima predstavnikoma blagajevim volčinom in črnim borom. Območje Trebuše je znanstveno pomembna botanična lokaliteta. Tu se namreč toploljubne rastline mešajo s tistimi, ki uspevajo nad gozdno mejo. Kranjski jeglič (*Primula carniolica*) je endemit kot ostanek flore, ki je bila v preteklosti prisotna v zgornjem delu porečja Hotenje, preden se je ta pretočila v Idrijco.

Strma dolomitna pobočja nad dolino Trebuše in dolina sama so bogata nahajališča ledenodobnih rastlinskih ostankov, ki se mešajo z ilirsko in srednjeevropsko floro. Avtohtoni so sestoji črnega bora. Ob potokih uspevajo vlagoljubne rastlinske združbe vrbe, lapuh, razne preslice, zlatice in druge obvodne rastline. Pobočja v dolini Idrijce so poraščena z večinoma mešanimi gozdovi trdih in deloma mehkih listavcev, predvsem s sestoji gabra in bukve. V njih so zastopani črni in beli gaber, bukev, lipa, jesen in drugi listavci. Ob hišah rastejo orehi in drugo sadno drevje, predvsem jabolane in hruške. Na račun opuščanja kmetovanja narašča delež gozda, ki že prekriva 80 % površja. Ugotavljajo, da se delež iglavcev zmanjšuje, delež listavcev pa povečuje.

Opis poti

Postaja 1: Petrovo Brdo

Petrovo Brdo, ena od rutarskih vasi, stoji na nadmorski višini 803 m, na razvodju med Jadranom in Črnim morjem. Že v srednjem veku je čez tamkajšnji preval vodila tovorna pot, ki pa na selški strani ni bila speljana po dolini, pač pa po obronkih Spodnjih Bohinjskih gora. S Petrovega Brda se namreč ni spustila ob Zadnji Sori, ampak je zavila na Zgornjo Sorico (*Ejben*) in od tam po dolini Sore proti Železnikom.

Petrovo Brdo se je prometno odprlo šele po letu 1903, ko je Podbrdo dosegla cesta, leta 1959 pa je bila zgrajena tudi nova cesta s Petrovega Brda prek Sorice in Soriške planine v Bohinj. Ker je bila na območju Petrovega Brda med svetovnjima vojnama državna meja, so Italijani v vasi zgradili veliko obmejno poslopje, ki je po drugi svetovni vojni postalo zdravi-lišče, zdaj pa je v njem dom starejših občanov.

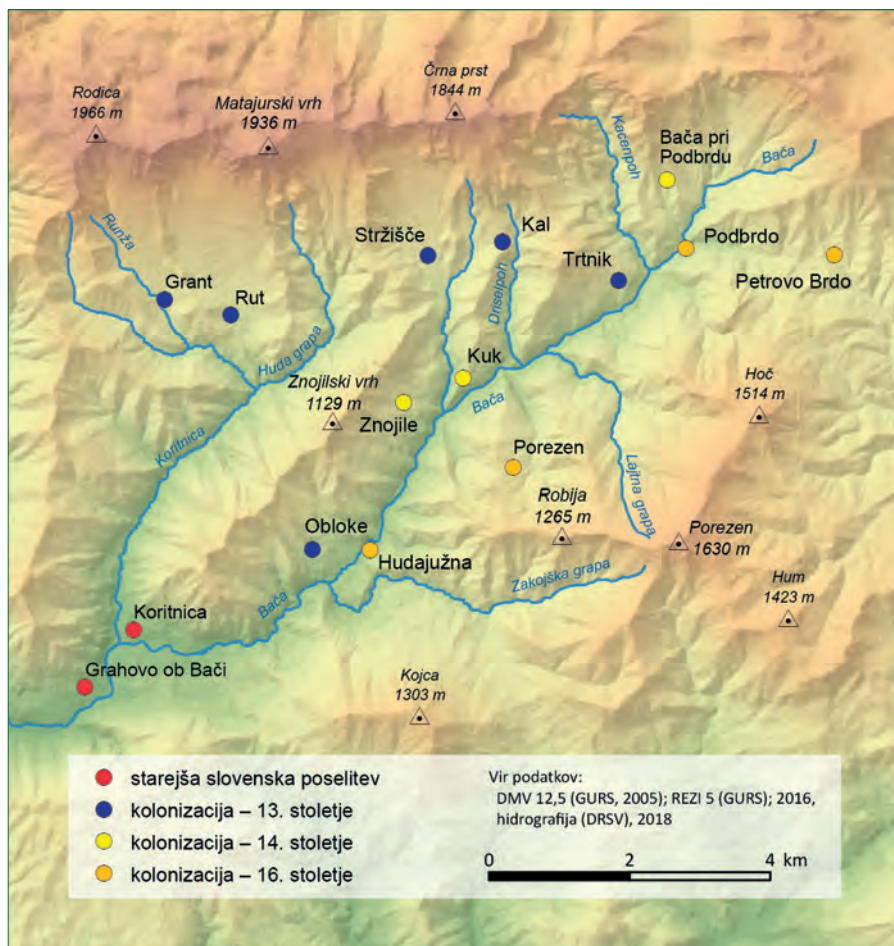
Najznamenitejši vaščan Petrovega Brda je Janez Wolf (1835–1917) z Roba pod Hočem (1514 m). Bil je duhovnik, prosvetitelj, ustanovitelj Goriškega semenišča, vnet planinec.

Ob cesti s Petrovega Brda proti Podbrdu je kašipot k turškemu križu, ki naj bi označeval zgodovinski dogodek s konca 15. stoletja, ko so Turki pridrli čez Petrovo Brdo in oropali Češnjico, s seboj pa odpeljali šestletnega fanta z imenom Jožko. Po dvajsetih letih so znova vdrli v te kraje, vendar so jih domačini na mestu, kjer je danes križ (šance), premagali, med ujetniki pa naleteli tudi na janičarja Juzufa, v katerem so prepoznali ugrabljenega dečka. Ta je potem v skalo, pod katero je bil ranjen, vrezal križ, kot zahvalo za vrnitev v krščanski svet.

Postaja 2: Podbrdo

Podbrdo, z okrog 750 prebivalci največje naselje v Baški grapi, upravno spada v občino Tolmin. Razpotegnjeno je v zgornjem delu Baške grape, ob južnem robu železniškega predora na progi Jesenice–Nova Gorica in na vznožju cestnega prelaza prek Petrovega Brda proti Selški dolini. Pri Podbrdu je sotočje Batave, Mlečnega potoka (*Milpoh*), Mačjega potoka (*Kacempoh*) in Bače.

V Jakovkni hiši je krajevni muzej, kjer je predstavljena tudi zgodovina naselitve Baške grape. Podbrdo je na območju tirolske kolonizacije nastalo v 16. stoletju. Na ta v davnini zelo redko poseljena območja je na začetku 13. stoletja (leta 1218, v Selški dolini pa leta 1283) posegel oglejski patriarh Bertold Andeški in jih naselil z Nemškorutarji iz okolice Innichena na južnem Tirolskem, saj grapa od Koritnice navzgor ni bil naseljena. Nastalo je 13 vasi in več zaselkov, ki so imeli do konca 16. stoletja skupno ime Nemški Rut (sedanji Rut se je imenoval Koritnica): Koritnica, Grant, Stržišče, Kal, Znojile, Obloke, Hudajužna, Podbrdo, Kuk, Trtnik, Porezen, Bača in Petrovo Brdo. Ko so se naselili na tem območju, so bili popolni svobodnjaki, brez davkov, imeli so pravico do svobodnega lova in nošnje orožja. Zanimivo je, da se kmetje Nemškega Ruta niso pridružili Tolminskemu puntu leta 1713, za kar jih je

Poselitev zgornjega dela Baške grape.

cesar posebej nagradil. Vse do leta 1760 so bili prosti tudi služenja vojaškega roka. Oblast je nadziral rihtar, ki je bil obenem sodnik in župan.

Jezik Nemškorutarjev, še pred stoletjem narečje iz večinoma nemških besed, se ni ohranil. Ostalo pa je veliko značilnih imen in priimkov, tudi skoraj vsa ledinska in številna druga zemljepisna imena so nemškega izvora. Primeri graparjskih priimkov so Kemperle, Kusterle, Dakskobler, Trojer, Ortar, Štendler in Messner, imen hribov Holdernek, Velenek, Hohkobel, Stadelek, imen rek in grap pa Kacenpoh, Milpoh, Bernpoh, Driselpoh.

Pravice in avtonomijo vladanja so Graparji uživali vse do prihoda Francozov leta 1809, kmalu po koncu njihove zgolj štiriletno vladavine pa je avstrijska oblast priznala samostoj-

Železnica Jesenice—Nova Gorica, tik pred vstopom v 6327 m dolg Bohinjski predor. Foto: Primož Gašperič.

nost občin in leta 1850 je območje grape prišlo pod upravo občine Grahovo, s čimer je bilo tudi konec njegove avtonomije. Med letoma 1918 in 1943, ko je bilo Podbrdu italijansko, je bilo obmejna postojanka z množico vojaštva in policije ter zato pod hudim pritiskom poitalijančevanja. Po drugi svetovni vojni so v kraju odprli tovarno volnenih izdelkov Bača, ki je zagotovila več kot 200 delovnih mest in Podbrdu dala sodobnejšo podobo. Železniška proga je omogočala intenzivno dnevno migracijo proti Jesenicam in v spodnjo Soško dolino. Ko so leta 2002 tovarno Bača zaprli, je to močno prizadelo celotno Baško grapo, že prej močno odseljevanje pa se je še pospešilo. Cestna povezava s Tolminom obstaja od začetka gradnje Bohinjskega predora. Bohinjska proga je bila dograjena leta 1906, prej je v Bohinj vodila le tovarniška pot čez Vrh Bače (1281 m).

Prebivalci Baške grape čutijo močno »graparsko« pripadnost, morda zaradi zgodovinskega izročila skupnega kolonizacijskega prihoda v dolino, zagotovo tudi zaradi pripadnosti odročnemu delu Slovenije ter kulture in običajev, ki so jim skupni. Zgornji del Baške grape ima svojevrstno narečje. Nekdanja občina (rihtarija) Nemški Rut je uokvirjala nemški jezikovni otok, ki se je postopoma sloveniziral. Stara tirolska nemščina se je ponekod ohranila do 19. stoletja. Čeprav graparska govorica spada v rovtarsko narečno skupino, so prebivalci trinajstih vasi nekdanje nemške poselitve izoblikovali poseben baški govor. Tako na primer ne ločijo sičnikov in šumnikov, ki jih izgovarjajo nekje vmes. Ko so nekdaj Graparji šli iz doline, so rekli, da gredo »tja v Slovejne«.

Med kulturnozgodovinskimi spomeniki v Podbrdu je najpomembnejši baročna cerkev,

Pogled na Rut, kjer ob cerkvi raste mogočna stara lipa. Foto: Drago Kladnik.

Terasast posvetovalni prostor pod rutarsko lipo. Foto: Drago Kladnik.

ki se omenja leta 1588 in je od leta 1848 sedež župnije. Ob Ravtarskem potoku zahodno od Podbrda je bilo nekoč dvanajst mlinov, poleg pa še več vodnih koles, ki so gnala najrazličnejše naprave na višje ležečih domačijah. Poganjale so mlatilnice za žito, z njimi so iz grape vlekli seno k hiši, vodno kolo je gnalo tudi žičnico za perilo, ki so ga ženske prale v Bači. Dobra 2 km od Podbrda sta ohranjena Prangarjev mlin in Jakova kovačija.

Še nekaj naprej ob Bači je obcestno naselje Hudajužna (390 m), ki je tudi izhodišče za obisk vasi Obloke, Stržišče in Znojile, pa tudi Zakojce in Šentviške planote južno nad dolino. Kapelico sv. Barbare v vasi so postavili graditelji železnice. Po legendi je ime naselja iz obdobja turških vdorov, ko so v begu na varno vaščani morali na hitro pustiti hrano v loncih. Znanstveno bolj utemeljene razlage pravijo, da je ime povezano z južno, prisojno lego, kjer spomladi sneg najprej skopni.

Ob sotočju Bače s Koritnico, ki priteče izpod Matajurskega vrha (1936 m), stoji vas Koritnica, od koder vodi cesta v Rut in Grant pod Rodico (1966 m). Rutarska lipa se bohoti ob gotski župnijski cerkvi sv. Lamberta v središču Ruta. Stara je več stoletij in je z obsegom debela 8 metrov eno najdebelejših slovenskih dreves. Leta 1844 je v vaškem požaru pogorela in se potem znova obrasla. Ta lipa je stoletja dajala senco veljakom celotne rihtarije Nemškega Ruta, ki so pod njo pod vodstvom rihtarja sprejemali pomembne odločitve. Meč, ki je bil v posesti rihtarja, hrani Tolminski muzej.

Nedaleč od Koritnice je naselje Grahovo ob Bači, kjer je urejena tematska pot Na svoji zemlji. Poimenovana je po prvem slovenskem zvočnem celovečernem igranem filmu, ki prikazuje boj partizanov in civilnega prebivalstva na Primorskem za osvoboditev izpod petindvajsetletne italijanske okupacije. Film so javno prvič predvajali novembra 1948 v Ljubljani, v naslednjih letih pa si ga je po Sloveniji ogledalo okrog 400.000 gledalcev.

Grahovo, ki ima le še okrog 200 prebivalcev, je sedež krajevne skupnosti, žal pa za lastno osnovno šolo nima več dovolj otrok. V tamkajšnji baročni župnijski cerkvi sv. Ane so dragocene poslikave Avgusta Černigoja in Zorana Mušiča.

Postaja 3: Soteska Driselpoha

Potok Driselpoh, desni pritok Bače, začenja svojo pot na južnih pobočjih Črne prsti. Vhod v njegovo sotesko, ki ima podobo ozkega, ledeniško izdolbenega kanjona, je slab kilometer zahodno od zadnjih hiš v Podbrdu. Ob vhodu je umetni jez, nekakšne majhne klavže, namenjen plavljenju lesa in umiritvi vode. Ta zna biti ob večjih nalivih silno močna, saj je zaradi velikih strmin (na kratki razdalji je višinska razlika več kot 300 m) v gubah mehkega volčanskega apnenca ustvarila sotesko, široko le nekaj 10 m. V zatrepu doline je 15 m visok slap Driselpoh, nato pa se potok prebija prek majhnih slapičev in kaskad. Na vhodu v sotesko je na levem bregu otoka rastišče kratkodlakave popkorese, endemične rastline Baške grape, ki jo je že konec 18. stoletja opisal botanik Karl Zois, brat Žige Zoisa.

Soteska Driselpoha, vrezana v sklade volčanskega apnenca, je v najožjem delu široka le nekaj metrov. Foto: Marjan Luževič.

Postaja 4: Vetrovalna

Vetrovalna je prezračevalna naprava predora Bukovo na bohinjski progi, med Hudajužno in Koritnico. Narejena je bila leta 1922, delovala pa je do leta 1976 in je edinstven primer tehnične dediščine. Naprava je del celotne bohinjske proge, ki bi jo domačini radi uvrstili na UNESCO-v seznam svetovne tehniške dediščine.

Bernard Bratina, sin zadnjega strojnika, ki je pred prihodom vlaka tudi po 36-krat na dan poganjal ventilator, se še spominja časov, ko so si strojniki in kurjači med vožnjo skozi predor nadevali plinske maske ali mokre krpe in po prihodu na svetlo panično hlastali za zrakom. Še vedno živa je tudi pripoved, kako so strojevodje padali v nezavest in kako so jim okoliške gospodinje vsak dan pred predor nosile mleko in vodo, da so hitreje prišli k sebi in nadaljevali pot. Predor je bil naravno slabo prezračevan, poleg tega ima znaten vzpon, ki je bil za parne lokomotive precejšen napor. Ker so nekdanj vozili težki tovorni vlaki s tudi tremi lokomotivami, se je v predoru nabiralo veliko dima. Težave so rešili s prezračevalno napravo, ki je takrat veljala za velik tehnološki dosežek.

Slap Sopot. Foto: Peter Kumer.

Postaja 5: slap Sopot

Slap Sopot, tudi Soupat, ima dostop slab kilometer iz Podmelca, v smeri Tolmina. Pot k slapu vodi od ceste proti Ljubinju, po približno 10-ih minutah vzpona skozi gozd se pot konča pod strmimi skalnimi policami baškega dolomita, prek katerih slikovit, 66 m visok slap pada v ovalen tolmun.

Postaja 6: Čepovan

Pot nadaljujemo po stari cesti proti Ljubinju, Podmelcu, Mostu na Soči in naslednji postaji, Čepovanu. Pri železniški postaji v kraju Postaja se cesta začne vzpenjati po pobočju Lokovške planote, najvišjega dela Banjšic. Ko v dolini Soče še ni bilo železnice in ceste, je najkrajša povezava Tolminske z Goriško vodila skozi Čepovanski dol. Po dolini Soče je proti Kanalu vodil slab kolovoz, cesto Čepovan–Sveta Lucija, kot se je nekdaj imenoval Most na Soči, pa

Cestno omrežje na območju Banjšic in njihove okolice.

so gradili v letih 1908–1910. Po prvi svetovni vojni, v letih 1922–1923, so jo prenovili. Cesto iz Čepovana proti Lokvam so začeli graditi jeseni leta 1899 in jo dokončali pred prvo svetovno vojno. Pred njo je bila zgrajena tudi cesta v Srednji Lokovec.

Cestne povezave so se izboljšale tudi na račun vojne, saj so ruski ujetniki in avstrijska vojska zgradili cestno povezavo iz Čepovanskega dola na Banjšice. Ker je to cestno povezavo odprl general Svetozar Borojevič, se še vedno imenuje Borojevičeva cesta. Ruski ujetniki so leta 1915 zgradili tudi cesto Čepovan–Drnulk–Trebuša, ki se zato imenuje Ruska cesta.

Čepovan ima približno 360 prebivalcev in je osrednje, sicer razpotegnjeno naselje v obviseli dolini na nadmorski višini približno 600 m. Dolina je dolga kar 16 km. Naši predniki so Čepovanski dol naselili že v 13. stoletju, v času vladavine goriških grofov, ko je v njihovih urbarjih navedeno, da je v Čepovanu 11 hiš. Še pred prvo svetovno vojno je v Čepovanskem dolu živelo okrog 1000 ljudi, ki so se ukvarjali s kmetovanjem. Svetovni vojni, gospodarska kriza, fašizem in deagrarizacija po drugi svetovni vojni so povzročili, da se je število prebivalcev zmanjšalo za trikrat.

Ime Čepovan verjetno izhaja iz bogastva vodnih izvirov, h katerim so hodili tudi prebivalci vseh sosednjih vasi. Beseda *čepovati* je namreč v stari slovenščini pomenila 'točiti', še vedno pa jo uporabljajo Čehi.

V Čepovanu ima avgust 34 dni, saj v noči z 2. na 3. september praznujejo Grandov sejem, ko krajani na osrednji trg prinesejo vsemogočo kramo, ki so jo nabrali okrog hiš v vasi. V Čepovanu je osnovna šola, ki je odprla vrata že leta 1883, ko je v kraj prišel učitelj iz Bovca Anton Mlekuž in v naslednjih 40-ih letih v njem odpravil nepismenost. Zanimivo je, da so leta 1906 ob novi šoli odprli klekljarsko šolo. V kraju je tudi zdravstveni dom, trgovine in gostilne pa ni več; tudi od tovarne pohištva je ostal le lesni obrat. Hiše v Čepovanskem dolu so izvirno škofjeloško-cerkljanskega tipa, ki pa se pri večini žal ni ohranil. Župnijska cerkev sv. Janeza Krstnika, ki se omenja že v goriškem urbarju iz leta 1523, je bila večkrat prezidana, kar se opazi tudi na gotski plastiki na njenem zunanem zidu. V njeni notranjosti je dragocena kopija svetogorske podobe. Poslikave so delo slikarja Janeza Gosarja. Med prvo svetovno vojno je ob cerkvi nastalo obsežno vojaško pokopališče.

Kmetje v Čepovanskem dolu so izrazito usmerjeni v živinorejo, zato skoraj vso dolino zavzemajo travniki in pašniki. Zaradi hribovitosti, zakraselosti in velike namočenosti je površje za poljedelstvo manj primerno, pomemben vir dodatnega zaslužka kmetovalcev pa so obsežni gozdovi.

V zadnjih stotih letih sta zgodovino Čepovanskega dola močno zaznamovali svetovni vojni. Tu sicer ni bilo obsežnejših spopadov, dolina pa je bila med prvo svetovno vojno zaradi bližine front pomembno zaledno območje. Ko je Italija leta 1915 vstopila v vojno proti Avstriji, se je Čepovan znašel v neposrednem zaledju bojne črte in se spremenil v vojaški tabor. Aprila leta 1917 ga je obiskal cesar Karel I. v spremstvu poveljnika 5. soške armade Svetozarja Borojeviča, istega leta pa je bil tu tudi poveljnik jugovzhodne fronte nadvojvoda Evgen. Ko so leta 1917 Italijani prebili fronto na Soči, so prišli na Banjško planoto, avstrijska vojska pa se je umikala prek Čepovana; za njo so ostali razdejanje in požgane vasi. Italijani so v Čepovan prispeli novembra 1918 in začeli so se novi hudi časi, zlasti po vzponu fašizma. Med drugo svetovno vojno je bil Čepovanski dol svobodno ozemlje, saj tu ni bilo stalnih

nemških postojank. V dolini je bilo pomembno zaledno območje partizanske vojske, zato so Nemci leta 1944 Čepovan skoraj povsem požgali; od 79-ih hiš jih je ostalo le pet.

Postaja 7: Drnulk in Podkobilica

Prelaz Drnulk (761 m) povezuje Čepovanski dol z dolino Trebušnice. Drzno speljano cesto po pobočju Kobilice (929 m) so že leta 1915 zgradili ruski ujetniki, prevozna pa je le za osebni in lažji promet. Vodi nad vrtoglavimi prepadi, zato ponuja odličen razgled po širši okolici. Spustimo se do domačije Podkobilica, ki stoji na terasi pod Kobilico in pred nami se odpira pogled na Zgornjo Trebušo, Šentviško, Šebreljsko in Vojskarsko planoto ter vrhove Trnovskega gozda. Podobno kot mnoge druge je tudi ta domačija prazna, saj njen lastnik že leta živi v Ljubljani, sem pa se le občasno vrača na počitniški oddih.

Pot proti dolini Trebušnice vodi mimo domačije z naslovom Gorenja Trebuša 16, po domače pri Mrcinu, ki ima dolgo zgodovino. Pisni viri omenjajo lastnike stavbe že v prvi polovici 18. stoletja, ko sta imela zakonca Jakob Ležinar Mrcina in Gertruda Trušnovec devet otrok. Na hramu in kovačnici so deloma ohranjene tudi freske.

Najbolj tipična obrt tistega časa in pomembna vira zaslužka sta bila kovaštvo z izdelovanjem žebeljev in steklarstvo. Po ustnem izročilu so se z žebeljarstvom začeli ukvarjati

Z Drnulka je čudovit razgled na območje Trebuše; levo Govci, zadaj Šentviška planota in Spodnje Bohinjske gore, desno Vojskarska planota. Foto: Marjan Luževič.

pred kakimi 200 leti in skoraj pri vsaki hiši so kovali žeblje in jih prodajali v Čepovanu vse do dvajsetih let 20. stoletja, ko je obrt začela zamirati. Prebivalci so se sicer preživljali predvsem z živinorejo in gozdarstvom, v 18. stoletju pa sta ob vodi obratovali dve glažuti, kjer so izdelovali zelene steklenice in motno steklo. Pri njegovem pridobivanju je poraba lesa zelo velika, zato je tudi glažutarstvo v 19. stoletju zamrlo, kuhanje oglja pa so selili višje v Trnovski gozd, nazadnje v Mojsko drago. Sedaj v Gorenji Trebuši živi približno 90 ljudi. Vaško jedro sicer razloženega naselja je že skoraj v zatrepu Trebuščice, pri župnijski cerkvi sv. Frančiška Ksaverja na nadmorski višini 460 m.

Postaja 8: Podkobilški most in Krtova domačija

Podkobilški most je suhi kamniti enoločni most, ki povezuje bregova Trebuščice. Prek njega je vodila pomembna tovarna trgovska pot po dolini Idrijce ter prek Trebuše in Drnulka v Čepovanski dol in naprej proti Gorici.

V bližnjem zaselku Krtovšče je Krtova domačija (Gorenja Trebuša 112), najstarejša hiša v Trebuši. Iz arhivskih virov vemo, da je v njej od druge polovice 18. stoletja dalje prebivala rodbina Kumar. Letnica 1792, vklesana v kamen na vhodni fasadi, priča o prvi zabeleženi obnovi objekta, ki je sicer spomeniško zaščiten, vendar nenaseljen. Ob Krtovi domačiji je vstop v grapo hudournika Pršjaka s sedmimi slapovi, največji je Slap v Sopotih. Dober kilometer dolvodno je vstop v grapo hudournika Gačnika, ki so jo v času avstro-ogrske monarhije imenovali druga najstrašnejša grapa v cesarstvu. Gačnik je slikovita soteska s kar enajstimi večjimi slapovi, ki pa neveščim ni dostopna.

Postaja 9: Dolenja Trebuša

Dolenja Trebuša (189 m) je razloženo naselje v srednjem delu porečja reke Idrijce, na območju, kjer se na malo večji ravnici reki Trebuščica in Hotenja pridružita Idrijci. Del naselja je tudi na pobočjih treh kraških planot nad sotočjem, Šentviške planote, Banjšic in Trnovskega gozda. Naselje Dolenja Trebuša se torej razprostira na stičišču Cerkljanskega hribovja, Trnovskega gozda in Tolminskega hribovja. Tu se v prometno križišče stekajo tri doline. Proti zahodu vodi pot po dolini Idrijce v Soško dolino in ob Soči proti Tolminu, proti vzhodu ob Idrijci v Cerkno in Idrijo, proti jugu se po dolini Trebuščice pride do Čepovana, po dolini Hotenje pa je prek Oblakovega Vrha in naprej po dolini Kanomljice bližnjica do Spodnje Idrije. Sedaj v Dolenji Trebuši živi približno 280 ljudi. V kraju je sedež krajevne skupnosti, tu sta tudi podružnična osnovna šola in baročna župnijska cerkev sv. Jakoba.

Prvi načrt za hidroelektrarno na Idrijci so predstavili že leta 1952. Za stometrskim jezom med Šentviško planoto in strminami Čepovanskih Vrš nastalo jezero naj bi ob Idrijci segalo do Želina, zajedalo pa bi se tudi globoko v dolini Hotenje in Trebuščice. Pozneje je bilo izvedenih več hidroenergetskih študij. Damoklejev meč, ki je visel nad prebivalci, je bil snet šele v samostojni Sloveniji. Domačin je avtorju prispevka na vprašanje, kako so to dolgoletno

Podkobilški most je bil nekoč povezava na pomembni tranzitni poti proti Furlanski nižini. Foto: Marjan Luževič.

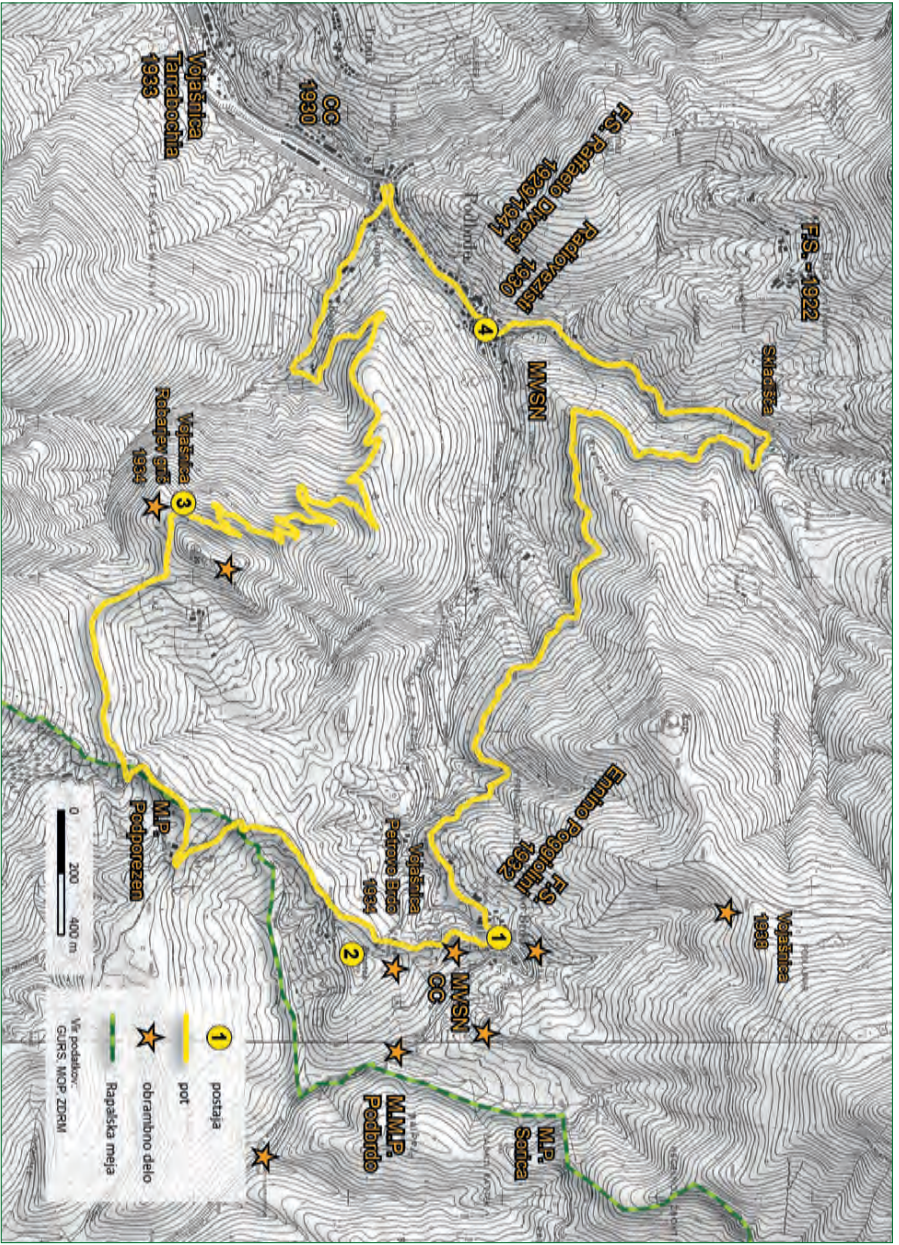
negotovost sploh prenašali, odgovoril: »Mirno, s strahom, nič vlaganj v hišo in nič idej o boljši prihodnosti hiše, posestva in grape. In z majčkenim upanjem ...«.

Kolo razvoja se je s tem vseeno malce zaustavilo. Za nekatere zadeve brez škode, za druge, hvala bogu, za tretje, škoda, kot vedno in povsod. Navidez odmaknjena dolina, ob prestali preizkušnji močnejša, zdaj v miru živi svoje življenje, tako kot njeni stalni in občasni prebivalci. Nekje je nekoč nekdo zapisal: »V to dolino smemo pripeljati le popotnike, ki ji imajo kaj dati, resnično ji ne sme nikoli več, nihče, ničesar vzeti.«

Literatura in viri

- Berginc, A. 1978: Geografski oris Baske grape. Zgornje Posočje: zbornik 10. zborovanja slovenskih geografov. Geografsko društvo Slovenije. Ljubljana, str. 265–273.
- Čepovan. Portal Banjške in Trnovske planote. Medmrežje: <http://www.planota.si/it/kraji/cepovan>, 14. 12. 2015.
- Čušin, B., Fortunat-Černilogar, D., Kofol, K., Lipušček, R., Šturm, S. 2003: Trebuški zbornik, Tolminski muzej. Tolmin, 284 str.
- Dakskobler, I., Praprotnik, N., Wraber, T. 2008: Črna prst, njeni prvi botanični obiskovalci in njene rastlinske posebnosti. Hladnika 21. Botanična sekcija Društva biologov Slovenije. Ljubljana, str. 29–39.
- Društvo Baška dediščina. Medmrežje: <http://drustvobaskadediscina.nvoplanota.si/>, 15. 12. 2015.
- Gams, I. 1974: Kras. Slovenska matica. Ljubljana, 359 str.
- Geološka karta Slovenije 1 : 1.000.000. Geološki zavod Slovenije. Ljubljana, 2013.
- Gostinčar, P., Mrak, I. (ur.) 2014: Tretje zborovanje slovenskih geomorfologov, Livške Ravne, 31. 5.–1. 6. 2014. Geomorfološko društvo Slovenije, Ljubljana, 70 str. Medmrežje: http://www.geomorfolosko-drustvo.si/wp-content/uploads/2013/11/Zbornik_GMDS.pdf, 15. 12. 2015.
- Hrvatini, M. 1995: Morfološke in hidrološke poteze povirja Baške grape. Dela 11: Geografska problematika slovenskega alpskega sveta in slovenskih mest. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana, str. 9–20. Medmrežje: <http://revije.ff.uni-lj.si/Dela/article/viewFile/1223/1027>, 15. 12. 2015.
- Kavčič, J. 2002: Idrijski svet vabi na obisk: turistični vodnik po idrijski občini. Lokalna turistična organizacija LTO. Idrija, 103 str.
- Kenda, S. 2002: Pohodniške poti na Tolminskem. Samozaložba. Tolmin, 102 str.
- Kodelja, B. 2012: Obseg pleistocenske poledenitve na Trnovskem gozdu. Diplomsko delo, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 50 str. Medmrežje: <https://repositorij.uni-lj.si/Dokument.php?id=107757&lang=slv>, 12. 12. 2015.
- Kodelja, B., Žebre, M., Stepišnik, U. 2013: Poledenitev Trnovskega gozda. E-GeograFF 6. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 64 str. Medmrežje: http://geo.ff.uni-lj.si/sites/default/files/12/e-geograff_6_poledenitev_trnovskega_gozda.pdf, 11. 12. 2015.
- Kozinc, Ž. 2001: Lep dan kliče 2. Založba Modrijan. Ljubljana, 66 str.

- Kozinc, Ž. 2007: Lep dan kliče 4: 100 izletov. Založba Modrijan. Ljubljana, 336 str.
- Kraški vodonosnik Trnovsko-Banjške planote. Inštitut za raziskovanje krasa ZRC SAZU, 2013. Medmrežje: http://www.gepgis.eu/en/wp-content/uploads/2013/08/Opis-TBP_www.pdf, 12. 12. 2015.
- Lipušček, R. 2015: Fizično-geografska oznaka Gorenje Trebuše. Medmrežje: <http://www.trebusa.si/GorenjaTrebu%C5%A1a/Predstavitev/Fizi%C4%8Dnogeografskaoznaka/tabid/907/Default.aspx>, 16. 12. 2015.
- Luževič, M. 2017: Selška dolina. Slovenija VII: ekskurzije Ljubljanskega geografskega društva. Založba ZRC, ZRC SAZU. Ljubljana, str. 19–49.
- Melik, A. 1956: Pliocenska Soča. Geografski zbornik 4, str. 129–157. Medmrežje: http://giam.zrc-sazu.si/sites/default/files/zbornik/GZ_0401_129-157.pdf, 10. 12. 2015.
- Perko, D., Orožen Adamič, M. (ur.) 1998: Slovenija pokrajine in ljudje. Mladinska knjiga. Ljubljana, 735 str.
- Pikon, J. 2012: Gradnja bohinjkega predora – 1. del. gore–ljudje. Medmrežje: <http://www.gore-ljudje.net/objava/74294/>, 10. 12. 2015.
- Pleničar, M., Ogorelec, B., Novak, M. (ur.) 2009: Geologija Slovenije. Geodetski zavod Slovenije. Ljubljana, 612 str.
- Rejec, P. 2011: Kako je bohinjka proga vplivala na življenje ljudi v Baški grapi. Diplomsko delo, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru. Maribor, 88 str.
- Skoberne, P. 1988: Sto naravnih znamenitosti Slovenije. Prešernova družba. Ljubljana, 248 str.
- Škofjeloško in Cerkljansko hribovje 1 : 50.000. Geodetski zavod Slovenije. Ljubljana, 2001.
- Torkar, S. 2003: K nastanku in pomenu zemljepisnih imen v Baški dolini: (Baška grapa, Hudajužna, Porezen, Loje, Logaršče, Kojca, Obloke, Robje, Podmelec). Slavistična revija 51-4. Slavistično društvo. Ljubljana, str. 429–442.

Zemljevid zgodovinske poti ob rapaški meji.

PO POTEH RAPALSKE MEJE – ZGODOVINSKA POT PODBRDO

Grega Žorž

Vodja: Grega Žorž, magister geografije in diplomirani zgodovinar, Zgodovinsko društvo Rapalska meja, Direktorat za kulturno dediščino Ministrstva za kulturo

Ekскурzija je bila izvedena 28. aprila 2018.

Potek poti: Ljubljana – Petrovo Brdo – Podbrdo – Ljubljana

Postaje: 1. Petrovo Brdo
2. Zalodnikarjev grič
3. Robarjev grič
4. Podbrdo

Uvod

Tematska pot v Podbrdu in njegovi okolici nas vodi skozi obdobje italijanske vladavine med svetovnjima vojnama. V tem času je Podbrdo na severni, vzhodni in južni strani objemala rapalska meja med Jugoslavijo in Italijo, ki je dobila ime po ligurskem obalnem turističnem mestecu Rapallu, kjer je bila leta 1920 podpisana mejna pogodba med obema državama. Čeprav rapalsko obdobje dojemamo kot hitro epizodo slovenskega naroda, je od prihoda italijanske vojske na območje Podbrda novembra 1918 moralo miniti kar 25 let, da ga je premagana leta 1943 zapustila, na njeno mesto pa so za skoraj dve leti prišli Nemci. Nova državna pogodba med Italijo in Jugoslavijo, leta 1947 podpisana v Parizu, je prebivalce Podbrda, tako kot velik del Slovencev, po dolgih 29-ih letih vrnila Sloveniji in Jugoslaviji.

Italijanske mejne službe v Podbrdu in kraljeva vojska

Pred združitvijo Italije 17. marca 1861 so Apeninski polotok obvladovala različna kraljestva. Nekatera so imela dobro razvite državne službe, druga pa ne. Italijanski kralj je postal Viktor Emanuel II., ki je zaradi piemontskih korenin pri ustanavljanju državnih služb novonastale kraljevine posnemal predvsem obstoječ ustroj svojega kraljestva.

Pripadniki večine državnih služb, ki so bile namenjene nadzoru prebivalstva, kriminala in pobiranju davkov, so bili oboroženi. V tistem času jih je bilo v državni aparat najlažje umestiti znotraj vojske, katere poveljnik je bil kralj (Bartolomeo in Sancimino 2014). S tem orožniki in finančniki niso postali enakovredni vojski, ampak so bili neodvisen element znotraj vojaške strukture. Vse te službe so imele v svojem imenu tudi izraz »kraljevi«, na primer kraljeva finančna straža (*Regia Guardia di Finanza* – RGF), kraljevi orožniki (*Corpo Carabinieri Reali* – CCRR).

V času rapalske meje so orožniki imeli nadzor nad izdajanjem potnih listin, dovoljenj za prehod meje, maloobmejnih izkaznic in kontrolo osebnih dokumentov na mednarodnih mejnih prehodih. Finančniki, glavni protagonisti nadzora celotne državne meje, so pri svojih nalogah izhajali iz dejstva, da se je čez mejo tihotapilo blago in ljudi, država pa je tovrstno početje zaradi učinkovitejšega pobiranja carin in davkov želela preprečiti. Za razliko od orožnikov so nadzor na maloobmejnih prehodih in na terenu izvajali finančniki.

Na območju Podbrda nas bolj podrobno zanima stotnija finančne straže Gorica, ki se je notranje delila na »tenente« (*tenente* – poročnik Gorica, Tolmin in Podbrdo). Slednji je imel poveljstvo v Podbrdu, ter kot najmanjše enote brigade v Stržišču, na Bači pri Podbrdu, v Podbrdu, na Petrovem Brdu in Grahovem ob Bači. Leta 1922, ko je bil vzpostavljen brigadni sistem vojašnic, sta imeli vojašnici na razpolago le brigadi v Stržišču in Bači pri Podbrdu. Kaj je bilo z ostalimi, za zdaj ni znano, najverjetneje pa so najemali prostore pri zasebnikih, kar je bila tudi redna praksa finančne straže. Njihove vojašnice v krajih ob prehojeni poti so opisane v nadaljevanju.

Fašistični prevzem oblasti in njegovo agresivno prodiranje v vse obstoječe državne strukture po letu 1922 sta prinesla spremembe tudi pri mejnem nadzoru. Fašistična stranka je sprva svoje člane pozvala, naj znotraj obstoječih državnih služb organizirajo lastne oddelke, ki bi bili zvesti stranki in tako izvajali nadzor nad ostalimi pripadniki. Dodatni zapleti in želja po samostojnem poveljevanju so leta 1925 privedli do ustanovitve Prostovoljne milice za narodno obrambo (*Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale* – MVSN). Podobno kot finančno stražo in orožnike so tudi to službo umestili znotraj vojske. MVSN so sestavljale različne milice, tudi mejna milica (*Milizia Confinaia*). Njeni oddelki so želeli enake pristojnosti in naloge kot finančna straža, naslednjih 20 let pa so gradili svoje stražnice (*casermette*) ter jih umeščali v prostor tako, da so izkoristili vrzeli v razporeditvi vojašnic finančne straže. Organizacijsko so se zgledovali po Rimljanih in tudi ponovno uvedli njihovo izrazje. Najmanjša enota je bila oddelek (*distaccamento*), več oddelkov je sestavljalo vod (*manipola*), nato so se po velikosti zvrstile centurija, kohorta in legija. Njena zadnja reorganizacija je bila izvedena leta 1939, ko je območje Podbrda imelo svoj vod z oddelkom Petrovo Brdo. Stržišče je imelo svoj oddelek, ki je spadal k manipoli Rut, obe pa v centurijo Grahovo ob Bači in kohorto Tolmin, kjer je bilo takrat po novem tudi poveljstvo legije za celotno rapalsko mejo.

Italijanska kraljeva vojska je vse od njenega prihoda na naše ozemlje novembra 1918 do sredine leta 1921 vzdrževala polno bojno moč enot, ki so bile nastanjene raztreseno po hišah, državnih zgradbah in začasnih naseljih. V tem času so v vojaški gubernij Julijske Benečije spadali tudi zaselki pod Ratitovcem, ki so po letu 1920 pripadli Jugoslaviji. Velika vojašnica

Pogled na zgornji del Baške grape, Podbrdo na njenem dnu in Spodnje Bohinjske gore v ozadju. Foto: Primož Gašperič.

Udeleženci ekskurzije na zgodovinski poti Podbrdo. Foto: Primož Gašperič.

je bila le v Tolminu, ki so jo obnovili že med letoma 1918 in 1921. Tolminska vojašnica *Italia* je bila skoraj desetletje edina vojašnica v Posočju in tudi na Idrijskem ter Cerkljanskem.

Z zakoličevanjem meje na terenu se je številčnost vojske drastično zmanjšala, prav tako se je spremenila njena sestava. Za obrambo državnega ozemlja v obdobju miru je bil pristojen korpus Alpincev, kar je zaradi gorskega terena v Alpsem loku razumljivo.

S pospešenim razreševanjem mejnega vprašanja, priključitvijo Julijske krajine h Kraljevini Italiji in vzpostavljenim sistemom mejnih služb ob državni meji je tudi vojska pričela z izvajanjem svojih dolgoročnih gradbenih načrtov, ki so bolj podrobno opisani v nadaljevanju, pri posameznih postajah na poti. Obrambni pas seveda ni bil sestavljen le iz stalnih utrdb, ki jih dandanes povezujemo z njim, saj je vseboval tudi številne gorske postojanke, razvejeno podporno cestno omrežje in podporo enotam, ki so upravljale z obrambnim sistemom.

24. marca 1934 je bila tako izdana uredba o formiranju posebne vojaške enote, ki bi prevzela statično varovanje meje in bila zanj tudi izurjena. Nova vojaška enota je dobila ime mejna straža (*Guardia alla frontiera*). Čeprav leto 1934 velja za leto ustanovitve korpusa mejne straže, je treba omeniti, da je korpus prva tri leta svojega obstoja obsegal le majhno število vojaštva in skromno opremo, saj so imeli prednost napadalni načrti, ki niso predvidevali obsežnih obrambnih operacij (Žorž 2017).

Mejna straža je šele s kraljevim dekretom št. 833 z dne 28. aprila 1937 postala samostojni korpus oziroma samostojen protagonist vojaške obrambe meje. S tem je bilo zaključeno šestletno obdobje formiranja obmejne straže, katere evolucija jasno odraža spremembe v

političnem dojemanju varnosti Italije. Vse do njenega konca je mejna straža delovala tako kot ostale vojaške enote v Italiji. Stalno sestavo so predstavljali višji in nižji častniki, večina navadnih vojakov pa je bila nabornikov, ki so bili korpusu bodisi dodeljeni bodisi so si ga izbrali sami. Enote mejne straže so prenehale obstajati po kapitulaciji Italije leta 1943, uradno pa so jih ukinili šele leta 1952 oziroma leto zatem, ko so izvedli reorganizacijo vojske (Žorž 2017).

Opis poti

Postaja 1: Petrovo Brdo

Petrovo Brdo, prvič omenjeno leta 1523 kot *Peterlinseckh*, je v času rapalske meje postalo naselje na samem robu italijanskega državnega prostora, zato je presenetljivo, da je finančna straža svojo vojašnico z imenom *S. Tenente Ennio Poggiolini* tamkaj zgradila šele leta 1932. Vojašnica je po drugi svetovni vojni postala dom starejših občanov Petrovo Brdo, ki ima dozidan obsežen prizidek (Žorž 2017).

Ob cesti, ki vodi s Petrovega Brda proti Železnikom, je še vedno poseljena tudi nekdanja stražnica mejne milice. Zgradba je bila prvotno namenjena le orožnikom, ki so nadzorovali promet na cestnem mednarodnem mejnem prehodu.

Petrovo Brdo. Foto: Primož Gašperič.

Čeprav bi državna meja morala potekati po razvodnici med Črnim in Jadranskim morjem, je italijanski del mešane komisije za določitev meje zaradi politične premoči dosegel potek meje pod njo, v škodo Jugoslaviji. Tega drugje v Julijskih Alpah ni bilo, saj je meja, razen pri Ratečah, Triglavu in Soriški planini, potekala strogo po grebenu. Italija je s prestavitvijo meje pod greben dosegla tako taktično kot strateško prednost, saj je Jugoslaviji preprečila pogled na svojo stran, hkrati pa je lahko greben izkoristila za utrjevanju meje. Italijanska mejna zgradba meddržavnega mejnega prehoda Petrovo Brdo je bila tako skoraj kilometer od Petrovega Brda, do jugoslovanske mejne zgradbe, ki je še ohranjena, pa je bilo še 400 m (Žorž 2017). Sedanja občinska meja med Tolminom in Železniki je reliktni ostanek te meje. Poleg glavnega mejnega prehoda sta bila v bližini še maloobmejni prehod ob poti proti Sorici in maloobmejni prehod do Podporezna.

Postaja 2: Zalodnikarjev grič

V nadaljevanju pot vodi na Zalodnikarjev grič, kjer si je mogoče ogledati največjo od štirih podzemnih utrd ob obrambne skupine Petrovo Brdo.

Italijanska vojska je ob francoski, švicarski, avstrijski in jugoslovanski meji že leta 1927 pričela razvijati stalni obrambni sistem. Po dveh letih priprave študij so leta 1931 sprejeli enotne smernice gradnje, ki so jim morali slediti posamezni armadni zbori. Ti so sami snovali in nadzirali postopke, gradnjo pa so prevzela na javnem razpisu izbrana gradbena podjetja.

Sprva vojska v sklopu vojaškega utrjevanja meje, ki so ga poimenovali Alpski zid (*Vallo Alpino*), ni uspela povsem poenotiti načrtovanja, na koncu pa je zmagala obstoječa italijanska utrdvena doktrina branjenja zgolj najbolj prehodnih mest v notranjost države (Bizjak 2016). Gradnjo so že takrat delili na stalna in začasna obrambna dela, ki se razlikujejo v tem, da so stalna imela tudi prostore za varovanje pehote oziroma posadke utrdbe ali opazovalnice, kar je bilo odraz izkušenj iz prve svetovne vojne in želje po čim boljši zaščiti vojakov. Vse utrdbe na Petrovem Brdu in Vrhju Bače (1273 m) ter obe opazovalnici na Možicu in Lajnarju spadajo med stalna obrambna dela. Njihova gradnja se je začela leta 1933. Ob rapalski meji so bila leta 1935 dokončana le dela pri Godoviču, pa še ti objekti niso bili že takrat predani v uporabo (Bizjak 2016). Stalna obrambna dela, ki so zapirala takšna »grla«, so poimenovali *caposaldo*, kar lahko prevedemo kot 'obrambna skupina', saj gre za skupek enega ali več stalnih obrambnih del, največkrat v obliki utrd (Žorž 2017). Tako kot drugod ob nekdanji meji tudi tu domačini še vedno pravijo »Na Kaposaldu«, s čimer imajo v mislih predvsem največjo od štirih podzemnih utrd Petrovega Brda. Na poti s Petrovega Brda sta še manjša vojašnica obrambne skupine in utrdba.

Postaja 3: Robarjev grič

Z Zalodnikarjevega griča vodi pot po asfaltirani cesti, mimo nekdanjega maloobmejnega prehoda Podporezen, proti samotni domačiji Robar. Robarjev grič nad kmetijo, imenovan

V podzemlju italijanske vojaške utrdbe. Foto: Primož Gašperič.

Jeklena opazovalna kupola vrh utrdbe. Foto: Primož Gašperič.

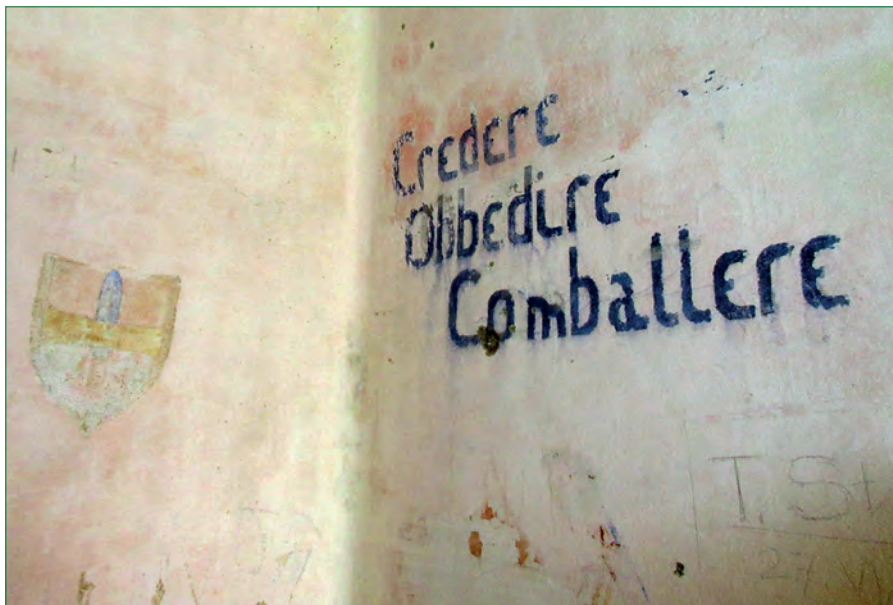
Samostojni bojni blok brez jeklenih delov. Foto: Primož Gašperič.

Velika utrdba tik pod vrhom Lajnarja. Foto: Primož Gašperič.

Ostanki vojašnice na Robarjevem griču. Foto: Primož Gašperič.

Ohranjen fašistični napis »VEROVATI, UBOGATI, BORITI SE« v notranjosti vojašnice. Foto: Primož Gašperič.

tudi Črni vrh (1052 m), je povsem samostojen in ni del grebena, ki se od Petrovega Brda vzpenja proti Hoču (1514 m) in Poreznu (1630 m). Kot tak nudi izjemen razgled.

Leta 1937 se je pričela nova faza utrjevanja, ko so zaradi počasnega napredovanja gradnje na pobudo generala Parianija raje predvideli večje število manjših stalnih obrambnih del. Tako so nastala številne manjše utrdbe in adaptacije na Vrhcu Bače, Možicu (1602 m), Slatniku (1609 m), Kupu (1046 m), Robarjevem griču in Poreznu, kakršnih drugje v Sloveniji ni mogoče videti. Nenehno dograjevanje in adaptiranje obstoječih gradenj je tudi ena od značilnosti italijanskega Alpskega zidu. Vsem samostojnim bojnim blokom je bilo skupno, da niso imeli jeklenih delov, kot je bilo značilno za utrdbe.

Takrat sta verjetno nastali tudi vojašnici s pripadajočimi obrambnimi položaji na Robarjevem griču in Kupu. Obe točki sta sestavljali južno in severno krilo prelaza Petrovo Brdo ter bili vezni člen v višjimi gorskimi položaji na Lajnarju in Poreznu. Tako je Alpski zid okrog Podbrda začel dobivati podobo utrjene obrambne črte in ga niso več sestavljale le posamezne utrjene točke (Žorž 2017).

Zaradi odmaknjenosti je tu bistveno manj grafitov kot v enakih objektih nad Soriško planino. Ohranjene so celo poslikave in fašistični slogani iz rapalskega obdobja. Dostopna pot do te vojašnice je bila zgrajena iz Podbrda. V prvotni obliki je ohranjena le v njenem zadnjem, najvišjem delu, nižje pa je razširjena v cesto.

Postaja 4: Podbrdo

Podbrdo, prvič omenjeno leta 1588, je razpotegnjeno naselje v naravnem zaključku ozke doline reke Bače. Ukleščeno je med Črno prstjo (1844 m), Koblo (1498 m), Slatnikom, Lajnarjem (1549 m) in Poreznom, vmes pa sta naravna prehoda Vrh Bače in Petrovo Brdo. Zgodovinsko je pomembnejši prvi, saj je povezoval Bohinj in Soško dolino, kar je pomenilo tudi povezavo med srednjo oziroma severno Evropo in Apeninskim polotokom.

Tisočletja stara tovorniška pot je utonila v pozabo šele na začetku 20. stoletja, ko je Avstro-Ogrska v sklopu bohinjske proge med Gorico in Jesenicami zgradila predor med Bohinjsko Bistrico in Podbrdom. Z otvoritvijo proge leta 1906 je prej odročen kraj dobil železniško postajo na eni od bolj pomembnih avstro-ogrskih železniških prog, ki je bila najkrajša in najcenejša pot za tovorni promet med Trstom in Koroško ter v njenem nadaljevanju Salzburgom in Prago. Proga je pomen ohranila tudi po prvi svetovni vojni, ko je bila kljub državni meji še vedno pomembna prometna žila tržaškega pristanišča.

V tem času se je železniška postaja v Podbrdu razširila, v njej je imela gostinske prostore tudi fašistična organizacija *Doppolavoro*. S koncem druge svetovne vojne pa je proga pričela izgubljati pomen. Leta 1930 so pod železniško postajo svojo zgradbo dobili tudi Javna varnost (kvestura in policija) in orožniki, v njej pa so bili tudi zapori, ki so jih uporabljali za pridržanje oseb, poslanih v internacijo. V ohranjeni stavbi so zdaj stanovanja.

Leta 1933 je Ministrstvo za obrambo začelo graditi vojašnico v spodnjem delu Podbrda. V projektni dokumentaciji je bilo navedeno, da mora vojašnica zagotoviti namestitev stotnije pehote. Na drugi strani glavne ceste so uredili tudi hleve za mule, ki so bile poglavito sredstvo mobilnosti italijanske vojske v hribovitem svetu. Zaradi gradnje vojašnice je vojska povsem na novo zgradila 600 m državne ceste Grahovo–Podbrdo–državna meja (Žorž 2017). Sprva so v vojašnico želeli namesti Alpince, ki so dotlej v Podbrdo prihajali v sklopu poletnih taborov in rednih vojaških vaj udeležencev iz vojašnice *Italia* v Tolminu.

Odprtje vojašnice leta 1934 je že ustrezalo obdobju, ko se je oblikoval korpus mejne straže. Tako ni presenetljivo, da je na vojaškem zemljevidu iz tega leta vojašnica označena kot *caserma Alpini*, čeprav je v isti seriji zemljevidov vojašnica Alpincev Na Logu v Trenti že označena kot *caserma GAF*. Vojašnica je bila poimenovana po avstrijskem državljanu italijanske narodnosti Emu Tarabocchii iz Trsta, ki je 24. maja 1915 prebegnil na italijansko stran in kot vojak 2. pehotnega polka Udine padel 19. julija 1915 med spopadi v bližini Podgore pri Gorici, za kar je bil posmrtno odlikovan.

Vojašnica, narejena za eno stotnijo, je z uveljavitvijo korpusa mejne straže v drugi polovici tridesetih let postala premajhna, saj so v njej domovali tudi topničarji, inženirci in ostale podporne enote. Z uvedbo sektorjev leta 1937 se je v vojašnico naselilo tudi poveljstvo podsektorja mejne straže XXI/C. Po drugi svetovni vojni so v njenih prostorih uredili tekstilno tovarno Bača, ki je začela obratovati leta 1955. Po njenem zaprtju leta 2004 je nekdanja vojašnica zapuščena (Žorž 2017).

Konec dvajsetih let prejšnjega stoletja se je finančna straža odločila, da poveljstvo »*tenenze*« v Podbrdu namesti v lastno zgradbo in preneha z najemanjem prostorov. Edini najdeni arhivski vir o tem je dokumentacija odkupa zemljišča med osnovno šolo Podbrdo in

Pogled na spodnji del Podbrda, kjer bohinjska proga izginja v predoru. Foto: Primož Gašperič.

kapelico iz leta 1929 (Bartolomeo in Sancimino 2014). Tako arhivsko kot fotografsko gradivo razkrivata, da je bilo poveljstvo v podolgovati pritlični leseni stavbi ob glavni cesti (Žorž 2017). Februarja 1941, le dva meseca pred napadom na Jugoslavijo, so na mestu lesene zgradbe odprli sodobno in prostorno novo vojašnico finančne straže, ki se je sicer že od leta 1935 pritoževala, da je lesena stavba poveljstva neprimerna za bivanje. Nova stavba poveljstva bi morala nositi ime po padlem finančniku Pietrinu Faisu, vendar je bilo pozneje določeno, da bo poimenovana po Raffaellu Diversi, prav tako finančniku (Bartolomeo in Sancimino 2014). Po drugi svetovni vojni so v njej uredili dom onemoglih, leta 1980 pa so zgradbo podrli in na njenem mestu zgradili sedanjo stavbo Doma starejših občanov.

Že leta 1930 je vojska ob poveljstvu finančne straže zgradila centralo za radijske zveze. To je bila tudi prva vojaška zgradba v Podbrdu. Sodoben sistem radijskih zvez na celotnem mejnem območju je vojska vzpostavila sicer šele v zadnjih letih pred drugo svetovno vojno, sprva pa je bil namenjen le neposredni komunikaciji poveljstva Podbrda s poveljstvom XI. armadnega zbora (Žorž 2017).

Posodabljanje italijanske vojske je bilo počasno. Tako so na območju Podbrda leta 1940 imeli tri radijske aparate le na Možicu, Petrovem Brdu in Poreznu. Povsem drugače je bilo z omrežjem telefonskih in telegrafskih linij, ki je bilo neprimerno boljše. Poveljstvo v Podbrdu je bilo tako leta 1940 povezano s Kalom, Bačo pri Podbrdu, logističnim središčem Kovce, Vrhom Bače, vojašnico Slatnik, Možicem, Lajnarjem, Kupom, Petrovim Brdom in meddržavnim mejnim prehodom Petrovo Brdo. Načrtovane so bile tudi linije Rodica, Matajurski vrh,

Sprehod po tematski poti s pogledom na Lajnar in Slatnik v ozadju. Foto: Primož Gašperič.

Črna prst in Petrovo Brdo–Robarjev grič–Pohoški Kup–Porezen. Čeprav fotofoniko povezu-jemo le s komunikacijo med posameznimi utrdbami, sta leta 1940 že obratovala komuni-kacijska kanala Rodica–Kalarsko brdo in Lajnar–Petrovo Brdo. Pomemben je bil predvsem prvi, saj je na Rodici obstajala improvizirana topniška opazovalnica, na Kalarskem brdu pa topniška baterija (Žorž 2017).

V času priprav na gradnjo železnice je Podbrdo dobilo prvo pravo cesto iz smeri Selške doline, ki je od Petrovega Brda vodila nad dolino Bače in ne nad Mlečnim potokom, kjer cesta poteka zdaj. Leta 1928 so na območje Podbrda prišli Alpinci bataljona Feltre 9. polka, ki so poleti deloma obnavljali, deloma pa povsem na novo gradili tovorniško pot iz Bače pri Podbrdu do prevala Vrh Bače. Zaradi živine, ki so jo Bohinjci prodajali v Posočju, se je prevala v nemščini oprijel izraz *Pass Rindsloch*, kar so Italijani prevedli v *Forcella di Bove*, slovensko 'Goveja škrbina'. Že naslednje leto so Alpinci bataljona Belluno gradili novo pot do Kovc, manjše uravnave pod Slatnikom, na nadmorski višini 1200 m, kjer je zdaj lovska koč (Žorž 2017). Italijani so naselje poimenovali »Pri 11-ih barakah«. Od tu dalje so pot na novo speljali do Lajnarja ter od tam na Slatnik, kjer so istega leta začeli tudi z gradnjo gorske vojašnice *Monte d'Oro*, kar je italijansko ime za Slatnik in pomeni 'Zlata gora', od nje pa so pot podaljšali še do Vrha Bače (Žorž 2017). Leta 1930 je bataljon Feltre od Kovc zgradil še neposredno povezovalno pot do Vrha Bače.

Leta 1934 je XI. armadni zbor sprejel odločitev o gradnji tovornih žičnic za oskrbo gorskih vojašnic, žičnice pa so verjetno prišle zelo prav tudi pri transportu velikih količin gradbe-

nega materiala za gradnjo utrd (Žorž 2017). Tudi v tem je bilo Podbrdo unikat, saj so samo tam od stare ceste, kjer se je na Slatnik odcepila pot iz leta 1929, do Kovc zgradili krožno žičnico, s Kovc do Slatnika pa nihalko. Spodnja postaja je uničena, saj prek nje poteka cesta, ohranjena pa so skladišča ob stari cesti (Žorž 2017).

Leta 1938 je Goriška pokrajina opustila obnovo glavne ceste ter se odločila za izgradnjo povsem nove ceste, po kateri se vozimo še dandanes. Sredstva za gradnjo so črpali iz programa gradnje cest v Julijski krajini iz leta 1927, za kar je država potrebovala zajeten kredit, saj je izgradnja vključevala tudi izdelavo dolgoročne strategije sodobnega omrežja prometnic (Bizjak 2016). Ali je bila ta cesta začetek načrtnega povezovanja sosednjih držav Italije in Jugoslavije ni znano, vemo le, da je Jugoslavija leta 1940 dokončala cesto iz Bohinjske Bistrice čez prelaz Sorico v Selško dolino (Žorž 2017). Druga cesta nad Podbrdom, ki vodi pod preval Vrh Bače, je pričela nastajati leta 1939. Ob njej je še vedno ohranjen kamen z letnico 1940, ceste pa niso nikoli dokončali. Vsekakor bi bila cesta na maloobmejni prehod Vrh Bače brez jugoslovanske odločitve o gradnji ceste na bohinjski strani prelaza brezpredmetna, saj je bila sedanja gozdna cesta s prelaza Sorica zgrajena šele po drugi svetovni vojni (Žorž 2017).

Literatura in viri

- Bartolomeo, M., Sancimino, F. 2014: Dal primo colpo all'ultima frontiera La Guardia di finanza a Gorizia e provincia: una storia lunga un secolo. Libreria editrice Goriziana. Gorizia, 312 str.
- Bizjak, M. 2016: Italijanski obrambni načrti proti Kraljevini SHS/Kraljevini Jugoslaviji in gradnja utrjenega obrambnega pasu na italijanski vzhodni meji (Rateče–Reka), 1927–1941. Doktorsko delo, Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem. Koper, 393 str.
- Fortunat Černilogar, D. 2008: Vojašnice v Gornjem Posočju. Vojske, orožje in utrdbeni sistemi v Posočju. Tolminski muzej. Tolmin, str. 93–112.
- Žorž, G. 2017: Varovanje rapalske meje in vojaška navzočnost na območju XI. armadnega zbora. Magistrsko delo, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 193 str.

TRIGLAVSKI NARODNI PARK – BOHINJ IN POKLJUKA

Renata Mavri

Vodja: Renata Mavri, mag., višja predavateljica, univerzitetna diplomirana geografka in diplomirana sociologinja kulture, Društvo za trajnostno rast, društvo za turizem, izobraževanje in osebni razvoj

Ekскурzija je bila izvedena 19. maja 2018.

Potek poti: Ljubljana – Bled – Bohinj – Ribčev Laz – Ukanc – Stara Fužina – Srednja vas – Gorjuše – Pokljuka – Bled – Ljubljana

Postaje: 1. Ribčev Laz – Hostel pod Voglom
2. Ukanc
3. Stara Fužina
4. Srednja vas
5. Gorjuše
6. Pokljuka – Goreljek

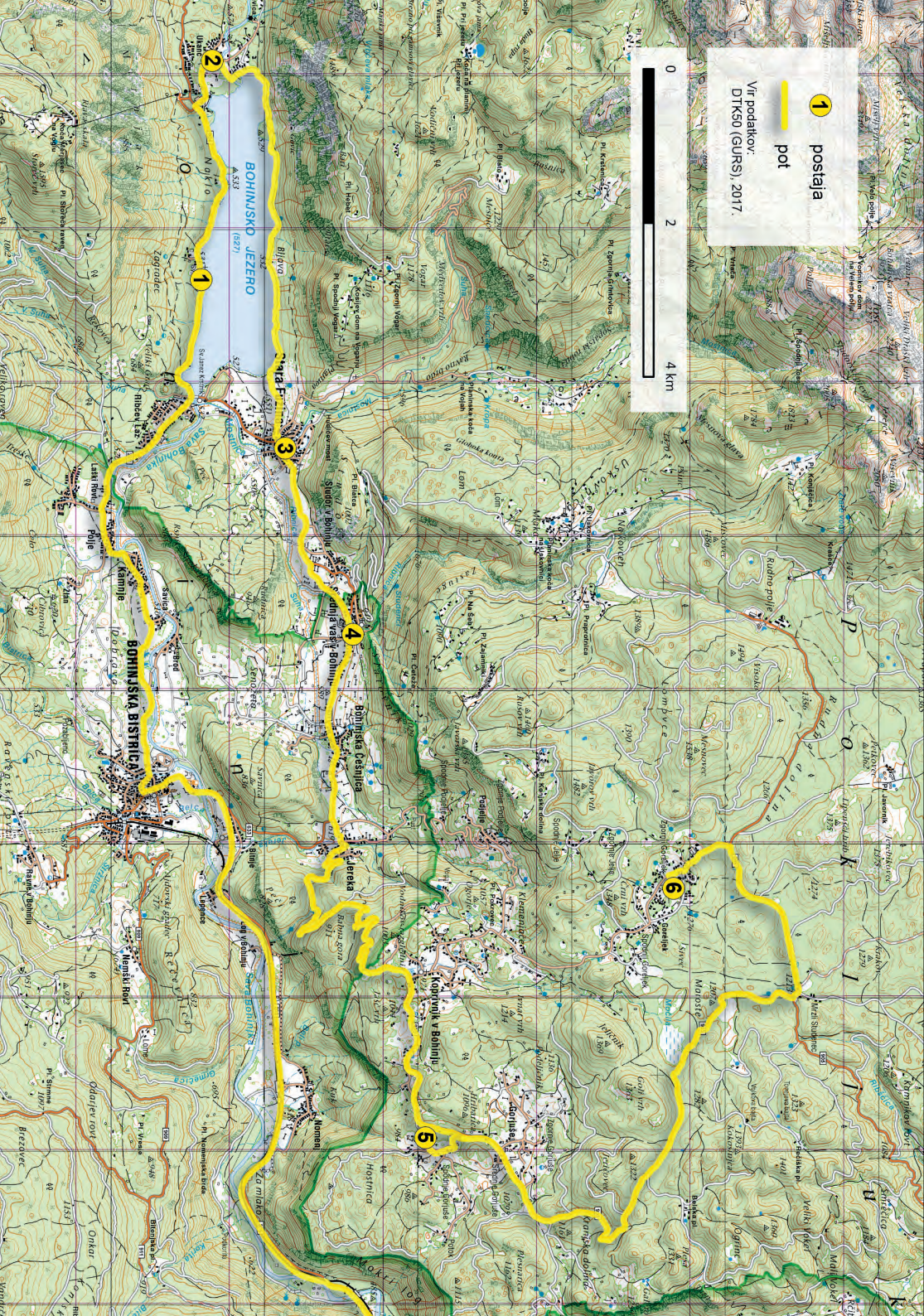
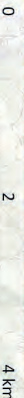
Uvod

Triglavski narodni park, edini narodni park v Sloveniji, meri 83.982 ha in zavzema 4,1 % državnega ozemlja. Od tega prvo varstveno območje obsega 31.488 ha (37,5 %), drugo 32.412 ha (38,6 %) in tretje 20.082 ha (23,9 %). V sedanjem obsegu je od leta 1981. Njegov ustanovitelj in tudi glavni vir financiranja je država. Z njim upravlja Uprava Triglavskega narodnega parka s sedežem na Bledu. Zavarovano območje je bilo ustanovljeno zaradi ohranjanja izjemnih naravnih in kulturnih vrednot ter ekosistemov. Namenjeno je tudi trajnostnemu razvijanju in ohranjanju tradicionalnih gospodarskih panog, kot so kmetijstvo, gozdarstvo, lov, obrt, turizem in rekreacija v naravi, pa tudi zagotavljanju kakovostnejšega bivanja domačinov (Načrt upravljanja ... 2016). Prepletanje različnih dejavnosti na zavarovanem območju ter množičnost in intenzivnost njihovega izvajanja lahko vplivajo tudi na nosilno zmogljivost zavarovanega območja, zato so na njem priporočljive trajnostne oblike rekreacije na prostem, ki upoštevajo okoljsko, socialno, kulturno in gospodarsko nosilno zmogljivost. Pri tem je treba upoštevati zakonodajo in varovalne režime. Na

1 postaja

— pot

Via podaljšek:
DJK50 (GURS), 2017.

zavarovanih območjih je treba »... uveljavljati trajnostno načrtovanje in upravljanje turizma, ki sta postala glavni cilj in standard turistične dejavnosti.« (Strategija trajnostne rasti ... 2017)

Temeljne statusne in turistične značilnosti

Dolina Triglavskih jezer je bila kot Alpski varstveni park prvič zavarovana z zakupno pogodbo leta 1924. Dve leti pozneje je bilo prvič uporabljeno ime Triglavski narodni park. Uradno je bil ustanovljen z odlokom Skupščine Ljudske republike Slovenije 26. maja 1961, od leta 1981 pa je njegova površina razširjena na večji del Julijskih Alp. Pravna podlaga za upravljanje narodnega parka je Zakon o Triglavskem narodnem parku (ZTNP-1 2010), ki je skladen z Zakonom o ohranjanju narave (ZON 2014).

Narodni park ima velik mednarodni pomen in ustreza kategoriji II/V Svetovne zveze za varstvo narave (*International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources* – IUCN). Leta 2003 je bil narodni park s sklepom urada Organizacije Združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization* – UNESCO) kot Biosferno območje Julijske Alpe vključen v mednarodno mrežo biosfernih območij Človek in biosfera (*Man and Biosphere* – MAB). Javni zavod je od leta 1986 član Federacije Europarc, evropske zveze zavarovanih območij. Leta 1995 je bil soustanovitelj Mreže zavarovanih območij v Alpah (*Alpine Network of Protected Areas* – Alparc). Narodni park ima mednarodni status in je vključen med območja Natura 2000 (Načrt upravljanja ... 2016).

Najpomembnejša temelja za izvajanje vseh vrst rekreacijskih aktivnosti in turizma v Triglavskem narodnem parku sta izjemni naravna in kulturna dediščina. Razgiban in izjemen relief ter prostrani razgledi (s Triglava, z Vogla, Vodnikovega razglednika ...) omogočajo razvoj kakovostne in konkurenčne rekreacije na prostem. Pomembne kakovostne prvine, ki so hkrati temelj rekreacijskih aktivnosti, so tudi velika ohranjenost in prvinskost naravne dediščine, privlačnost in posebnost v primerjavi z drugimi alpskimi dolinami, velika biotska pestrost, raznolikost kulturne dediščine ter precejšnja ohranjenost sožitja človeka in narave.

Poleg izjemne naravne in kulturne dediščine je za narodni park značilno gorsko podnebje, ki je na primorski strani zaradi sredozemskih vplivov milejše. Zanj sta značilna tudi razgibanost reliefa in lega Julijskih Alp na stičišču oziroma v bližini stičišča Alp, Dinarskega gorovja, Sredozemlja in Panonske nižine. Najvišja točka narodnega parka je Triglav (2864 m), ki se pne v osrednjem delu, najnižja pa Tolminska korita (180 m) na njegovem južnem obrobju. V narodnem parku prevladujejo srednjetriasi apnenci in dolomiti. Vse te lastnosti omogočajo pestrost rastlinstva in živalstva. Gozdovi prekrivajo dve tretjini območja parka. Med drevesnimi vrstami prevladujejo bukev, smreka in macesen.

Obiskovalce privabljajo zlasti privlačna narava, mirno in čisto okolje, bogata biodiverzitet, kakovostna voda, ogled naravnih in kulturnih znamenitosti ter različne možnosti za izvajanje različnih oblik rekreacije na prostem, kot so planinarjenje, pohodništvo, cestno in gorsko kolesarjenje, vodne in zračne aktivnosti in podobno (Mlekuž in Zupan 2011).

Število turističnih ležišč na območju narodnega parka in v parkovnih občinah postopoma narašča. Od leta 2010 do leta 2013 se je s 24.920 (21 % od vseh v Sloveniji) povečalo

Planina Zajamniki pozimi. Foto: Bojan Erhartič.

Planina Zajamniki v zgodnjem poletju. Foto: Bojan Erhartič.

Doživetja neokrnjene narave so ena glavnih privlačnosti Triglavskega narodnega parka. Foto: Bojan Erhartič.

na 27.436 ležišč. Leta 2013 je bilo največ turističnih ležišč v kategoriji »ostali nastanitveni objekti«, kamor se uvrščajo sobe, apartmaji, penzioni, turistične kmetije, ki so večinoma v zasebni lasti, torej v lasti domačinov. Največ stalnih ležišč je v občinah Bohinj in Kranjska Gora (preglednica 1).

Preglednica 1: Prenočitvene zmogljivosti po vrstah nastanitvenih objektov v občinah Triglavskega narodnega parka leta 2013 (vključene so tudi turistične nastanitve z manj kot 10 stalnimi ležišči).

občina	število ležišč			skupaj
	hoteli in podobni nastanitveni objekti	kampingji	ostali nastanitveni objekti	
Bled	3064	1120	1621	5805
Bohinj	1203	1250	4295	6748
Bovec	848	2327	1773	4948
Gorje	12	0	395	407
Kobarid	248	1005	733	1986
Kranjska Gora	1914	220	3620	5754
Tolmin	373	360	1055	1788
skupaj	7662	6282	13.492	27.436

Vir: SURS 2014a.

Počitniška hiša v Ukancu zahodno od Bohinjskega jezera. Foto: Drago Kladnik.

Po podatkih novejših raziskav o turističnem obisku biosfernega območja Julijske Alpe (Mrak in sodelavci 2017) je bilo leta 2014 v občinah Triglavskega narodnega parka 30.474 turističnih ležišč ali 24,7 % od vseh slovenskih kapacitet. Tega leta je biosferno območje Julijske Alpe obiskalo 732.859 turistov (20,7 % od vseh v Sloveniji), ki so ustvarili 1.880.047 turističnih nočitev (19,6 % od vseh v Sloveniji). Povprečna doba bivanja je bila 2,57 dneva (v Sloveniji 2,70 dneva). V zadnjem obdobju (2013–2014) število turistov narašča (leta 2014 za 14,8 %), prav tako, vendar skromneje, število nočitev (leta 2014 za 5,0 %). Porast števila turistov gre predvsem na račun tujih gostov, ki jih je bilo leta 2014 za 24,8 % več, medtem ko je bilo število domačih gostov za 12,0 % manjše. Najbolj obiskane prenočitvene zmogljivosti na območju narodnega parka so planinski domovi. V obdobju od 1. junija do 30. septembra 2016 so v njih zabeležili 52.376 nočitev, pri čemer je vsega sedem planinskih domov ustvarilo kar dve tretjini nočitev.

Število turističnih prihodov v narodnem parku in tamkajšnjih občinah se je med letoma 2010 (579.545 turističnih prihodov, 19,0 % od vseh v Sloveniji) in 2013 (683.852 turističnih prihodov) povečalo. Leta 2013 je bilo na območju narodnega parka največ turističnih prihodov v občinah Bled, Kranjska Gora in Bohinj. Leta 2010 so turisti na tem območju ustvarili 1.606.398 nočitev (10,9 % od vseh v Sloveniji), leta 2013 pa je bilo teh prenočitev že 1.818.744, največ v občinah Bled, Kranjska Gora in Bohinj. Povprečno turisti bivajo od 2 do 3 dni (leta 2013 2,8 dneva). Največji obisk je poleti, kajti julija in avgusta območje obiše 38 % od vseh turistov, ožje območje narodnega parka pa kar 53 %. Od maja do septembra ožje območje

narodnega parka obiše 70 % turistov. V zimskih mesecih imata viška turistov le Kranjska Gora in Pokljuka (Mlekuž in Zupan 2011; SURS 2014b) (preglednica 2).

Preglednica 2: Prihodi turistov, prenočitve in zasedenost v občinah Triglavskega narodnega parka leta 2013 (vključene so turistične nastanitve z manj kot 10 stalnimi ležišči).

občina	prihodi turistov			prenočitve			povprečna doba bivanja (dnevi)
	domači	tujji	skupaj	domači	tujji	skupaj	
Bled	18.876	250.299	269.175	37.955	590.536	628.491	2,5
Bohinj	48.151	71.797	119.948	125.050	219.133	344.183	2,9
Bovec	18.615	56.483	75.098	43.775	160.054	203.829	2,7
Gorje	2437	1870	4307	7105	5242	12.347	2,5
Kobarid	14.582	22.469	37.051	37.198	60.259	97.457	2,6
Kranjska Gora	61.256	96.294	157.550	171.783	300.960	472.743	3,2
Tolmin	7998	12.725	20.723	20.683	39.011	59.694	3,0
skupaj	171.915	511.937	683.852	443.549	1.375.195	1.818.744	2,8

Vir: SURS 2014b.

Opis poti

Postaja 1: Ribčev Laz – Hostel pod Voglom

Predstavnika športne agencije sta udeležencem ekskurzije predstavila svoje izkušnje glede ponudbe in izvajanja različnih oblik rekreacije na prostem v Triglavskem narodnem parku, predvsem z vidika njihove nosilne zmogljivosti. V agenciji ponujajo vodništvo oziroma inštrukcije pri naslednjih oblikah rekreacije na prostem, ki jih izvajajo na območjih Bohinja, Julijskih Alp in Pokljuke: pohodništvo, gorsko in cestno kolesarjenje, kanjoning, vožnja s kajakom in kanujem, rafting, supanje, hidrospeed, plezanje, jamarstvo, jadralno padalstvo, ledno plezanje, sankanje, snežni rafting, krpljanje in aktivnosti v adrenalinskem parku.

Pri tem ji postavlja določene omejitve zakonodaja. Tako je na primer del območja, kjer so v preteklosti izvajali kanjoning na Mostnici, po novem zakonu (ZTNP-1 2010) prešel v prvo varstveno območje, kjer ta dejavnost ni več dovoljena. Agencija sodeluje tudi na množičnih prireditvah, kot so tek okrog Bohinjskega jezera, Pravljična dežela, Festival cvetja in druge, s čimer širi in bogati svojo športno-rekreacijsko ponudbo. Dobro sodeluje z domačini, lokalno turistično organizacijo in drugimi turističnimi ponudniki, udeležuje se tudi skupne promocije.

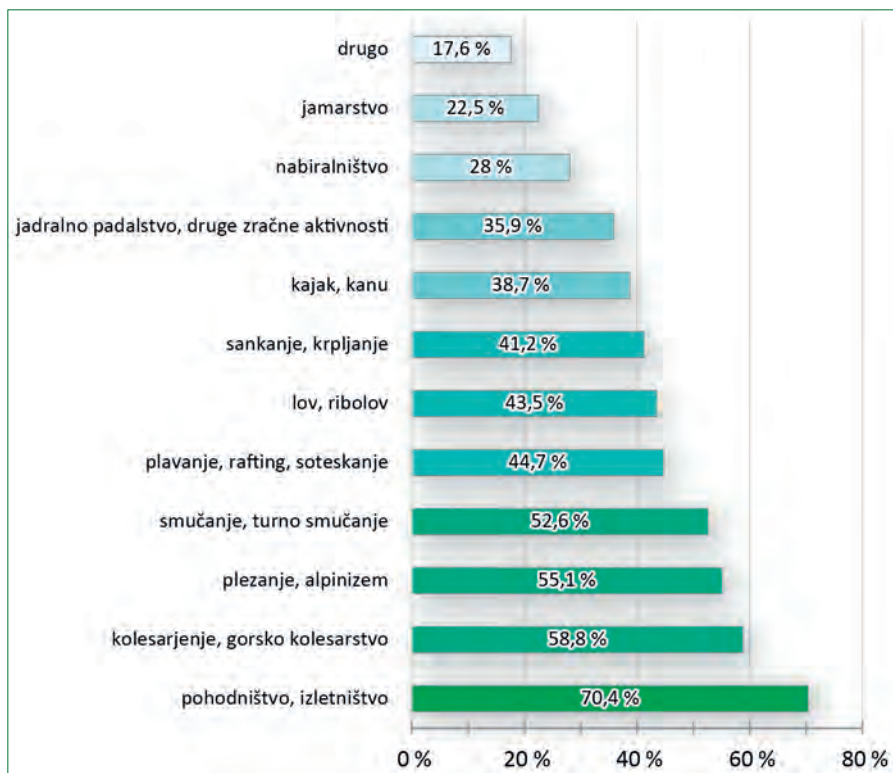
V polni turistični sezoni se sooča tudi z nekaterimi težavami, saj ji zaradi povečanega števila rekreativcev, ki si želijo njenih storitev, primanjkuje kakovostnih športnih inštruktorjev, to pa vpliva tudi na manjšo varnost njenih gostov. Množičnost rekreativcev za športno agencijo za zdaj ni prevelika in jih še zlahka sprejema, ker naravne zmogljivosti še niso presežene. Vendar pa ob sezonskih viških (15. avgust in poletni vikendi) zmanjka prostih parkirišč.

Nosilne zmogljivosti okolja so z vidika izvajanja rekreacije na prostem občasno presežene čez vikende poletnih mesecev. Foto: Drago Kladnik.

Raziskava iz leta 2012 (Mavri) prikazuje mnenja anketiranih obiskovalcev in domačinov o prepoznavanju različnih oblik rekreacije na prostem v Triglavskem narodnem parku (grafikon 1). Anketiranci najbolj prepoznavajo pohodništvo (70,4 %) ter kolesarjenje in gorsko kolesarjenje (58,8 %). Pod kategorijo »drugo« so anketiranci navajali tudi uporabo motornih sani in štirikolesnikov.

Ključni razvojni problemi turizma in rekreacije na prostem v narodnem parku so neugodna demografska struktura in z njo povezano pomanjkanje ustreznih človeških virov v turizmu, izrazita sezonskost turizma in turističnega obiska (julija in avgusta obiše območje kar 38 % od vseh turistov, od maja do septembra pa kar 70 %), marsikje še vedno neustrezna infrastruktura (ni kakovostne, varne in celoletne cestne povezave, premalo je kolesarskih poti, vsa naselja nimajo dostopa do širokopasovnega svetovnega spleta, skromna ali motena je osnovna preskrba v vaških trgovinah), neurejen promet in nerazvit javni prevoz, premajhna ozaveščenost ponudnikov in obiskovalcev o pomenu ohranjanja narave in kulturne dediščine, pomanjkanje primerne interpretacije narave in kulturne dediščine, nepoznavanje dejanskega števila obiskovalcev in podobno (Načrt upravljanja ... 2016).

Grafikon 1: Prepoznavanje različnih oblik rekreacije na prostem v Triglavskem narodnem parku med anketiranimi obiskovalci in domačini. Kategorija drugo vsebuje aktivnosti v adrenalinskem parku, spuščanje ob vrvi, snežni bob, biatlon, triatlon, bike park, tek na smučeh, hitrostni spust s kolesom, golf, gorski tek, hidrospid, namizni tenis, odbojko na mivki, vožnjo s splavom, nogomet na travi, jahanje, balinanje, plezalno steno, badminton, rolkanje, vožnjo s štirikolesniki, rečni sedež, mini raft, čolnarjenje, skike ali nordijske rolke, adrenalinsko sankališče, kotalkanje, prosto in drzno smučanje, sit-on-top čoln, supanje, zip line, tubing, skoke na elastiki, vožnjo z motornimi sanmi in vožnjo z motorjem. Vir: Mavri 2012.

Postaja 2: Ukanc

Ukanc je naselje na zahodnem bregu Bohinjskega jezera, na območju Triglavskega narodnega parka. Sestavljajo ga večinoma počitniške hiše, nekaj je tudi hotelov in počitniških domov. Južno od naselja je spodnja postaja nihalke, ki povezuje dolino s smučišči na Voglu, ob južnem bregu jezera pa sta avtocamp Zlatorog s pristanom za turistične ladjice in taborniški center. Po legendi naj bi ime Ukanc nastalo iz besedne zveze *u konc*, kar naj bi pomenilo na koncu sveta, saj naj bi ljudje v preteklosti verjeli, da se pod bližnjo Komarčo svet konča.

Rezultati anketiranja (Mavri 2012) so pokazali, da varovalni režim v narodnem parku

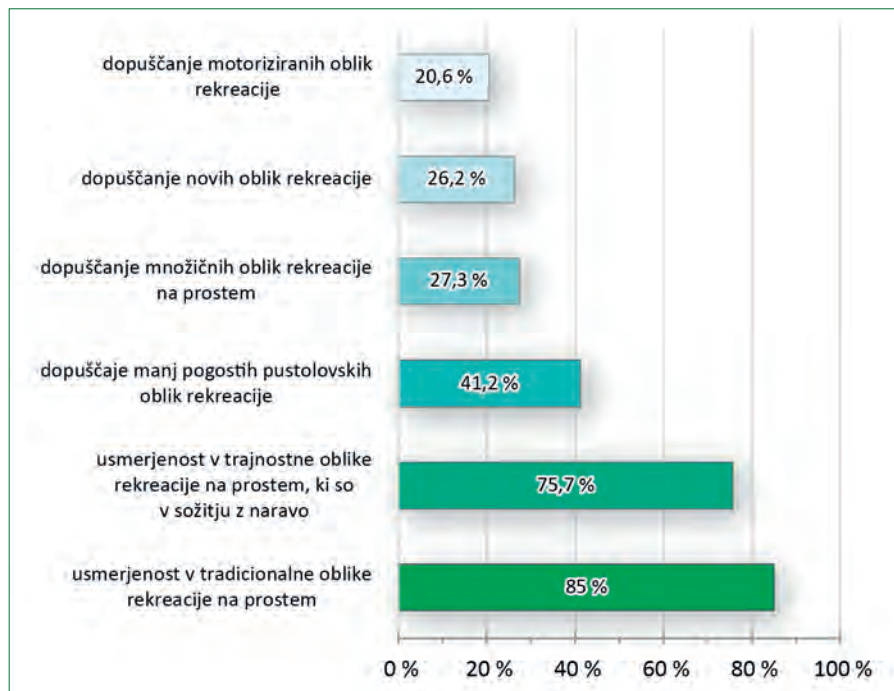
pozna večina obiskovalcev in se jim zdi primeren (preglednica 3). Skoraj petina ga ne pozna, preostala dobra četrtina ga pozna le deloma, torej bolj slabo. Med anketiranci so opazne razlike. Med tujimi jih skoraj dve petini (38 %) varovalnega režima ne pozna, petina (21 %) pa ga pozna slabo. Še najbolj ga poznajo domačini. Takšnih, ki so zatrdili da varovalni režim dobro poznajo, je nekaj več kot dve tretjini(70 %), slaba tretjina (28 %) je takšnih, ki ga poznajo le deloma.

Preglednica 3: Poznavanje varovalnega režima v Triglavskem narodnem parku (N = 432).

poznavanje varovalnega režima	
da	53,5 %
ne	19,2 %
deloma	27,3 %

Vir: Mavri 2012.

Na vprašanje o dopuščanju in zelenih usmeritvah različnih oblik rekreacije na prostem v narodnem parku se je večina anketirancev opredelila za usmeritev v tradicionalne in trajnostne oblike rekreacije na prostem, kamor spadajo tiste, ki so v sožitju z naravo. Dopuslili bi tudi manj pogoste pustolovske oblike rekreacije, kamor se uvršča tudi gorsko kolesarjenje (grafikon 2).

Grafikon 2: Dopuščanje in zelene usmeritve različnih oblik rekreacije na prostem v Triglavskem narodnem parku. Vir: Mavri, 2012.

Varovalni režim glede izvajanja različnih oblik rekreacije na prostem je podrobneje opisan v IV. poglavju Zakona o Triglavskem narodnem parku (ZTNP-1 2010), v njegovem 13. členu, in je usklajen z Zakonom o spremembah in dopolnitvah Zakona o ohranjanju narave (ZON-C 2014).

V ZTNP-1 (II. poglavje, 6. člen) je narodni park razdeljen na tri varstvena območja:

- Prvo varstveno območje je osrednje območje in je prednostno namenjeno uresničevanju varstva in ohranjanja naravnih vrednot, prvobitnih naravnih območij divjine, rastlinskih in živalskih vrst, njihovih osebkov in habitatov, naravnega razvoja ekosistemov ter naravnih procesov brez človekovih negovalnih, vzdrževalnih in drugih posegov. Dopusčena sta tudi tradicionalna paša na urejenih pašnih planinah v visokogorju in ohranjanje s tem povezane kulturne dediščine.
- Drugo varstveno območje je osrednje območje z dopuščeno tradicionalno rabo naravnih virov zaradi izvajanja dejavnosti sonaravnega kmetijstva in gozdarstva ter trajnostnega gospodarjenja z divjadjo in ribami. Namenjeno je ohranjanju obstoječega stanja naravne in kulturne dediščine vsaj v trenutni kakovosti, preprečevanju vnosa novih obremenjujočih dejavnosti in postopnemu doseganju namenov prvega varstvenega območja, ob upoštevanju razvoja dopuščenih dejavnosti.
- Tretje varstveno območje je namenjeno ohranjanju in varovanju biotske raznovrstnosti, naravnih vrednot in kulturne dediščine ter izrazitih ekoloških, estetskih in kulturnih vrednot v pokrajini, ohranjanju poselitve ter spodbujanju trajnostnega razvoja, usklajenega s cilji narodnega parka.

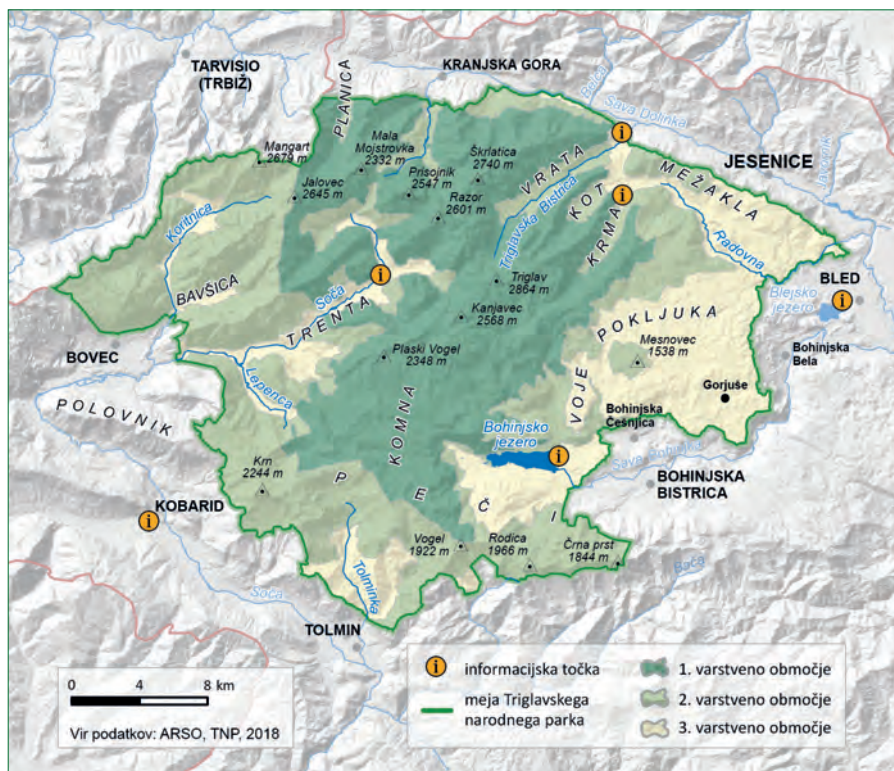
Prvo in drugo varstveno območje zajemata osrednje Julijce, Mangart, Jalovec, greben Loške stene, Krnsko pogorje, Traviško dolino, visokogorske kraške pode in območja visokogorskih jezer. Tretje varstveno območje obsega vsa ostala območja v Triglavskem narodnem parku.

Po 15. členu ZTNP-1 je na prvem varstvenem območju prepovedano:

- nadelovati nove planinske, turistične in druge poti ter steze, jih širiti ter označevati, razen označevanja zgodovinskih in tematskih poti s soglasjem upravljavca narodnega parka;
- prirejati javne shode in prireditve ter organizirati športna tekmovanja, razen če ne povzročajo čezmerne obremenitve s hrupom in nimajo neugodnih vplivov na cilje narodnega parka, prav tako s soglasjem upravljavca narodnega parka;
- voziti motorna vozila po gozdnih in kmetijskih cestah, razen voženj, ki so dovoljene v ZTNP-1;
- voziti se s kolesom, razen na gozdnih in kmetijskih cestah, planinskih in drugih poteh ter nekategoriziranih gozdnih prometnicah, ki so določene v načrtu upravljanja.

Na drugem varstvenem območju je glede na prepovedi, ki veljajo na prvem varstvenem območju, skladno s 16. členom ZTNP-1 dovoljena vožnja z motornimi vozili po kmetijskih in gozdnih cestah, določenih z načrtom upravljanja.

Po ZTNP-1 je pohodništvo dovoljena oblika rekreacije na prostem, vendar v prvem varstvenem pasu ni dovoljeno nadelovati nove planinske, turistične in druge poti ter steze, jih širiti in označevati. Na ožjih zavarovanih območjih se je dovoljeno gibati le po obstoječih poteh.

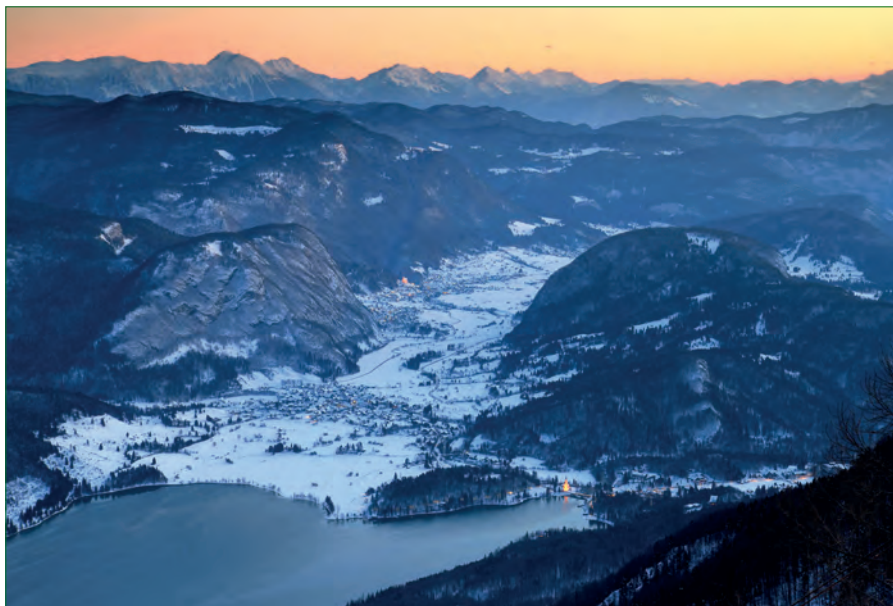

Varstveni pasovi Triglavskega narodnega parka.

ZTNP-1 prav tako kot Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o ohranjanju narave (ZON-C 2014) prepoveduje vožnjo, ustavljanje, parkiranje in organiziranje vožnje z motornimi vozili ter kolesi po naravnem okolju (13. člen). Naravno okolje pa ne vključuje kategoriziranih in nekategoriziranih cest, zato sta po njih možna kolesarjenje in vožnja z motornimi vozili (5. člen).

Gorski kolesarji so zaradi uporabe poti v naravnem okolju v sporu z lastniki, skrbniki in ostalimi uporabniki od takrat, ko so presegli kritično število. Sprejeta zakonodaja, ki prepoveduje vožnjo z gorskimi kolesi v naravnem okolju, po planinskih poteh (Zakon o planinskih poteh 2007), gozdnih vlakah (Zakon o gozdovih 1993) ter na zavarovanih območjih (ZTNP-1 2010) in je skladna z Zakonom o spremembah in dopolnitvah zakona o ohranjanju narave (ZON-C 2014), je za mnoge ljubitelje gorskega kolesarjenja sporna. Problem je predvsem v enačenju motoriziranih vozil in koles na lastni pogon, ki naj bi bili resna ovira za ustrezen razvoj gozdov v smislu večnamenske uporabe s poudarjeno ekološko, socialno in gospodarsko vlogo, kot velevajo regionalni razvojni cilji Slovenije. Glede vožnje z gorskimi kolesi v naravnem okolju je bilo v zadnjih letih precej pobud.

Za Triglavski narodni park so značilni prekrasni razgledi. Foto: Bojan Erhartič.

Zimski pogled z Vogla na osrednji del Julijcev s Triglavom na desni strani. Foto: Robert Brglez.

V osrednjem delu Triglavskega narodnega parka je tudi Jezero na Planini pri Jezeru. Foto: Klemen Tomšič.

Posebna zanimivost narodnega parka so mikrokraške oblike, tudi meandrske žlebiči. Foto: Bojan Erhartič.

Zimska panorama Bohinjskega jezera s cerkvijo sv. Janeza Krstnika v ospredju. Foto: Robert Brglez.

Idila na Bohinjskem jezeru. Foto: David Škarja.

Pogled na Bohinjsko jezero in Bohinjska vrata iz Ukanca. Foto: Renata Mavri.

V kraljestvu zlatoroga ... Foto: Renata Mavri.

Po Bohinjskem jezeru turiste prevažajo ladjice na električni pogon. Foto: flickr.

Spomladi 2018 so zaradi spravila lesa obolelega drevja na severni obali jezera uničili prej idilično pešpot. Foto: Drago Kladnik.

Komisija za varstvo gorske narave pri Planinski zvezi Slovenije je 20. junija 2013 Državnemu svetu RS podala predloge Planinske zveze Slovenije o kolesarjenju po planinskih poteh z naslednjimi izhodišči:

- Po vseh prometnicah, ki so grajene za vožnjo in kjer s predpisi, ki urejajo ohranjanje narave, gozdarstvo in lovstvo, kolesarjenje ni prepovedano, je vožnja s kolesi dovoljena.
- Poti, ki ne potekajo po poljskih poteh ali gozdnih prometnicah, so zaprte za kolesarje, razen tiste, za katere na predlog skrbnika poti strokovni odbor za izvajanje kriterijev o dvonamenski rabi planinskih poti oceni, da izpolnjujejo pogoje za dvonamensko rabo.
- Vožnja s kolesi ni dovoljena po brezpotjih, tudi po vodotokih, po planinskih poteh nad gozdno mejo (visokogorje), po planinskih poteh čez barja in mokrišča ter po sipkem, nestabilnem terenu, po planinskih poteh, ki so obremenjene z množičnim pohodništvom, po planinskih poteh z vgrajenimi kovinskimi in lesenimi varovali ter po planinskih poteh na zavarovanem območju, razen po poteh, namenjenih kolesarjem, in obstoječih prometnicah (ceste in traktorske poti).
- Zahtevani tehnični kriteriji so:
  - širina poti, pri čemer je pot prečno izkrčena v širini vsaj 1,5 m, na nevarnih, izpostavljenih odsekih tudi več, lahko je prečno zmerno nagnjena, njena hodna površina je lahko bistveno ožja od 1,5 m;
  - naklon poti mora biti povprečno manjši od 20 % (Mrak 2013).

Zadnja novica o predvidenih spremembah na področju zakonodaje o gorskem kolesarjenju je opredeljena v Strategiji trajnostne rasti slovenskega turizma 2017–2021 (Strategija ... 2017), ki jo je Vlada RS sprejela 5. oktobra 2017. V strategiji je med drugim opredeljenih deset vodilnih turističnih produktov Slovenije, na prvem mestu pa se pojavljata počitnice v gorah in "outdoor" turizem. V poglavju o institucionalnem in pravnem okvirju je med ukrepi za doseganje ciljev navedeno: »Ureditev vožnje s kolesom v naravnem okolju: sprememba zakonodaje, ki bo omogočila gorsko kolesarjenje v naravnem okolju in priprava akcijskega načrta za implementacijo zakonodaje, povezane z gorskim kolesarjenjem.« (Novosti ... 2017; Zakonodaja ... 2017)

Postaja 3: Stara Fužina

Leta 1971 je v Stari Fužini v opuščeni vaški sirarni odprl vrata Planšarski muzej, ki so ga leta 1990 vsebinsko preuredili in dopolnili. Leta 1883 je bila namreč v Stari Fužini v Bohinju zgrajena sirarna, v kateri so do leta 1967 izdelovali sir. Poleti so sirarski mojstri skrbeli tudi za velike hlebe sira, ki so jih nosači vsak teden prinašali z bohinjskih planin.

Bohinj je bil stoletja slovensko planšarsko središče. Razvito je bilo planinsko pašništvo z mlekarstvom v najbolj intenzivni obliki. Od maja do sredine junija so se skladno z razpoložljivo pašo planšarji s čredami krav iz doline najprej podali na nižje ležeče planine in od tam navzgor na visoke planine. Jeseni so se nato spet postopoma vračali v dolino.

V avtentičnem okolju so s predmeti ter fotografskim in dokumentarnim gradivom prikazani zgodovina planšarstva v Bohinju, življenje planšarjev, sirarna in sirarsko delo na pla-

Stara Fužina spomladi. Foto: Bojan Erhartič.

Planina Dedno polje. Foto: Bojan Erhartič.

Sirjenje na Planini v Lazu. Foto: medmrežje 1.

ninah, transport sira v dolino, značilna bohinjska planšarska naselja in planšarske stavbe (Planšarski muzej 2018).

V muzeju je ohranjena prvotna sirarska delavnica z velikima vzidanima sirarskima kotloma in prešo za oblikovanje hlebov sira. Razstavljeni so originalno sirarsko orodje in pribor ter predmeti, ki so jih planšarji uporabljali pri svojem delu na planinah.

Razstavljeni so predmeti notranje opreme sirarn (sirarsko orodje in pribor, posode za mleko, pinje za izdelovanje masla), tudi veliki kotel na lesenem vratilu iz sirarne na planini Blato. V vitrini je velika "majerska" krošnja, opremljena s potrebščinami, ki so jih planšarji ob selitvi na planine nosili s seboj. Na fotografijah so prikazani sirarne in sirarsko delo na planinah, transport sira v dolino ... Na ogled je tudi lesen planšarski stan s planine Zajamniki, z notranjo opremo iz leta 1849.

Postaja 4: Srednja vas

Začetki bohinjskega sirarstva segajo v 13. stoletje. Razvijali so ga planšarji, ki so svojo živino v poletnih mesecih pasli na bohinjskih planinah. Tam so pridobivali mleko in ga predelovali v maslo, skuto, sir in druge mlečne izdelke.

V zadnji četrtini 19. stoletja je na pobudo tedanjega župnika Janeza Mesarja v Bohinju nastala prva sirarska družba na Kranjskem. Z željo, da bi izdelovali kakovosten sir, so se pove-

Bohinjski siri. Foto: Drago Kladnik.

zali s švicarskim sirarjem Tomažem Hitzem. Pod njegovim vodstvom so leta 1873 na Bitenjski planini začeli izdelovati bohinjski sir. V nekaj letih so izdelavo tega sira razširili na vse bohinjske planine in obe bohinjski dolini, Zgornjo in Spodnjo. Kmalu zatem so ob pomoči Švicarja nabavili sirarsko opremo in z njo opremlili več sirarn, med njimi tudi sirarno v Srednji vasi.

Sirarstvo v Bohinju je bilo zelo dobro razvito. Pomembna kmetijska in gospodarska dejavnost je bilo tudi v letih po prvi svetovni vojni, nato pa je začelo polagoma usihati. Sirarne v dolini so zapirale svoja vrata, prav tako se je manjšalo število planšarjev na planinah. Zdaj izdelujejo sir na planinah le še redki posamezniki, v obeh bohinjskih dolinah pa je ohranila proizvodnjo bohinjskega sira le sirarna v Srednji vasi.

Skrozi zgodovino se je tradicionalen način izdelave bohinjskega sira prilagajal in spreminjal. Sedanji bohinjski sir se od klasičnega ementalskega sira razlikuje po barvi skorje, prerezu, dimenzijah, času zorenja in specifičnem aromatičnem okusu.

Bohinjski sir je posebna vrsta ementalskega sira in spada v skupino trdih sirov. Značilen hleb je težak od 45 kg do 55 kg, v premeru meri okrog 60 cm, visok je od 8 do 15 cm. Hleb je rahlo izbočen, njegova zlatorumeno obarvana skorja je čvrsta, gladka in suha. V notranjosti je sir slonokoščene do rumene nesvetleče barve, z gladkimi okroglimi luknjami (očesci) premera od 5 do 15 mm. Luknje so srednje do precej goste in enakomerno porazdeljene. Vonj sira je prijeten, okus pa rahlo pikanten. Spominjata na orehova jedrca.

Bohinjski sir je izdelan na način, ki združuje tradicijo, znanje, večstoletne izkušnje sirarjenja in sodobno opremo. Narejen je iz zdravega bohinjskega mleka, ki je pridobljeno v čistem

naravnem okolju. Tehnološki postopek izdelovanja v veliki meri ohranja tradicionalen način izdelovanja in negovanja sira. Vsak hleb sira se še vedno ročno obdela in neguje. Zori več kot mesec dni. V času zorenja pridobiva značilen okus, po katerem se razlikuje od drugih sirov.

Količine izdelanega bohinjskega sira so omejene. Čeprav je na trgu povpraševanje po njem večje od ponudbe, cilj njegovega izdelovanja ni povečevanje proizvodnje, ampak predvsem visoka kakovost proizvodov (Bohinjski sir 2018).

Postaja 5: Gorjuše

Gorjuše so razloženo naselje na prisojnih policah Pokljuke, na nadmorski višini od 900 do 1100 m. Skupaj z bližnjim, okrog 3 km oddaljenim Koprivnikom, spadajo med najvišje ležeča naselja v Sloveniji. Zaselki Spodnje, Srednje in Zgornje Gorjuše so se razvili na območju nekdanjih bohinjskih pašnih planin. Število stalnih prebivalcev se krči, pravih kmetij je čedalje manj, narašča pa število počitniških hišic.

Po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije iz Načrta upravljanja Triglavskega narodnega parka (2016) je leta 2010 na zavarovanem območju stalno živelo 2444 ljudi (metodologija od leta 2008 kot stalne prebivalce opredeljuje tiste, ki na istem naslovu bivajo več kot leto dni). Ker je v letih 2000–2005 veliko vikendašev prijavilo stalno prebivališče na zavarovanem območju, da bi se izognili plačilu davka, natančnih podatkov o stalnih prebivalcih narodnega parka žal ni. V analizi Načrta upravljanja (2016) so zajeli podatke 21-ih naselij, ki so v celoti v Triglavskem narodnem parku in v njih našeli 2118 prebivalcev, januarja leta 2014 pa 2420 prebivalcev, od katerih jih štiri petine stalno živi v narodnem parku. Analiza je pokazala tudi neugodne demografske razmere:

- 22 % prebivalcev je starejših od 65 let in le 14 % jih je mlajših od 15 let (indeks starosti je torej 161, kar je nad slovenskim povprečjem 142);
- aktivnih prebivalcev, starih od 25 do 45 let, je med 500 in 600;
- 40 % gospodinjstev je enočlanskih;
- obstoj naselij Bavšica in Tolminske Ravne je močno ogrožen;
- demografska sestava je slabša na primorski strani, še zlasti v Posočju;
- izobrazbena sestava prebivalcev, starejših od 15 let, je bistveno slabša od povprečne izobrazbene sestave v Sloveniji;
- prebivalci, ki živijo znotraj meja narodnega parka, predstavljajo 4 % prebivalcev občin na območju narodnega parka.

Poselitev v narodnem parku je redka in neenakomerna. V Bohinju sta gosteje poseljeni Zgornja in Spodnja Bohinjska dolina, kjer so večja in manjša gručasta naselja, razpršena poselitev v obliki razloženih naselij pa je značilna za višje prisojne lege planote Pokljuke, rečne terase, dna krnic ter pobočne police nad ozkimi in strmo vrezanimi dolinami. Ponekod v zatrepih dolin, na vršajih vodotokov, pomolih in višje ležečih terasah se je izoblikovala poselitev v obliki celkov nekdanj popolnoma samooskrbnih samotnih kmetij.

Za narodni park so značilna tudi tradicionalna planšarska naselja s pastirskimi kočami, hlevi in sirarnami na planinah. Nekaj planin se je v preteklosti preoblikovalo v stalna naselja,

Vodnikov dom na Velem polju je ena od obleganih planinskih postojank na območju Triglava. Foto: flickr.

na primer Koprivnik v Bohinju in Gorjuše. V zadnjem času se pastirske kočje spreminjajo v počitniška bivališča. Iz nekdanj povsem kmečkih naselij nastajajo turistična naselja s spremljajočo infrastrukturo ter nastanitvenimi in športno-rekreacijskimi objekti, denimo Ukanc, Ribčev Laz in Goreljek. Po ocenah je na območju narodnega parka že več kot 600 počitniških enot.

Tovrstna preobrazba skupaj s turističnimi novogradnjami poraja določene probleme, kot so stihijska in neracionalna raba prostora, neustrezni gradbeni posegi, zahteve za gradnjo gospodarske javne infrastrukture, nasprotja z drugimi rabami, rast cen objektov na nepremičninskem trgu, večje sezonske obremenitve, spremenjen videz naselij in planin ter marsikje tudi zguba identitete (Načrt upravljanja ... 2016).

Tradicionalna prostočasna dejavnost na območju Julijskih Alp je planinarjenje, ki je povezano tudi s prvim zavarovanjem narodnega parka leta 1924. Množično obiskovanje gora v poletnem in zimskem času, turno smučanje, obiskovanje planinskih koč in večanje ponudbe novih dejavnosti dobivajo čedalje večjo razsežnost in pomenijo vse večjo obremenitev naravnega okolja v narodnem parku. V Triglavskem narodnem parku je za zdaj 38 planinskih koč z 2792 posteljami. Razmah planinstva vpliva tudi na povečan promet v alpskih dolinah, na planinah in prelazih. Za gorski svet je značilno, da se obiskovalci zgoščajo na razmeroma majhnem prostoru in v omejenem časovnem obdobju.

Največ koč je na območju osrednjih Julijcev (»triglavske kočje«) in ob Vršički oziroma Ruski cesti. Koče se s pitno vodo oskrbujejo iz lastnih zajetij bližnjih izvirov, v veliki meri pa tudi s kapnico iz vodnih zbiralnikov. Količinska preskrba koč z vodo je večinoma dobra in

stalna. V visokogorju zagotavljajo energijo s fotovoltaičnimi paneli, vetrnicami, plinom ter bencinskimi ali dizelskimi agregati. Večino koč ogrevajo z drvmi. Koče so zmanjšale količino odpadnih vod s suhimi stranišči, varčno sanitarno opremo in povečano rabo lastne posteljnine obiskovalcev. Šestnajst koč ima zgrajene male komunalne čistilne naprave, druge pa imajo urejene pretočne greznice s ponikovalnico. Odpadke v kočah večinoma ločujejo, stiskajo in odvažajo v dolino. Pri posameznih kočah so tudi deponije odpadkov, ponekod smeti sežigajo in kompostirajo. Način oskrbovanja je povezan z dostopnostjo koč. V visokogorju prevladujejo helikopterska oskrba (urejeno je skupno vzletišče na Rudnem polju) in tovarne žičnice, v zadnjih treh letih ponovno oživlja že dodobra preizkušena nošnja s konji (Načrt upravljanja ... 2016).

Postaja 6: Pokljuka – Goreljek

Na vzhodnem robu Triglavskega narodnega parka je s prostranimi gozdovi prekrita visoka kraška planota Pokljuka. Razprostira se na nadmorski višini med 1200 in 1500 m in je največja med planotami Julijskih Alp. Na jugu se spušča v dolino Save Bohinjke, na severovzhodu v dolino Radovne, na severozahodu sega do grebena nad Krmo, katerega najvišji vzpetini sta Debela peč (2014 m) in Viševnik (2050 m).

Čeprav Pokljuka zaradi uravnane površja spominja na dinarske kraške planote, ji ledeniška preoblikovanost in planinsko gospodarstvo dajeta povsem alpski videz. Med kraškimi oblikami so najbolj značilne konte, brezna in jame. Ledeniki so za seboj pustili talne morene, na katerih so nastali grbinasti travniki. Bohinjski ledenik, ki je nastal v zaledju Bohinja, je po dolini Save Bohinjke drsel proti Bledu. Zapolnjeval je tudi Blejsko-Radovljiško kotlino in v svojem največjem obsegu segal do Blejskega Vintgarja, Žirovnice, Begunj na Gorenjskem in Kamne Gorice (Šifrer 1992).

O dolgotrajni prisotnosti človeka na Pokljuki pričajo tamkajšnja številna arheološka najdišča. Za vdolbine na površju, podobne kraterjem na Luni, so dolgo domnevali, da so geološki pojavi. Vendar so potem ugotovili, da so posledica rudarjenja oziroma nabiranja železove rude v obliki bobovca, ki so ga že od antike dalje talili v železo.

Največje naravno bogastvo Pokljuke so zagotovo gozdovi. Zaradi kuhanja oglja za potrebe železarstva so posekali skorajda vse dosegljive bukve, ki so jih nadomeščali s smrekami, zato te v sodobnosti močno prevladujejo. Smrekov les s Pokljuke ima zaradi rastiščnih posebnosti in kratke vegetacijske dobe posebne resonančne lastnosti. Kljub temu se večinoma uporablja kot stavbni les, bukov les pa predvsem za kurjavo.

Dolgo zgodovino ima tudi pokljuško planinsko pašništvo. Dandanes večina živine ostane na Pokljuki vso pašno sezono, nekoč pa je bila Pokljuka le vmesna postaja med dolino in višje ležečimi planinami. Na pokljuških planinah se pase tudi avtohtona bohinjska cika. Rdečkasto govedo z značilno belo liso odlikujejo dobra prilagodljivost, dolga življenjska doba, poudarjen materinski čut in tudi trma. Poleti pastirji iz kravjega mleka izdelujejo okusen bohinjski sir.

Pestrost Pokljuke se kaže tudi v živi naravi. Obsežni gozdovi v svojih nedrjih skrivajo nešteto prebivalcev. V podrasti uspevajo rastlinske vrste, ki jim prija kisl podlaga smre-

Zgodnjepomladanska idila na Pokljuki z Velikim in Malim Draškim vrhom ter Viševnikom v ozadju. Foto: Bojan Erhartič.

Bohinjske cike na poključki poletni paši. Foto: flickr.

kovih gozdov. V senci smrek uspevajo kijasti lisičjak, brusnice, borovnice, zajčja deteljica in gozdna bekica, to pa so le najbolj pogoste izmed mnogih tamkajšnjih rastlinskih vrst. V letih, bogatih z dežjem, Pokljuka slovi po obilnem gobjem bogastvu, ki privablja številne nabiralce od blizu in daleč.

Območje Pokljuke je v zadnjem času izpostavljeno mnogim pritiskom. Poleg tradicionalnih dejavnosti se pojavlja čedalje več prostočasnih aktivnosti, ki imajo negativen vpliv na pestrost živega sveta, spremembe pa so tudi posledica vplivov spreminjanja podnebja. Vse pogostejši so izredni vremenski dogodki, kot so neurja, vetrolomi in suše, v večjem obsegu se pojavljajo lesni škodljivci, kakršen je smrekov lubadar, spreminjajo se ekosistemi ter ritmi živalskih vrst. To so le nekateri od izzivov, na katere se bo treba v prihodnosti temeljiteje pripraviti.

Površinske vode je zaradi apnenčeve podlage zelo malo, saj je večina hitro ponikne, nakar se pretaka po obsežnih podzemnih sistemih. Ob vznožju planote, na stiku z neprepustnimi kamninami, podzemna voda privre na plan v številnih močnih kraških izvirih. Edina pokljuka površinska oblika vode so barja, ostanki nekdanjih jezer, ki jih je za seboj pustil ledenik. Najbolj znana so barja Šijec, Goreljek in Malo Blejsko barje, ki so obdana s sklenjenimi gozdovi. Tamkajšnja raznolikost ekosistemov in obilje hrane privabita tudi mnoge živali. V drevesnih krošnjah se skrivajo različne ptice, kot so dolgoprsti plezalček, menišek, komatar, škinkavec, koconogi čuk, divji petelin in gozdni jereb. V lužah in mokrotnih predelih je svoj življenjski prostor našlo tudi nekaj vrst dvoživk. Na odprtih površinah posek in travnikov se pase jelenjad in srnjad. Od velikih zveri Pokljuko občasno obiščeta medved in volk.

Šotna barja so v Sloveniji zelo redka. Neokrnjena, v prvotni podobi so le še na Pohorju, Jelovici in Pokljuki. Gre za območja stalno stoječe vode z nekaj decimetrov ali metrov debelo plastjo šote, ki jo preraščajo šotni mahovi. Barja so začela nastajati po zadnji poledenitvi. Po umiku ledenika so za njim ostala majhna jezera. V tisočletjih so se polagoma zapolnila z različnimi organskimi ostanki vodnih rastlin, ki so se naseljevale v jezero.

Visoko barje je mokrišče, katerega rastline so s kopičenjem izgubile stik s podtalnico. Zato tukaj uspevajo rastline, ki so prilagojene razmeram s skromno količino hranilnih in mineralnih snovi. Odvisne so izključno od s hranili revne padavinske vode. Ker takšne razmere prenese le malokatera rastlina, je rastlinstvo visokih barij zelo posebno in se izrazito razlikuje od rastlinstva okolice. Nekatera visoka barja porašča zgolj zeliščna in mahovna plast, v najboljšem primeru lahko na njih naletimo na večje ali manjše otoke rušja. Na robu barja se rušju običajno pridružijo smreke, ki pa so zaradi mineralno revne šotne plasti slabo razvite in pritlikave. Poleg kisle vode in podlage sta za barje značilna tudi pomanjkanje hranil in veliko temperaturno kolebanje.

Razmere najbolj ustrezajo šotnim mahovom, ki na površini barij še vedno prevladujejo. Šotni mah ima svojevrstno sposobnost, da navzgor stalno priraščajo mladi poganjki, spodnji deli pa se postopoma spreminjajo v šoto. Na ta način se plast šote debeli, celotno barje pa se dviguje nad okolico. Tako rastline izgubijo stik s podtalnico, kar prenese le malokatera rastlina. Šotni mah zraste vsako leto za 7 do 10 mm, v desetih letih se torej ustvari približno centimeter debela plast šote. Rastlinske in živalske ostanke razkroja huminska kislina, zato je voda v barjanskih okencih rjavkasto obarvana. Zaradi velike količine vode spomladi razvoj

Pogled na značilno poključsko visoko barjo. Foto: David Škarja.

ŠOTNI MAHOVI

Šotni mahovi so najpomembnejši gradniki šotnega barja. S kemijskimi reakcijami v celicah, v pomočjo katerih si rastlina pomaga pri preskrbi z rutiinami, povzročajo močno zakisanje okolice. So posebna skupina mahov, ki je odlično prilagojena na velika nihanja količine vode v tleh in dnevno – nočne temperaturne spremembe. Na poključkih barjih živi več vrst šotnih mahov, ki so različno prilagojene na vlažnost podlage. Na šotnih hribočkih se zato plastovito razporedijo spodnji rastejo bolj vodoljubni, proti vrhu hribočka pa tisti, ki bolje prenašajo dolgotrajnejše izsušitve. Zaradi različne obarvanosti posameznih vrst je površje šotnega barja mozaično barvito.

Rastlinica šotnega mahu.
Vejice se proti vrhu stebelca glavkasto zgostijo.

An individual bog moss.
Spreading branches close up towards the top of the plant.

Lisna ploskev pod mikroskopom.
Leaf surface under a microscope.

Vejica šotnega mahu.
A bog moss branch.

Barvitost površja šotnega barja.
Multi-coloured patchwork of a peat bog.

Šotni mahovi so zaradi svoje zgradbe izredno občutljivi na mehanske vplive. Vodni tok na barju že v kratkem času povzroči močno erozijo. Nastanejo območja brez rastlin. Podobne so posledice teptanja pri vožnji ali hoji po barju – v poletnem ali zimskem času.

Owing to their structure, bog mosses are extremely sensitive to mechanical influences. Even a short-term water flow in a bog can cause severe erosion, resulting in patches of soil devoid of any vegetation. Similar consequences can result from driving or walking on a bog – both in summer and in winter.

BOG MOSSES

Bog mosses are the most important creators of peat bogs. Chemical re-

ences. In the Poključka bogs there are many moss species which have developed different adaptations to the humidity of the soil. On peat barmocks, the mosses distribute in layers; the mosses requiring more water

Po šotnem barju Goreljek je speljana informativna naravoslovna učna pot. Foto: flickr.

življenja v visokem barju v primerjavi z okolico kasni, jeseni pa se zaradi toplotnoizolacijskega učinka nekoliko podaljša. Temperaturna kolebanja barja so velika, saj se površina barja ob sončnem vremenu segreje tudi do 50 °C, ponoči pa zelo ohladi.

Takim razmeram so se rastline med evolucijskim razvojem prilagodile na različne načine. Najbolj posebne (rosike, mastnice) pridejo do rudnin z mesojedostjo, druge živijo v sožitju z glivami. Vodo zadržujejo v založnih celicah, med tkivom ali v prilagojenih organih. Kot zaščita pred čezmernim izgubljanjem vode so se pri nekaterih rastlinskih vrstah razvili usnjati listi, druge imajo razvejan koreninski sistem.

Botanične analize so pokazale, da je v visokem barju poleg ombrotrofnih rastlin mogoče najti tudi rastline, ki se hranijo z rudninsko vodo, ne glede na to, ali je ta v barju zastopana kot podtalnica ali pa se vanj steka kot površinska voda. V visokem barju lahko uspeva tudi kaka izmed nizkobarjanskih rastlin, ker je na njenem rastišču po naključju nekaj več dušika. Sicer so visoka barja izjemno občutljiva za vnos rudninske vode in dušikovih spojin.

Rastline visokih barj so kisloljubne. Ker so vodne razmere barj spremenljive, so nižje rastoče rastline lahko poplavljene, tiste na vrhu šotnih kupov pa so pogosto izpostavljene sušnim razmeram. Prevladujejo sicer vodoljubne in vlagoljubne vrste. Vendar se morajo mokrišču navkljub prilagoditi dolgotrajnejši suši, kar jim omogoči kseromorfna zgradba listov ali sposobnost vpijanja padavinske vode prek listov.

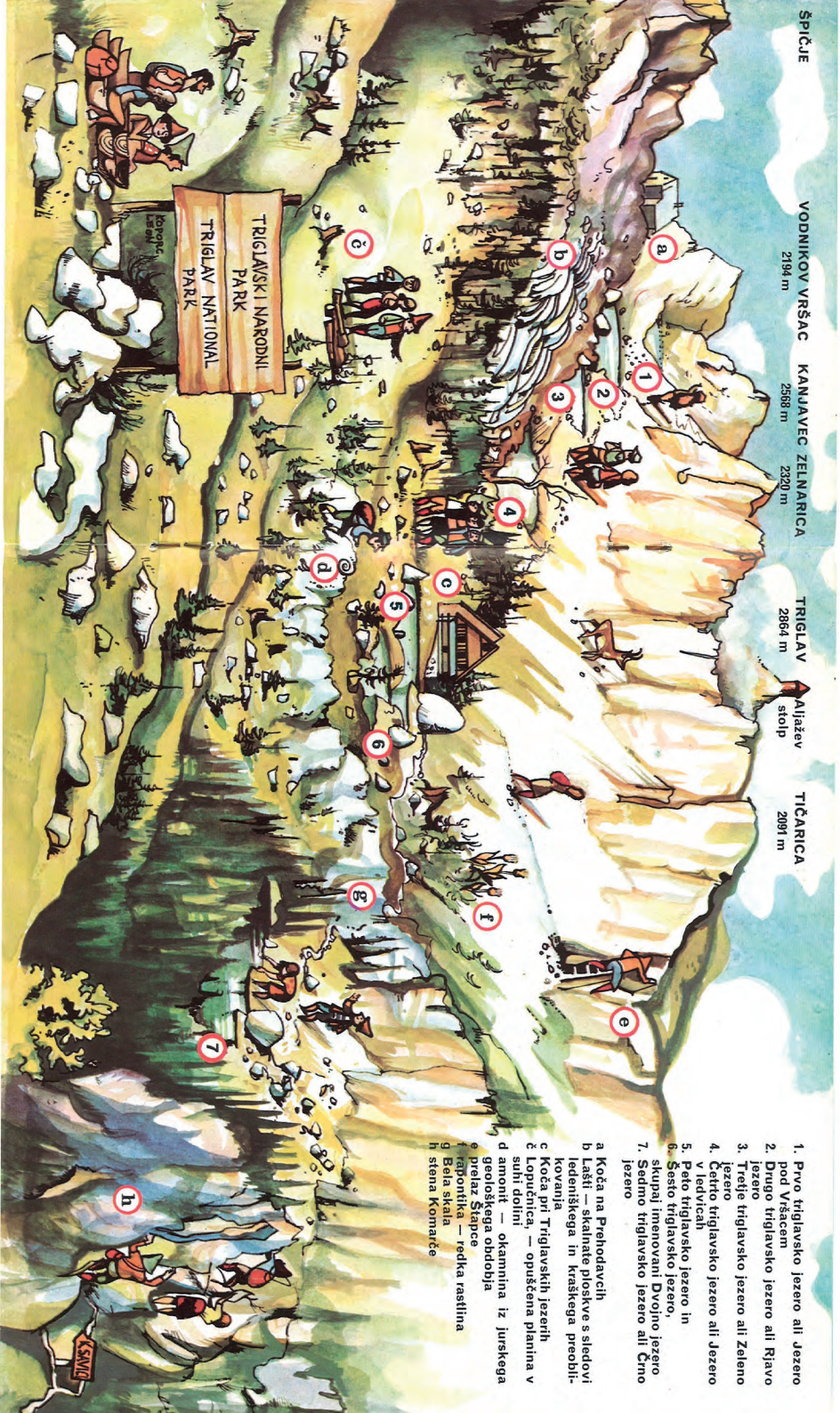
Visoka barja so z vidika varovanja narave dragocena naravna vrednota. Predstavljajo edinstveni ekosistem, kjer imajo življenjski prostor številne redke in ogrožene rastlinske ter živalske vrste, ki pomembno prispevajo k biodiverziteti. Ker se v šoti deli rastlin ohranjajo več tisočletij, barja omogočajo preučevanje razvoja rastlinstva v preteklosti. Na podlagi analize pelodnih zrn iz različnih globin se da ugotoviti, katere rastline so nekoč uspevale na tem območju.

Barja v nižinah so bila v preteklosti uničena zaradi osuševanj za pridobitev kmetijskih zemljišč ali pridobivanja šote za kurjavo. Prav zaradi izredne občutljivosti so zavarovana tudi po evropski zakonodaji in vključena v omrežje Natura 2000. Zaradi izjemnega naravnega bogastva je Pokljuka zelo pomemben prostor za vzpostavitev trajnega sožitja narave in človeka, ne le znotraj Triglavskega narodnega parka, ampak tudi v širšem slovenskem in evropskem kontekstu (Pokljuka in šotna barja 2018).

Literatura in viri

- Bohinjski sir. Medmrežje: http://www.sir.si/o_bohinjskem_siru.html, 31. 5. 2018.
- Mavri, R. 2012: Anketna med obiskovalci in domačini na območju Triglavskega narodnega parka. Medmrežje 1: <https://www.bohinj.si/zgodovina-plansarstva/>, 12. 8. 2018.
- Mlekuž, Ž., Zupan, S. 2011: Analiza stanja turizma in pristočasnih dejavnosti. Izhodišča za Načrt upravljanja Triglavskega narodnega parka 2012–2016. Bled, 41 str.
- Mrak, I. 2013: Merila za dvonamensko rabo planinskih poti. Upravni odbor Planinske zveze Slovenije. Ljubljana.

- Mrak, I., Odar, M., Marolt, M., Krek, A. 2017: Obisk biosfernega območja Julijske Alpe. Svet pod Triglavom: Triglavski narodni park za prebivalce, obiskovalce, prijatelje in podpornike 24. Javni zavod Triglavski narodni park. Bled, str. 12–13.
- Načrt upravljanja Triglavskega narodnega parka 2016–2025. Javni zavod Triglavski narodni park. Bled, 2016. Medmrežje: <https://www.tnp.si/assets/Javni-zavod/Nactr-upravljanja/JZ-TNP-Nactr-upravljanja-TNP-2016-2025.pdf>, 31. 5. 2018.
- Novosti v gorskem kolesarjenju, 31. 10. 2017. Medmrežje: https://prijavim.se/index_page/news/5897/Vlada-sprejela-z-zakonodajo-omogociti-kolesarjenje-v-naravnem-okolju/, 31. 5. 2018.
- Pac šport, Hostel pod Voglom. Medmrežje: <http://www.pac.si/si/>, 31. 5. 2018.
- Planšarski muzej v Stari Fužini. Medmrežje: <https://www.bohinj.si/atracije/plansarski-muzej/>, 31. 5. 2018.
- Pokljuka in šotna barja. Medmrežje: <https://www.tnp.si/assets/Obiscite/Aktivnosti/Parkovne-pestoti/Dokumenti/JZ-TNP-Pokljuka-in-Sotna-barja-SLO.pdf>, 31. 5. 2018.
- Strategija trajnostne rasti slovenskega turizma 2017–2021, ključni poudarki. Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo. Ljubljana, 2017. Medmrežje: http://www.mgrt.gov.si/fileadmin/mgrt.gov.si/pageuploads/Strategija_turizem_koncno_5.10.2017.pdf, 31. 5. 2018.
- SURS 2014a: Prenočitvene zmogljivosti v Triglavskem narodnem parku. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana. Medmrežje: <http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/SaveShow.asp>, 31. 5. 2018.
- SURS 2014b: Prihodi turistov v Triglavski narodni park. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana. Medmrežje: <http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/Saveshow.asp>, 31. 5. 2018.
- Šifrer, M. 1992: Geomorfološki razvoj Blejsko-Radovljiške kotline in Dobrav v kvartarju. Radovljiški zbornik. Skupščina občine Radovljica. Radovljica, str. 6–14.
- Turistična kmetija Ročnjek. Medmrežje: <http://rocnjek.kelih.com/>, 31. 5. 2018.
- Zakon o gozdovih (ZG). Uradni list RS št. 30/1993. Ljubljana. Medmrežje: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO270>, 31. 5. 2018.
- Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o ohranjanju narave (ZON-C). Uradni list RS št. 46/2014. Ljubljana. Medmrežje: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO1600>, 31. 5. 2018.
- Zakon o planinskih poteh (ZPlanP). Uradni list RS št. 61/2007. Ljubljana. Medmrežje: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4767>, 31. 5. 2018.
- Zakon o Triglavskem narodnem parku (ZTNP-1). Uradni list RS št. 52/2010. Ljubljana. Medmrežje: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO5487>, 31. 5. 2018.
- Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o ohranjanju narave (ZON-C), Uradni list RS št. 46/2014. Ljubljana. Medmrežje: <http://www.uradni-list.si/1/content?id=117961>, 31. 5. 2018.
- Zakonodaja se prepočasni prilagaja trendom. Delo, 4. 8. 2017. Medmrežje: <http://www.delo.si/novice/slovenija/zakonodaja-se-prepocasi-prilagaja-trendom.html>, 31. 5. 2018.

ŠPILJICE

VODNIKOV VRŠAČ 2194 m

KANJAVEC 2588 m
ZELNARICA 2320 m

TRIGLAV 2864 m
Aljazeera stolp

TIČARICA 2091 m

1. Prvo triglavsko jezero ali jezero pod Vrščem
2. Drugo triglavsko jezero ali Rjavo jezero
3. Tretje triglavsko jezero ali Zeleno jezero
4. Četrto triglavsko jezero ali jezero v ledvicah
5. Peto triglavsko jezero in
6. Šesto triglavsko jezero, skupni imenovanji Dvojno jezero
7. Sedmo triglavsko jezero ali Crno jezero

- a Koča na Prehodavcih
- b Lasti — skalnate ploskve s sledovi ledniškega in kraškega preoblikovanja
- c Koča pri Triglavskih jezerih
- d amonit — okammina iz jurskega geološkega obdobja
- e prelaz Stapec
- f rapotnika — vrška rastlina
- g Beta skala
- h stena Komarče

Na območju Doline Triglavskih jezer planinci še vedno občudujejo isre poljave, kot so jih že pred desetletji. Vir: Kunaver 1984; avtor risbe: Leon Koporc.

KASNO

NEKATERE GEOLOŠKE IN GEOMORFOLOŠKE POSEBNOSTI DOLINE TRIGLAVSKIH JEZER

Matija Zorn, Andrej Šmuc, Mateja Ferk

Vodje: Matija Zorn, dr., univerzitetni diplomirani geograf in profesor zgodovine, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika; Andrej Šmuc, dr., univerzitetni diplomirani inženir geologije, Oddelek za geologijo Naravoslovnotehniške fakultete Univerze v Ljubljani; Mateja Ferk, dr., univerzitetna diplomirana geografa, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika

Ekskurzija je bila v okviru Znanstvenega posvetovanja ob 90-letnici prvega zavarovanja Doline Triglavskih jezer izvedena 6. septembra 2014.

Potek poti: Koča pri Triglavskih jezerih (Dvojno jezero) – Planina Pri Utah – Jezero v Ledvicah – Zeleno jezero – Koča pri Triglavskih jezerih

Postaje: 1. Dvojno jezero
2. postaja 50 Slovenske geološke poti
3. nad planino Pri Utah
4. Jezero v Ledvicah
5. nad Jezerom v Ledvicah
6. vzhodno nad Zelenim jezerom

Uvod

Leta 1924 je bilo v Dolini Triglavskih jezer vzpostavljeno zavarovano območje, ki je zdaj del osrednjega dela Triglavskega narodnega parka. Dolini dajejo poseben pečat jezera, izstopa pa tudi po drugih naravnih posebnostih.

Dolina Triglavskih jezer je visokogorska alpska pokrajina med Bohinjem in Trento. V dolžini 8,5 km se razteza med Prehodavci na severu in Komarčo na jugu. Na severu njeno dno sega do nadmorske višine 2000 m, okoliški vrhovi pa se pnejo še 500 m višje. Z 2568 m je najvišji med njimi Kanjavec. Dolinsko dno se znižuje proti jugu, kjer je na nadmorski višini okrog 1300 m (Zorn in sodelavci 2015).

Temeljna podoba doline je odvisna od tektonske strukture ter raznolike kamninske

sestave (postaja 1). V Dolini Triglavskih jezer opazujemo geološki stik Julijskega in Slatenskega pokrova (slika 1). Na območju so prisotne zgornjetriasne do spodnjepaleozojske plutivodne kamnine: grebenski apnenci, dachsteinski apnenci in spodnjepaleozojski ooidni apnenci. Na njih so odložene srednjepaleozojske do kredne globljevodne kamnine: rdeči in sivi gomoljasti apnenci ter biancone apnenci (Šmuc 2015a).

Podrobnejša reliefna oblikovanost Doline Triglavskih jezer je posledica kraškega delovanja ter pleistocenskega ledeniškega preoblikovanja. Večje površinske kraške oblike so konte, vrtače, kotlički, škraplje in vhodi v brezna, med manjšimi prevladujejo žlebiči in škanjnice. Učinki ledeniške erozije so opazni zlasti v ledeniško obrušeni in zaobljeni skalnem površju (postaja 4). Pojavljajo se karnice, ledeniške grbine, mutonirano površje, ledeniške raze in lašti. Akumulacijske ledeniške oblike so (posamezne) morene, sicer pa se po dolini pojavljajo številna mesta s tilom. V jezerih se odlagajo jezerski sedimenti, pod ostenji so številna melišča (Hrvatini in sodelavci 2015).

Jezerca v Dolini Triglavskih jezer so zaradi zakraselosti pokrajine izjemen pojav (Brancelj 2002; Brancelj 2015). V njih živi pestra in svojstvena združba rastlin in živali. Zaradi neodgovornega delovanja človeka, kakršno je bilo naseljevanje rib, so nekatera dandanes močno ogrožena. Območje premore tudi številne botanične posebnosti (Dakskobler 2015). Zaradi človekovih posegov v pokrajino so še največje spremembe doživljali gozdovi (Poljanec 2015). Preplet človekovih dejavnosti (gozdarstvo, planšarstvo, oglarjenje) je ustvaril kulturno pokrajino (Zorn, Ribeiro in Smrekar 2015). Na območju Triglavskih jezer so pred zavarovanjem delovale tri planine: Jezéra oziroma Pri Jezérih, Pri Utah in Lopučnica. Po njihovi opustitvi smo priča zaraščanju.

Na območju Triglavskih jezer sta planinski postojanki Koča pri Triglavskih jezerih in Zasavska koča na Prehodavcih, dolina pa je med najbolj priljubljenimi planinskimi cilji v slovenskih Alpah.

Dolina Triglavskih jezer pa ni cilj le planincem, saj je bila in je še raziskovalni izziv številnim strokam. Že Karel Zois (1756–1799) je v njej dal postaviti kočjo, namenjeno botaničnim raziskovanjem. Konec 18. stoletja je po zaslugi njegovega brata Žige Zoisa ter takratnega koprivniškega župnika in pesnika Valentina Vodnika prispevala tudi delček k razvoju evropske geološke misli (postaja 6).

V vodnikih Ljubljanskega geografskega društva sta bili doslej opisani dve ekskurziji s ciljem v Triglavskem narodnem parku – Triglavski ledenik (Gabrovec 2003) in Drobirski tok v Logu pod Mangartom (Komac 2003). V nasprotju z njima se tokrat ne bomo posvetili le enemu pojavu, pač pa predstavljamo več geološko-geomorfoloških ter hidroloških posebnosti. Te so bile podrobneje opisane v več delih (na primer Peterlin 1975; Erhartič 2012; Zorn in sodelavci 2015), v obliki ekskurzij pa so bile predstavljene precej redkeje (Grimšičar 1958; Šmuc 2015b).

»... Res je sicer, da ni na tem malem koščku čudovitega alpskega sveta kamnita skladovnica bogve kako raznovrstna, je pa v marsičem svojevrstna in zato pomembna ...« (Ramovš 1975, 10), ter nas popelje v »tope oceane« pred dvesto in več milijoni leti, v obdobje mnogo mlajših »hladnih ledenikov« (Šmuc 2015b, 52), do recentnih erozijsko-denudacijskih procesov. »... Dolina je [tako] velika radoživa učilnica geografije, geologije in biologije ...« (Kozinc 2003,

Slika 1: Jezerski greben s Tičaricama in Zelnaricama v zahajajočem soncu in njihovim odsevom na gladini Dvojnega oziroma Šestega Triglavskega jezera. Foto: Bojan Erhartič.

59) in samo ugibamo lahko, kako bi bila privlačna šele, če Zlatorog v jezi na človeka ne bi uničil svoj tukajšnji »*planinski raj*« (Zorn in sodelavci 2015, 12).

Osredotočili se bomo na del doline med Dvojnim oziroma Petim in Šestim Triglavskim jezerom ter Zelenim oziroma Tretjim Triglavskim jezerom, torej na območje na nadmorski višini med okrog 1700 in 2000 m.

Opis poti

Postaja 1: Dvojno jezero

Pot pričnemo ob Dvojnem jezeru, ob katerem stoji Koča pri Triglavskih jezerih (1685 m; slika 2). Ta je tudi primerno izhodišče za ekskurzijo.

Čeprav je opis namenjen predvsem geološko-geomorfološkim posebnostim doline, pa ne moremo mimo njenih vodnih teles, ki so, kot smo že omenili, nekaj posebnega v kraški pokrajini. Čeprav gre za hidrološke posebnosti, pa sta njihova nastanek in obstanek povezana z geološkimi in geomorfnimi razmerami območja. K oblikovanju jezerskih kotanj je po Grimšičarju (1958, 19) »... največ pripomogla ugodna prvotna lega, nastala ob zakrasevanju. Delno sta jih pomagala izoblikovati sneg in led. Kjer se je zbiralo največ ledu in od koder je potem lezel naprej, tam se je navadno napravila največja globel ...«. Brancelj (2015, 49) dodaja: »Jezerski

Slika 2: Dvojno jezero. Foto: Bojan Erhartič.

ledenik je v Dolini Triglavski jezer na več mestih oblikoval bolj ali manj globoke kotanje. Na njihovem dnu je odlagal ledeniško gradivo, s katerim je zapolnil špranje in razpoke v kamnini ter tako omogočil, da se je voda ledenika, oziroma pozneje padavin, obdržala na površini in oblikovala jezerca ...«. Šmuc (2015a, 35) za jezera piše, da njihov »... nastanek še ni popolnoma pojasnjen, vendar pa so najverjetneje nastala kot posledica vzajemnega delovanja tektonike, ledeniškega nasipavanja ter kamninske podlage ...«. Nekateri, na primer Kunaver (1998, 59), jih povezujejo tudi z manj prepustnimi plastmi jurskih in krednih laporjev, kar pa je manj verjetno.

Poleg večjih, stalnih jezer, poznanih kot Sedmera jezera, je na območju doline Triglavskih jezer in v njeni okolici še več manjših, občasnih vodnih teles. Po Dobravcu in Šišku (2002, 50) »... med Triglavska jezera v najširšem smislu prištevamo vse stoječe vode Zgornje Komne, Lopučniške doline in Fužinarskih planin ...«.

Preglednica 1: Temeljni podatki o Dvojnem jezeru.

Ime/alonim	nadmorska višina (m)	povprečna površina (ha)	povprečni obseg (m)	največji premer (m)	največja globina (m)	srednji vodostaj (m)
Dvojno jezero/Peto in Šesto Triglavsko jezero	1669	Peto: 1,002 Šesto: 0,662	Peto: 520 Šesto: 350	Peto: 120 Šesto: 105	Peto: 11 Šesto: 9	Peto: 8 Šesto: 6

Vir: Dobravec in Šiško 2002, 60–61.

Triglavska jezera je prvi celovito predstavil Gams (1962). Bolj sistematične raziskave so se skoraj tri desetletja pozneje začele na Nacionalnem inštitutu za biologijo iz Ljubljane. Nekateri rezultati, ki ne zajemajo le bioloških raziskav, so zajeti v monografiji *Visokogorska jezera v vzhodnem delu Julijskih Alp* (Brancelj 2002). V zadnjih letih potekajo na Jezeru v Ledvicah in Dvojnem jezeru sedimentološke raziskave, ki jih vodijo sodelavci Oddelka za geologijo Naravoslovnotehniške fakultete Univerze v Ljubljani ter Inštituta za arheologijo Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti (Bizjan 2013; Šmuc in sodelavci 2013). Hitrost odlaganja sedimentov v jezerih je različna, od okrog 1 mm na leto v Jezeru v Ledvicah do okrog 3 do 5 mm na leto v Šestem in Petem Triglavskem jezeru (Muri in sodelavci 2013; Šmuc in sodelavci 2013). Običajno se odlagajo zelo drobni sedimenti peščeno-glinastega melja, ki jih sestavljajo minerali kalcita, dolomita in kremena, kar ni presenečanje, saj so iz njih zgrajene kamnine v okolici. Pojavljajo pa se tudi bolj neobičajni minerali (glinenci, klinoklor, muskovit/illit), ki jih v okolici ni, zato domnevajo, da jih je iz njihovega izvornega območja prinesel veter (Bizjan 2013; Muri in sodelavci 2013). Pri jezerskih sedimentih ne smemo pozabiti, da so tudi »... dragocen zapis o klimatskih spremembah in delovanju geoloških dejavnikov v preteklosti ...« (Šmuc 2015b, 55).

Izrazita zakraselost območja ne omogoča površinskih vodnih povezav med jezери. Le ob zelo intenzivnih padavinah ali taljenju snega je vzpostavljena začasna površinska povezava med izvirov Močivec nad Kočo pri Triglavskih jezerih in okrog dvesto metrov oddaljenim Dvojnem jezerom. Glavnina vode iz jezer odteka pod površjem. Štiri jezera (Jezero pod Vršacem, Jezero v Ledvicah, Dvojno jezero in Jezero na Planini pri Jezeru) imajo na bregu z gruščem zasute ponore. Sledilni poizkusi so pokazali le šibke povezave med Jezerom v

Ledvicah, izvirom Močivec in Dvojnim jezerom ter nekoliko izrazitejše z izvirom Savica. S sledilnim poskusom v Jezeru v Ledvicah je bilo ugotovljeno, da se ob močnem dežju v enem dnevu zamenja za približno polovico prostornine vode v jezeru (Urbanc in Brancelj 2002; Brancelj 2015, 53).

V vseh jezerih, razen plitvih, kakršni sta Rjavo in Zeleno, se v poletnem času v vodnem stolpcu vzpostavi temperaturna plastovitost. Voda v globini od 4 do 6 m ostaja čez celo leto ohlajena na 4 °C. Pozno jeseni (novembra) vsa jezera v približno dveh tednih prekrije led, ki se obdrži do začetka aprila (Jezero na Planini pri Jezeru), sredine maja (Jezero v Ledvicah) ali še dlje (Jezero pod Vršacem). Led je običajno debel do okrog 50 cm, vendar ga snežne padavine in plazovi lahko »odebelijo« tudi na več kot 2 m (Muri in Brancelj 2002; Brancelj 2015, 53).

Najpomembnejši dejavnik, ki določa kakovost vode v jezerih, je predvsem v zimskem in poletnem obdobju količina raztopljenega kisika v najglobljih delih jezer. Bakterijska razgradnja organske snovi (gnitje) na njihovem dnu lahko proti koncu zime oziroma poletja tam porabi ves kisik. Z izjemo Jezera na Planini pri Jezeru, kjer je odsotnost kisika na dnu reden pojav že nekaj desetletij, je na dnu ostalih jezer kisik ves čas prisoten. Kisikove razmere na dnu so se v zadnjih letih poslabšale tudi v Dvojnem jezeru, izraziteje po letu 2005. S tem so se poslabšale tako življenjske razmere za vodne organizme kot tudi kakovost vode (Brancelj 2015, 53–54).

Slika 3: Propadajoče nitaste alge na bregu Dvojnega jezera. Foto: Bojan Erhartič.

Posebna oblika onesnaževanja jezer je bila naselitev rib, saj te prej v jezerih niso bile prisotne. Poleg tega, da so poslabšale ekološke razmere, so povzročile tudi izumrtje nekaterih krajevnih populacij zooplanktona in drugih organizmov. Najbolje je to dokumentirano na primeru Dvojnega jezera, kjer so ribe naselili leta 1991. Štiri leta po njihovi naselitvi so ugotovili popolno izginotje velikih osebkov planktonskih rakov, pozneje pa tudi ličink enodnevnih (*Ephemeroptera*) in mladotletnic (*Trichoptera*), ki so se pred naselitvijo rib množično plazile po dnu jezera. Prehranjevale so se z nitastimi algami v obrežnem pasu in skrbele, da se alge niso masovno razrasle. Sedaj alge, ki poleti propadajo na jezerskem bregu, neprijetno zaudarjajo in kvarijo nekoč idilčno podobo jezera (slika 3; Brancelj 2015, 55).

Sicer pa je skupen problem jezer v Triglavskem narodnem parku eutrofikacija oziroma kopičenje hranilnih snovi, ki je bodisi naravna bodisi povzročena po človeku (Erhartič 2012, 68).

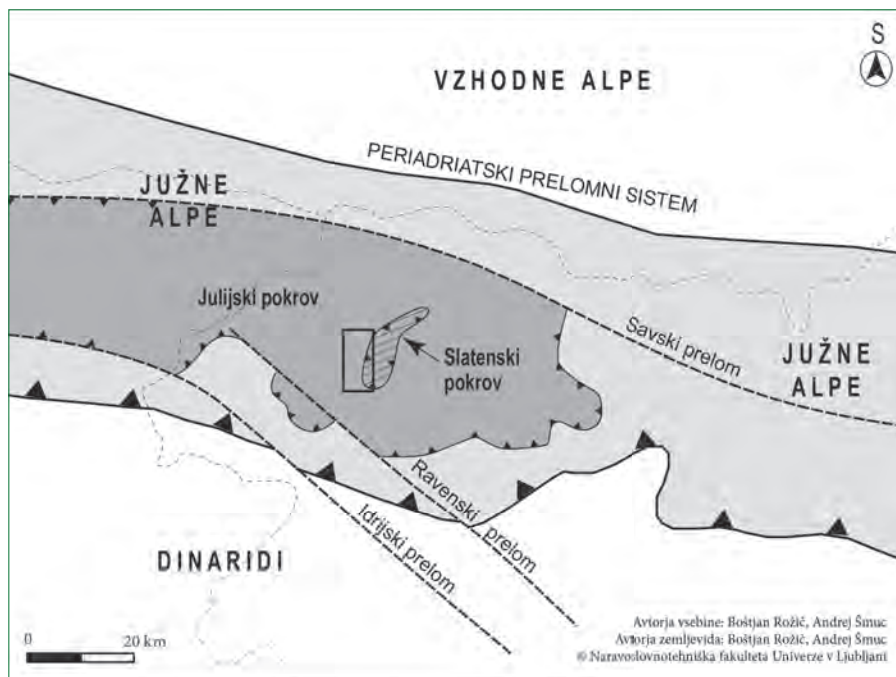
Kemijske analize sedimenta iz več jezer so potrdile, da se vanje odlagajo tudi škodljive in strupene kemijske snovi, ki jih vetrovi in dež prinašajo od drugod. Med pogostejšimi onesnaževali so bile tudi saje iz tovarn in avtomobilskih izpuhov, vendar se je njihova količina v zadnjih dveh desetletjih zmanjšala, verjetno zaradi večje uporabe plina, ki je nadomestil naftne derivate (Brancelj 2015, 57).

Na območju Doline Triglavskih jezer je tudi izjemno zanimiva geološka zgradba. Julijske Alpe gradijo predvsem zgornjetriasne plitvomorske karbonatne kamnine (dachsteinski apnenec in glavni dolomit), medtem ko so mlajše kamnine izredno redke. Še redkejša so območja, na katerih je ohranjen neprekinjen zapis geološkega razvoja vse od zgornjega triasa do krede, in prav Dolina Triglavskih jezer je tudi v tem pogledu nekaj posebnega. Je namreč eno redkih območij s kamninami, v katerih lahko prepoznamo in datiramo dogodke, ki so v juri in kredi oblikovali območje Julijskih Alp. Zato je to območje izjemnega pomena za rekonstrukcijo krajevne jursko-kredne paleogeografije (Šmuc 2015a, 26).

Julijske Alpe so tektonsko zapletene in so del večje strukturne enote Južnih Alp (slika 4). Osrednji del Julijskih Alp predstavlja obsežen Julijski pokrov, na videz doline, predvsem njenega vzhodnega dela (kar je dobro vidno tudi z območja Dvojnega jezera), ter najvišjih delov Julijskih Alp, pa ima poseben vpliv Slatenski pokrov, ki mu v Dolini Triglavskih jezer pripada greben Vršakov, Zelnaric in Tičaric, imenovan tudi Jezerski greben (sliki 5 in 6). Ta kamninska gmota zgornjetriasnega masivnega (grebenskega) apnenca je narinjena na mlajše kamnine Julijskega ali Krnskega pokrova, predvsem na plastoviti zgornjetriasni dachsteinski apnenec (slika 6) (Šmuc 2015a, 26–27).

Kamnine na območju Triglavskih jezer so stare med 236 in 140 milijoni let. Najstarejši so plastoviti in masivni apnenci iz zgodnjega triasa in spodnje jure, stari od 236 do 185 milijonov let. Nastajali so v toplem in plitvovodnem okolju (do 200 m globoko). V času srednje in zgornje jure pred 170 do 150 milijoni leti so se v globljem morju (od 200 do 500 m globoko) odlagale kamnine rdečkaste barve z mnogimi fosili amonitov (slika 23), ki jih imenujemo prehodavska formacija oziroma *rosso ammonitico*. Pozneje, pred 150 do 140 milijoni leti pa so se v globokomorskem okolju odlagali drobnozrnati svetlo sivi apnenci z roženci (biancone apnenci; slika 7), ki jih najdemo ob Dvojnem jezeru (Šmuc 2015b, 52).

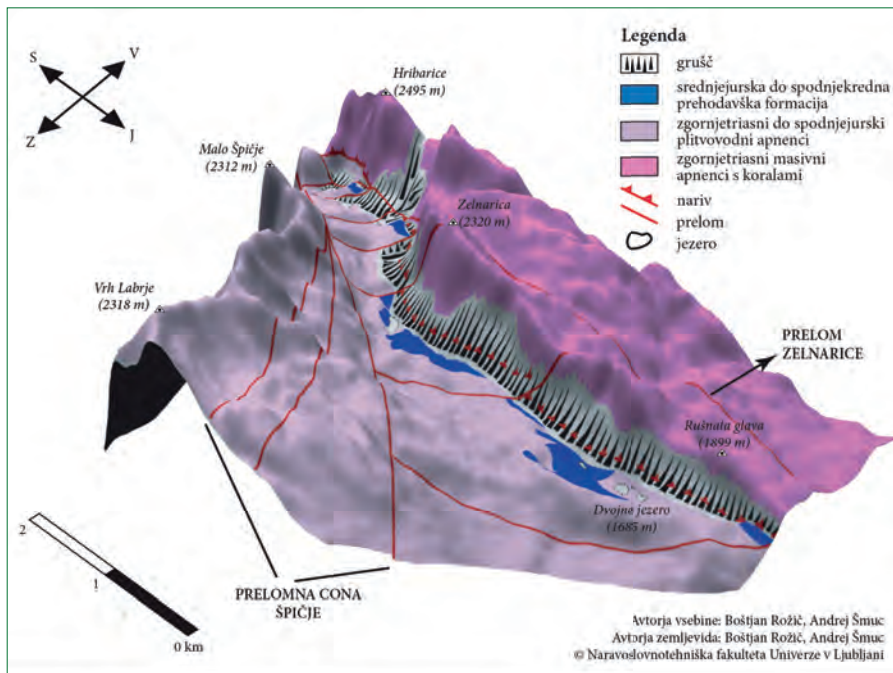
Med poledenitvami so se po dolini odlagali ledeniški sedimenti, v holocenu pa nasta-

Slika 4: Glavni narivi in prelomi v slovenskih Alpah. Območje Doline Triglavskih jezer označuje črn pravokotnik. Vir: Šmuc 2015a, 26.

Slika 5: Vzhodni del Doline Triglavskih jezer zamejuje Jezerski greben kot del Slatenskega pokrova; na robu nariva so obsežna melišča. Sredi fotografije je Jezero v Ledvicah. Foto: Bojan Erhartič.

Slika 6: Trirazsežnostni pogled na sedanjí relief Doline Triglavskih jezer z označenimi glavnimi strukturnimi in litološkimi prvini. Slika je navpično dvakrat povečana. Prirejeno po Šmucu in Rožiču 2009 ter Šmucu 2015a, 27.

jajo obsežni, v meliščih (slike 1, 5 in 8) nakopičeni nanosi gruščá in jezerski sedimenti (Šmuc 2015a, 35).

Pogled proti severu razkrije glavne makroreliefne značilnosti doline, ki so, kot smo že omenili, strukturno (tektonsko) in kamninsko pogojene. Prečni prezek doline v smeri vzhod-zahod je asimetričen, s prepadnim vzhodnim robom, ki pripada Slatenskemu pokrovu, ter uravnanim dnom doline in položnejšim zahodnim pobočjem, ki pripadata Juljskemu pokrovu (slika 5; Hrvatín in sodelavci 2015, 37; Šmuc 2015b, 53).

Dolina ima klinast tlóris (slika 6), saj je v južnem oziroma spodnjem delu široka več kot 2500 m, v severnem oziroma zgornjem delu pa le 500 m. Ta oblikovanost je še boljé vidna v višjih delih doline, ob pogledu proti jugu (postaja 6).

Na podlagi reliefnih značilnosti območje Doline Triglavskih jezer delimo na Zgornjo Komno, Dolino Triglavskih jezer in Lopučniško dolino (slika 8).

Zgornja Komna je na severu omejena z grebenom med vrhovoma Plaski Vogel (2348 m) in Veliko Špičje (2398 m), na vzhodu se spušča v Dolino Triglavskih jezer, na jugu prehaja v Lopučniško dolino in Lepo Komno, na zahodu pa je omejena z vrhovoma Čelo (2228 m) in Kal (2002 m). Ob številnih vhdih v brezna so na površju še druge manjše kraške oblike, kot

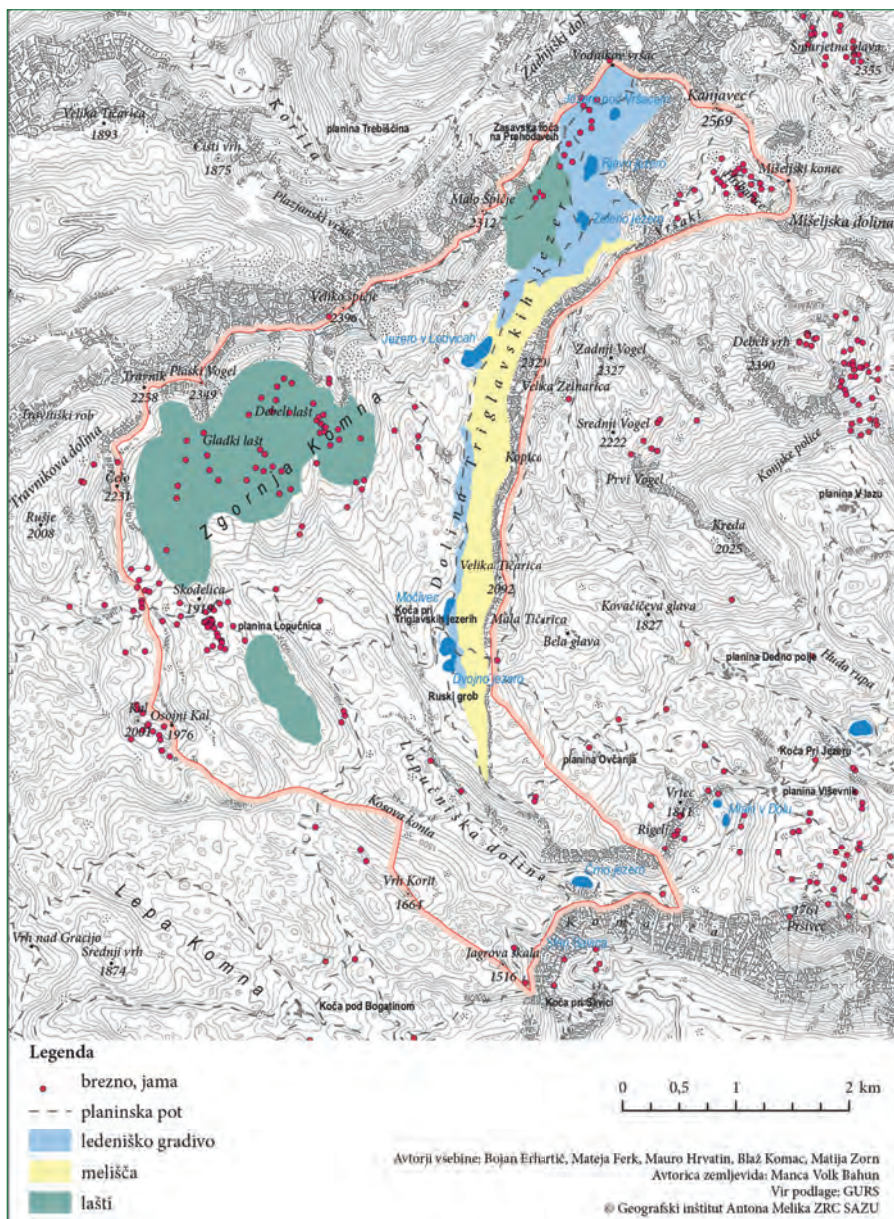

Slika 7: Ob planinski poti pri Šestem Triglavskem jezeru najdemo zelo drobnozrnate svetlo sive apnence z roženci, imenovane tudi biancone apnenci, ki so najmlajše kamnine v dolini. Nastajale so v globokem morju pred 150 do 140 milijoni leti. Običajno so tankoplastoviti, zaradi bližine nariva Slatenskega pokrova pa so zgubani in tektonsko pretrti. Videti so skrivali, čeprav niso. Sestavljajo jih s prostim očesom vidni aptihi (pokrovčki amonitnih hišic) ter mikroskopski planktonski fosilni organizmi kalpionel, ki spadajo med praživali. Vmesni gomolji rožencev vsebujejo predvsem planktonske praživali radiolarije, ki svoje skelete gradijo iz kremence in so bile zelo pogoste v morjih v obdobju jure (Šmuc 2015b, 52–53).

Foto: Andrej Šmuc.

so škraplje, žlebiči in škavnice. Večjih kraških oblik ni, saj je površje močno preoblikovalo mehansko delovanje ledenikov. Led je odtekal v Lopučniško dolino na jugu. Ledeniško erozijo dokazujejo obsežna območja laštov (na primer Debeli in Gladki lašt; slika 8), za katera so značilne raznovrstne mikrokraške oblike. Značilni so meandrski žlebiči, pa tudi škavnice, korozijske stopničke in korozijske police (Hrvat in sodelavci 2015, 36 in 43).

Dolina Triglavskih jezer se razprostira med Zgornjo Komno na zahodu, grebenom Velikega Špičja in Prehodavci (2021 m) na severu, Kanjavcem (2568 m), Vršaki (2448 m) in Jezerskim grebenom med Zelnarico (2320 m) in Tičarico (2091 m) na vzhodu ter Lopučniško dolino na jugu. V njej je veliko raznovrstnih površinskih kraških oblik, kot so korozijske zajede, mikrožlebiči, žlebiči, škavnice in obsežna škrapljišča. Vidne so sledi ledeniškega delovanja. Prevladujejo erozijske oblike, kot so obrušeno skalno površje in lašti, dno pa prekriva til talnih moren in moren umikalnih stadijev. V sedanjih podnebnih razmerah so ob kraških aktivni pobočni procesi, zato vzhodni del doline zaznamujejo obsežna melišča (slike 1, 5 in 8), v stenah pa so opazne sledi skalnih podorov (Hrvat in sodelavci 2015, 36).

Slika 8: Geomorfološka podoba doline Triglavskih jezer. Poleg sestavnih delov so označena tudi območja z ledeniškim in pobočnim gradivom (melišča) ter zakraseli lašti in vhodi v kraške votline. Vir: Hrvatin in sodelavci 2015, 39.

Slika 9: Pomol ledeniškega gradiva v Petem Triglavskem jezeru. Foto: Matija Zorn.

Lopučniška dolina se razteza med Lepo Komno na zahodu, Zgornjo Komno in Dolino Triglavskih jezer na severu ter južnim delom Jezerskega grebena na vzhodu. Na jugu obvisi nad strmo, več kot 600 m visoko skalno stopnjo Komarče. Tu je več sledov ledeniške akumulacije, predvsem moren umikalnih stadijev, na njenem vzhodnem obrobju pa so melišča (Hrvat in sodelavci 2015, 37).

Na območju Doline Triglavskih jezer glede na nastanek razlikujemo štiri tipe reliefnih oblik: morfostrukturalne reliefne oblike (postaja 5), kraške reliefne oblike (postaja 4), ledeniške reliefne oblike (postaja 1) in reliefne oblike, ki so posledica pobočnih procesov (postaji 3 in 4) (Hrvat in sodelavci 2015, 37).

Pri Dvojnem jezeru je med ledeniški oblikami lepo vidna »ledeniška grbina z repom« (angleško *craig and tail*), ki nastane, ko ledenik polzi prek konveksne izbokline in v njenem »zavetrju« odloži nekakšen »rep« ledeniškega gradiva. Takšno izboklino predstavlja skalno površje pri Koči pri Triglavskih jezerih. Prek njega je polzel ledenik v smeri Dvojnega jezera, kjer je odložil ledeniško gradivo. To je danes sestavina izrazitega pomola (slika 9) v Petem Triglavskem jezeru (Erhartič 2012, 93; Šmuc 2015b, 53).

Postaja 2: postaja 50 Slovenske geološke poti

Na poti proti postaji 2 nad izvirov Močivec, držimo se planinske poti proti Prehodavcem,

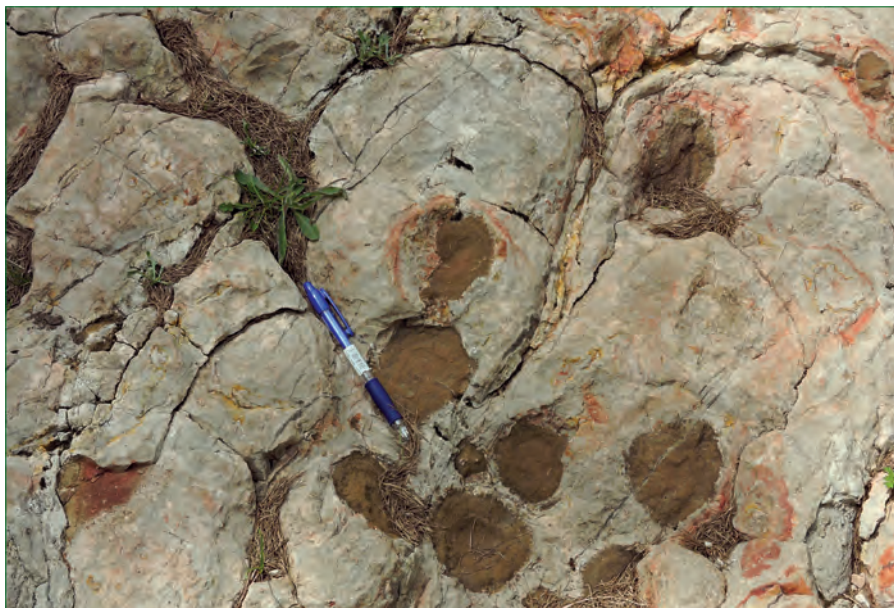

Slika 10: Beli gomoljasti apnenci spodnjega člena prehodavske formacije. Foto: Matija Zorn.

Slika 11: Tako imenovana »pijana drevesa« na meliščih so posledica polzenja tal in pritiska snega. Foto: Matija Zorn.

Slika 12: Železovo-manganovi gomolji v rdečih valovito plastnatih apnencih spodnjega člena prehodavske formacije. Foto: Matija Zorn.

na levi opazimo ledeniško obrušeno površje, ki je močno zakraselo. Preplet ledeniško-korozijskih oblik nas sicer spremlja na vsej poti. Malo višje hodimo ob steni belih gomoljastih apnencev spodnjega člena prehodavske formacije, ki je korozivno razjedena tudi z žlebiči (slika 10). To so »... žlebaste izjednine s polkrožnim prečnim prerezom, potekajoče po smeri največjega strmca po kompaktni kamnini ...« (Gams 1973, 43).

Na desni strani nas na vsej poti spremlja rob Slatenskega nariva z melišči. Melišča so najpogostejša akumulacijska oblika na območju Triglavskih jezer (slike 1, 5 in 8). Pod strmimi stenami Jezerskega grebena se raztezajo v dolžini okrog 5 km. Nastala so z mehanskim krušenjem kamnine in so razčlenjena z manjšimi jarki. Razlikujemo dva tipa melišč: podžlebno-vršajska melišča in podstenska melišča (Hrvat in sodelavci 2015, 47). Na aktivnih delih melišč lahko opazujemo sukcesijo rastlin (Blatnik 2015), na manj aktivnih, ki jih že poraščajo ruševje in posamezni macesni, pa posledice snežnih plazov ali polzenja tal (slika 11). Melišče sestavljajo različno veliki ostrorobi kosi kamnin, ki so popadali s strmih sten. Velikost in oblika kosov sta odvisni od pretrnosti kamine (Šmuc 2015b, 55). Ker se največ gradiva na melišča odloži v hladnejšem delu leta, ko poteka zmrzalno preprevenje (Zorn 2008, 330), največ »sveže« odlomljenih kosov opazimo spomladi.

Pred razcepom planinskih poti pred planino Pri Utah, levo se od poti po dolini navzgor odcepi pot proti Velikemu Špičju, naletimo na oznako Slovenske geološke poti. Ta označuje nahajališče rdečih apnencev z železo-manganovimi oksidi, ki jih poljudno imenujemo gomolji (slika 12). Obogatitve jurskih plasti s temi minerali najdemo tudi na Mangartu. Gomolji

nastanejo v sedimentoloških razmerah, ko se je zaradi močnih morskih tokov, ki so odnašali že odložene sloje in preprečevali odlaganje novih, na morsko dno odlagalo zelo malo sedimenta (Šmuc 2015b, 55).

Postaja 3: nad planino Pri Utah

Pot od postaje 2 nadaljujemo po morenskem gradivu, v katerem so oblikovane vrtače. Ko se dvignemo iz macesnovega gozda, je levo pod nami nekdanja planina Pri Utah. Od tu imamo proti severu razgled na tri z manjšimi melišči zapolnjene krnice v ostenju Velikega Špičja. Krnice, polkrožno oblikovane globeli pod strmimi grebeni v zgornjih delih ledeniških dolin, so pomemben geomorfološki dokaz o erozijsko-denudacijski vlogi poledenitve; med seboj so ločene z neizrazitimi pomoli. Po njihovi obliki in usmerjenosti je razvidno, da je led iz njih drsel proti jugovzhodu, kjer se je pridružil Jezerskemu ledeniku (Hrvat in sodelavci 2015, 43).

Proti zahodu imamo razgled na laštasto površje (slika 13), na katerem je kljub oddaljenosti dobro vidna korozijska razjedjenost. Za lašte sta značilna stopničasto površje kot posledica plastovitosti apnenca ter preplet ledeniških in korozijskih oblik. Kunaver (1973) razlikuje sedem glavnih tipov laštov in štiri podtipa. Na območju Doline Triglavskih jezer se pojavlja pet tipov (Hrvat in sodelavci 2015, 43–44):

Slika 13: Makrožlebiči pod Debelim laštom. Foto: Bojan Erhartič.

Slika 14: Podiranje robov kamninskih skladov. Foto: Matija Zorn.

- ravni gladki lašti (laštaste plošče) na območjih Prehodavcev in Velikih vrat,
- ravni stopničasti lašti na območju Velikih vrat,
- nagnjeni gladki lašti na območjih Gladkega in Debelega lašta,
- nagnjeni kvestasti (čelasti) lašti zahodno od Jezera v Ledvicah ter
- nagnjeni stopničasti lašti okrog Gladkega in Debelega lašta.

Pod nami je vidno tudi podiranje robov kamninskih skladov (slika 14). Tudi ta geomorfni proces je povezan s plastovitostjo skladov ter prettostjo in mehanskim razpadanjem kamnine.

Postaja 4: Jezero v Ledvicah

Preden dosežemo Jezero v Ledvicah (slika 15), največje med jezeri v Dolini Triglavskih jezer (preglednica 2), lahko na starem napisu ob poti, ki usmerja proti Koči pri Triglavskih jezerih, opazujemo napredovanje korozije v desetletjih, odkar je napis nastal. Barva je namreč zaščitila kamnino pred korozijo, okrog črk pa je korozija nemoteno potekala dalje. Po Kunaverju (1978, 46) je intenzivnost korozije v Julijskih Alpah med 0,02 mm in 0,1 mm na leto. Ob takšni hitrosti je korozijsko napredovanje vidno že po nekaj desetletjih. Žal pa leta nastanka napisa ne poznamo, zato tudi ne moremo natančno oceniti korozijske intenzitete.

Preglednica 2: Osnovni podatki o Jezeru v Ledvicah.

ime/alonimi	nadmorska višina (m)	povprečna površina (ha)	povprečni obseg (m)	največji premer (m)	največja globina (m)	srednji vodostaj (m)
Jezero v Ledvicah/Črno jezero/Veliko črno jezero/Veliko jezero/Ledvica/Ledvička/Četrto Triglavsko jezero	1830	2,187	775	330	15	14

Vir: Dobravec in Šiško 2002, 58.

Korozijsko zniževanje površja lahko opazujemo tudi malo više, jugozahodno od jezera, na ledeniško zglajenem jurskem apnencu, kjer so nastale kraške mize (slika 16). Lepši primeri kraških miz s tudi do 30 cm visokimi podstavki so sicer na Velikih vratih (1924 m) na zahodnem robu območja Doline Triglavskih jezer. »... *Kraška miza ni vsak balvan, ki je odložen na apnenčasti podlagi. Je le tisti, ki je dvignjen na podstavku, kar je posledica ploskovne kraške denudacije v okolici. Balvani so zaščitili apnenčasto podlago pod seboj in ta se zato ni raztapljala tako kot podlaga v bližnji okolici ...*« (Erhartič 2002, 101). Podobno kot v prejšnjem primeru tudi tu ne moremo natančno oceniti hitrosti korozije, saj ne vemo, kdaj je bila skala na tem mestu odložena.

Zahodno in južno od jezera je v jurskem apnencu obsežno območje mutoniranega površja, zaradi ledeniške erozije močno zglajenega skalnega površja z ledeniškiimi grbinami (slika 17). Ponekod je ledenik med grbinami izdolbel prava korita s premerom nekaj metrov. Gladko in valovito površje je zaradi velike gostote korozijsko močno razjedenih škrapelj ponekod že spremenjeno v grižo, sklenjeno območje razpadle ali razžrte kraške kamnine

Slika 15: Jezero v Ledvicah z ledeniško zglašenim zahodnim obrežjem. Foto: Bojan Erhartič.

Slika 16: Kraška miza v bližini Jezera v Ledvicah. Foto: Matija Zorn.

Slika 17: Mutonirana oziroma ledeniško zglajena in močno zakrasela površina jurskega apnenca pri Jezeru v Ledvicah. Najpogostejše kraške oblike so tudi več metrov dolge škraplje. Foto: Bojan Erhartič.

(Hrvat in sodelavci 2015, 43). Velika škrapljišča so tudi v dachsteinskem apnencu v okolici Prehodavcev in na zahodu, pod Velikim Špičjem in Plaskim Voglom ter v okolici Velikih vrat.

Pri zakraselosti ne moremo mimo kraških votlin (slika 8). Teh je na območju Doline Triglavskih jezer registriranih kar 145. Prevladujejo plitva brezna ali krajše vodoravne jame. Največji brezni se odpirata v bližini Velikih vrat. Brezno C8 (katastrska številka 6083) je globoko 90 in dolgo 110 m, stopnjasto brezno C1 (katastrska številka 6076) pa je globoko 65 in dolgo 150 m (Hrvat in sodelavci 2015, 37).

Za obravnavano območje so značilni tudi skalni podori. Največji je podor izpod Poprovca (2496 m), le malo manjši je podor izpod Malega Špičja (2312 m). Ogromni bloki skalovja so nakopičeni severno od Jezera v Ledvicah. Tretji večji podor je izpod Čela.

V Jezeru v Ledvicah trenutno potekajo intenzivne sedimentološke raziskave, v okviru katerih raziskovalci iz Slovenije in Francije iz jezerskega dna pridobivajo nekaj metrov dolga jedra sedimentov. Jezero namreč deluje kot arhiv, ki vsako leto shrani podatke o podnebjju ter potresni aktivnosti. Dosedanji vzorci iz vrtin dosegajo starost več kot 5000 let. V jezeru se večinoma odlagajo muljasti sedimenti, sestavljeni iz mineralov kalcita, dolomita in kremenca, vsebujejo tudi precej organske snovi. Redkeje se pojavljajo bolj grobi peščeni sedimenti ali posamezni večji klasti.

Postaja 5: nad Jezerom v Ledvicah

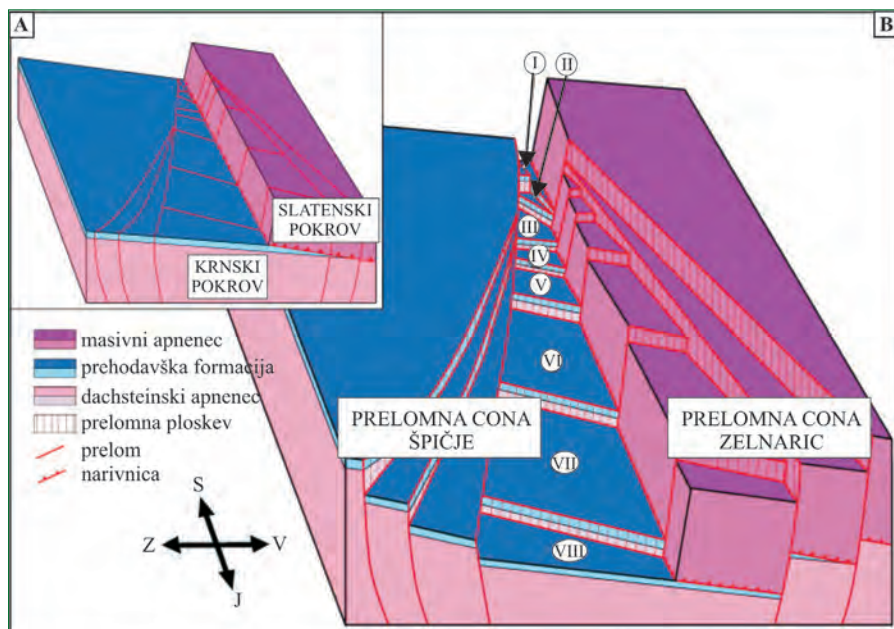
Približno na polovici poti med Jezerom v Ledvici in Zelenim jezerom prispemo na območje z več morenskega gradiva, ki ga zaradi sklenjene travne podlage zlahka ločimo od slabše poraščene trdne kamine ali pobočnega gradiva (slika 18). V morenskem gradivu opazimo tudi vrtače. Na poti drugih večjih kraških oblik ni. Nekaj neizrazitih kont je zahodno od Močivca, v okolici planine Pri Utah in v Lopučnici, kjer je velika Kosova konta. Vrtače so verjetno poligenetskega nastanka, saj se kot glavna dejavnika prepletata korozija in sufozija. Zaradi slednje jih imenujemo sufozijske vrtače, to je vrtače v sipkem gradivu, v katerem prihaja do spiranja (Erhartič 2012, 113).

V morenskem gradivu opazimo številne vhode v brloge svizcev. Lahko bi rekli, da so svizci prvovrstni geomorfologi, saj so si brloge skopali izključno v nesprijetem morenskem gradivu.

Druga posebnost, ki jo od tu jasno vidimo, je stopničasto površje, ki pa ni, kot v primeru laštov, povezano s plastovitostjo apnenca, pač pa s tektonskim ugrezanjem posameznih kamninskih blokov (sliki 19 in 20). Na poti od Koče pri Triglavskih jezerih smo se večkrat strmo dvignili za več deset metrov, vmes pa je bila pot položnejša. Strme stopnje oziroma pregibi, ki smo jih prehodili, predstavljajo prelomne ploskve, ob katerih so se pogrezali posamezni kamninski bloki. Iz mesta, na katerem smo, vidimo, da ugrezanje ni potekalo le prečno na dolino, pač pa tudi pravokotno. Starost prelomov še ni določena, vendar sklepamo, da so

Slika 18: Dobro poraslo ledeniško gradivo z vrtačami med Jezerom v Ledvicah in Zelenim jezerom. Foto: Bojan Erhartič.

Slika 19: Shematski prikaz ugrezanja kamninskih blokov v Dolini Triglavskih jezer. Prirejeno po Šmucu in Rožiču 2009, 602.

Slika 20: Stopničasto površje je posledica tektonskega ugrezanja posameznih kamninskih blokov. Foto: Matija Zorn.

geološko zelo mladi in so nastali v zadnjih desetih milijonih letih. Nekateri od večjih prelomov v širši okolici doline naj bi bili še vedno aktivni.

Postaja 6: vzhodno nad Zelenim jezerom

Pri Zelenem jezeru zapustimo planinsko pot in krenemo proti vzhodu, v smeri Jezera pod Vršaki. Na najvišji točki pred sicer občasnim jezerom smo na hrbtu stadialne morene ledenika izpod Hribaric. Tudi tu so številne sufozijske vrtače. Proti jugu imamo lep pogled na rob Slatenskega pokrova, ki ga tvori Velika Zelnarica (slika 21), proti zahodu pa na ugreznjene kamninske bloke (postaja 5) ter na močno zakrasele pode južno od Prehodavcev.

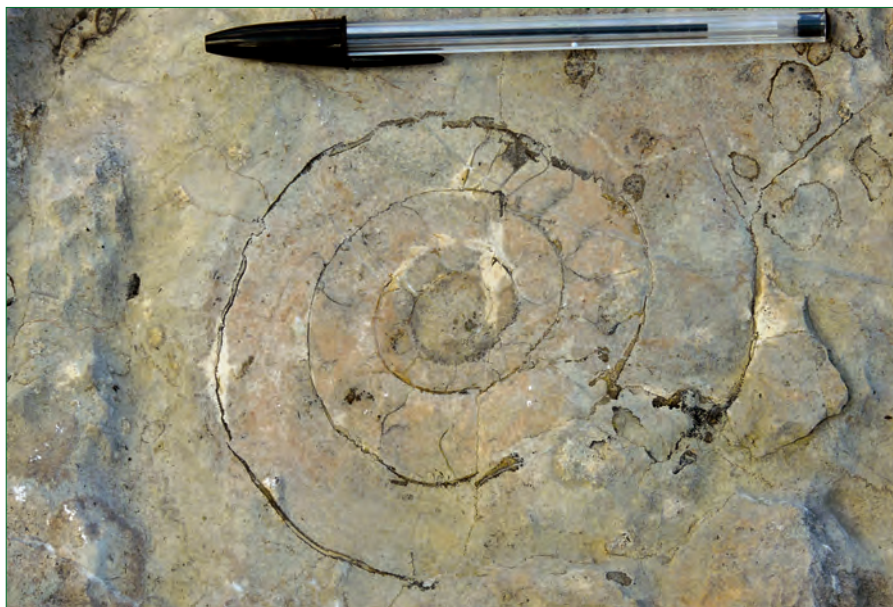
V ledenih dobah je bila Dolina Triglavskih jezer večkrat poledenela. Posledica so številne ledeniške erozijske (na primer mutonirano površje) in akumulacijske reliefne oblike (morene). Jezerski ledenik je bil sestavljen iz dveh krakov. Prvi naj bi se začel v kotanji pod Kanjavcem, vzhodno od Prehodavcev, približno tam, kjer je zdaj Jezero pod Vršacem, imenovano tudi Prvo Triglavsko jezero. Del tega ledu je čez preval Prehodavci polzel na soško stran, del pa po Dolini Triglavskih jezer. Med Rjavim in Zelenim jezerom se mu je pridružil ledenik s Hribaric. Sklepamo, da je bila njegova erozijska moč bistveno večja, ker je imel nekajkrat večje zaledje in na razdalji kilometer in pol padec več kot 350 m. Ob otoplitvi se je ledeni pokrov tanjšal in razpadal na več ledeniških jezikov, kar dokazuje ohranjeno gradivo moren umikalnih stadijev (Hrvat in sodelavci 2015, 43).

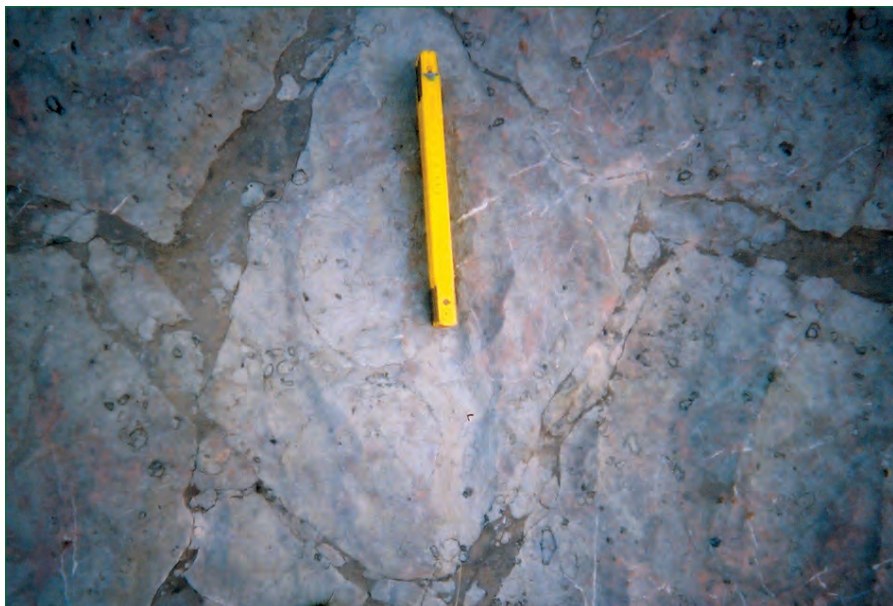
Slika 21: Stadialna morena ledenika izpod Hribaric (v ospredju), nad Zelenim jezerom. V ozadju na desni je rob Slatenskega pokrova z Veliko Zelnarico. Foto: Matija Zorn.

Slika 22: Rdeči gomoljasti apnenci zgornjega člena prehodavske formacije. Foto: Andrej Šmuc.

Slika 23: Na tem območju se sprehajamo med številnimi fosili amonitov. Foto: Matija Zorn.

Slika 24: Neptunski dajki v rdečih gomoljastih apnencih zgornjega člena prehodavske formacije. Foto: Andrej Šmuc.

Malo južneje zapustimo ledeniško gradivo in stopimo na najvišjo plast rdečega gomoljastega apnenca zgornjega člena prehodavske formacije (slika 22) z veliko vsebnostjo amonitov (slika 23). Gomolji, ki predstavljajo hišice amonitov, so različnih dimenzij – od nekaj sto mikrometrov do deset centimetrov. Poleg teh so tukajšnja geološka posebnost tako imenovani neptunski dajki (slika 24), ki so bili votline oziroma razpoke na morskem dnu in so bili zapolnjeni s sedimentom. Gre za navpične brečaste zapolnitve, ki imajo dobro vidne robove (Šmuc 2015a, 34).

S te postaje imamo proti severu razgled na Vodnikov Vršac (2194 m), ki ima posebno mesto v razvoju zgodnje slovenske in evropske geološke misli. »... *Proti koncu osemnajstega stoletja je začela postajati geologija moderna znanost. Dve teoriji sta si stali takrat nasproti glede vprašanja, kako so nastale kamnine ...*« (Faninger 1994/1995, 562). Neptunisti so trdili, da so se kamnine usedale v morju, nasprotno pa so jim vulkanisti pripisovali vulkanski izvor. Vnet pripadnik slednje je bil tudi Johann Ehrenreich Fichtel (1732–1795), ki je na podlagi vzorcev kamnin Žige Zoisa izpod Triglava trdil, da gradi Triglav, Vršac in okoliške vrhove masivni apnenec, ki naj bi bil magmatskega izvora, torej brez okamnin. Zois se s Fichtlovo razlago ni strinjal, saj je menil, da gre pri triglavskem apnencu za morsko usedlino. Da bi zbral dokaze, je leta 1795 organiziral odpravo, ki jo je vodil Valentin Vodnik. Na poti po Dolini Triglavskih jezer, kot tudi na samem Vrščacu, so našli okamnine. Ob tem je Zois zapisal (Rus 1933, 101):

»... Ta sled (na vrh Vršaca najdenega amonita) mi je neizmerno dobro došla, saj nam daje upanje, da bodo v bodoče našli okamenine tudi na najvišjih točkah in s tem prinesli matematično pravi len dokaz, da so naše apnenčeve hribine enake starosti in porekla.«

Kot plod vtisov z odprave naj bi nastala tudi Vodnikova pesnitev »Vršac«. A če pustimo ob strani razprave o tem, katero goro pesnik dejansko opeva, oziroma, ali je Vodnikov Vršac sploh v Dolini Triglavskih jezer, pa ne moremo mimo druge, »geološke« kitice v pesnitvi: »Sklad na skladu se zdiguje, golih vrhov kamni zid. Večni mojster zaukazuje: Prid' zidar se lès učit!« Po Rusu (1933, 104) se Vodnik v prvem stavku dotakne »... veličastja geološke zgradbe, ki jo je bil sam odkril na svojem znamenitem pohodu avgusta 1795 ...«, z retoričnim pozivom v drugem stavku pa »... apostrofira pesnik zidarja-geologa J. E. Fichtla, naj opusti svoje kabinetno učenjaštvo in se pride učit na lice mesta v prirodo ...« (Zorn in sodelavci 2015, 12). Pa naj bo to tudi vam vodilo pri odkrivanju lepot Doline Triglavskih jezer.

Literatura in viri

- Bizjan, Š. 2013: Holocenski sedimenti Dvojnega jezera. Diplomsko delo, Naravoslovnotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 46 str.
- Blatnik, M. 2015: O rastju na meliških: tudi neporaslo je lahko poraslo. Planinski vestnik 115-1. Planinska zveza Slovenije. Ljubljana, str. 62–63.
- Brancelj, A. (ur.) 2002: Visokogorska jezera v vzhodnem delu Julijskih Alp. Založba ZRC. Ljubljana, 266 str.
- Brancelj, A. 2015: Vode in življenje v njih. Dolina Triglavskih jezer. Geografija Slovenije 32. Založba ZRC. Ljubljana, str. 49–58.
- Dakskobler, I. 2015: Rastlinstvo in rastje. Dolina Triglavskih jezer. Geografija Slovenije 32. Založba ZRC. Ljubljana, str. 59–75.
- Dobravec, J., Šiško, M. 2002: Geografska lega in opis jezer. Visokogorska jezera v vzhodnem delu Julijskih Alp. Založba ZRC. Ljubljana, str. 49–76.
- Erhartič, B. 2012: Geomorfološka dediščina v Dolini Triglavskih jezer. Geografija Slovenije 23. Založba ZRC. Ljubljana, 187 str.
- Faninger, E. 1994/1995: Sodelovanje barona Žiga Zoisa in Valentina Vodnika na področju geoloških znanosti. Geologija 37-38. Slovensko geološko društvo, Geološki zavod Ljubljana. Ljubljana, str. 561–564.
- Gabrovec, M. 2003: Triglavski ledenik. Slovenija: ekskurzije Ljubljanskega geografskega društva. Založba ZRC. Ljubljana, str. 5–18.
- Gams, I. (ur.) 1973: Slovenska kraška terminologija. Zveza geografskih institucij Jugoslavije. Ljubljana, 76 str.
- Gams, I. 1962: Visokogorska jezera v Sloveniji. Geografski zbornik 7. Inštitut za geografijo SAZU. Ljubljana, str. 195–262.
- Grimšičar, A. 1958: Čez Vogar v Dolino Triglavskih jezer. Mladinska knjiga. Ljubljana, str. 5–27.

- Hrvatini, M., Zorn, M., Ferk, M., Komac, B., Erhartič, B. 2015: Relief. Dolina Triglavskih jezer. Geografija Slovenije 32. Založba ZRC. Ljubljana, str. 36–48.
- Komac, B. 2003: Drobirski tok pod Mangartom. Slovenija: ekskurzije Ljubljanskega geografskega društva. Založba ZRC. Ljubljana, str. 95–106.
- Kozinc, Ž. 2003: Lep dan kliče 3. Modrijan. Ljubljana, 387 str.
- Kunaver, J. 1973: O razvoju slovenske terminologije za mikroreliefne kraške oblike. Slovenska kraška terminologija. Zveza geografskih institucij Jugoslavije. Ljubljana, str. 68–76.
- Kunaver, J. 1978: Intenzivnost zakrasevanja in njegovi učinki v Zahodnih Julijskih Alpah – Kaninsko pogorje. Geografski vestnik 50. Geografsko društvo Slovenije. Ljubljana, str. 33–50.
- Kunaver, J. 1984: Naš alpski svet. Mladinska knjiga. Ljubljana, 36 str.
- Kunaver, J. 1998: Julijske Alpe. Slovenija – pokrajine in ljudje. Mladinska knjiga. Ljubljana, str. 54–70.
- Muri, G., Brancelj, A. 2002: Fizikalne in kemijske lastnosti jezerske vode in ledeni pokrov. Visokogorska jezera v vzhodnem delu Julijskih Alp. Založba ZRC. Ljubljana, str. 91–110.
- Muri, G., Čermelj, B., Jačimovič, R., Skaberne, D., Šmuc, A., Burnik Šturm, M., Turšič, A., Vreča, P. 2013: Consequences of anthropogenic activity for two remote alpine lakes in NW Slovenia as tracked by sediment geochemistry. *Journal of Paleolimnology* 50-4. Springer. Dordrecht, str. 457–470.
- Peterlin, S. (ur.) 1975: 50 let Triglavskega narodnega parka. Prirodoslovno društvo Slovenije. Ljubljana, 86 str.
- Poljanec, A. 2015: Zgradba in razvoj gozdov. Dolina Triglavskih jezer. Geografija Slovenije 32. Založba ZRC. Ljubljana, str. 76–83.
- Ramovš, A. 1975: Geološki in paleontološki pregled Doline Triglavskih jezer. 50 let Triglavskega narodnega parka. Prirodoslovno društvo Slovenije. Ljubljana, str. 10–13.
- Rus, J. 1933: Triglav v herojski dobi geološke vede. Geografski vestnik 9. Geografsko društvo. Ljubljana, str. 94–106.
- Šmuc, A. 2015a: Geologija. Dolina Triglavskih jezer. Geografija Slovenije 32. Založba ZRC. Ljubljana, str. 26–35.
- Šmuc, A. 2015b: Od toplih oceanov do hladnih morij – Dolina Triglavskih jezer. Planinski vestnik 115-1. Planinska zveza Slovenije. Ljubljana, str. 52–55.
- Šmuc, A., Rožič, B. 2009: Tectonic geomorphology of the Triglav Lakes Valley (easternmost Southern Alps, NW Slovenia). *Geomorphology* 103-4. Elsevier. Amsterdam, str. 597–604.
- Šmuc, A., Skaberne, D., Muri, G., Vreča, P., Jačimovič, R., Čermelj, B., Turšič, J. 2013: Influence of geomorphic setting on sedimentation of two adjacent alpine lakes, Triglav Lakes Valley (Julian Alps, NW Slovenia). *Geophysical Research Abstracts* 15. European Geosciences Union. München.
- Urbanc, J., Brancelj, A. 2002: Hidrološke povezave med nekaterimi jezeri v Dolini Triglavskih jezer. Visokogorska jezera v vzhodnem delu Julijskih Alp. Založba ZRC. Ljubljana, str. 77–90.
- Zorn, M. 2008: Erozijski procesi v slovenski Istri. Geografija Slovenije 18. Založba ZRC. Ljubljana, 423 str.
- Zorn, M., Ribeiro, D., Smrekar, A. 2015: Raba tal. Dolina Triglavskih jezer. Geografija Slovenije 32. Založba ZRC. Ljubljana, str. 84–97.

Zorn, M., Smrekar, A., Skoberne, P., Šmuc, A., Brancelj, A., Dakskobler, I., Poljanec, A., Peršolja, B., Erhartič, B., Ferk, M., Hrvatin, M., Komac, B., Ribeiro, D. 2015: Dolina Triglavskih jezer. Geografija Slovenije 32. Založba ZRC. Ljubljana, 140 str.

KAZALO

Maribor (Igor Žiberna, Lučka Lorber, Vladimir Drozg)	5
A v Prekijo bi šli? Kje pa je to? (Srečko Pavličič)	23
Velenje z okolico (Nela Halilović)	49
Sevnica z okolico (Janez Levstik)	77
Kočevska (Jernej Trpin)	99
V Baško grapo, Čepovanski dol in Trebušo (Marjan Luževič)	123
Po poteh rapalske meje – zgodovinska pot Podbrdo (Grega Žorž)	149
Triglavski narodni park – Bohinj in Pokljuka (Renata Mavri)	163
Nekatere geološke in geomorfološke posebnosti Doline Triglavskih jezer (Matija Zorn, Andrej Šmuc, Mateja Ferk)	195

SLOVENIJA VIII

<http://zalozba.zrc-sazu.si> 15 €

ISSN 1408-6395

ZALOŽBA
Z R C

LGD